

שנתון החברה הערבית בישראל السنوي للمجتمع العربي في إسرائيل 2024

מוחמד ח'לאילה | אריק רודניצקי

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

המשרד לשוויון חברתי
וקידום מעמד האישה
הרשות לפיתוח כלכלי
של מגזר המיעוטים

وزارة المساواة الاجتماعية
وتعزيز مكانة المرأة
سلطة التطوير الاقتصادي للأقليات

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

המשרד לשוויון חברתי
וקידום מעמד האישה
הרשות לפיתוח כלכלי
של מנור המיעוטים

وزارة المساواة الاجتماعية
وتعزيز مكانة المرأة
سلطة التطوير الإقتصادي للأقليات

שנתון החברה הערבית בישראל السنوي للمجتمع العربي في إسرائيل 2024

מוחמד ח'לאילה | אריק רודניצקי

עריכת הטקסט: לילך צ'לנוב
עיצוב הסדרה: סטודיו Alfabees
ביצוע גרפי: אירית נחום
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסד"ב 1-510-519-965-978

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר) ולרשות לפיתוח כלכלי במגזר המיעוטים, המשרד לשוויון חברתי וקידום מעמד האישה, תשפ"ו/2025
Copyright © 2025 by the Israel Democracy Institute (RA) and the Ministry for Social Equality and the Advancement of the Status of Women in Israel

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

הרשות לפיתוח כלכלי במגזר המיעוטים

רח' כנפי נשרים 5, ירושלים, 954641
טל': 072-3909518
אתר האינטרנט: www.gov.il/he/departments/minorities-shivyon

השנתון רואה אור הודות לתרומתם הנדיבה של ג'ואן וארווין ג'ייקובס.
הדברים המובאים בשנתון זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה או את עמדת הרשות לפיתוח כלכלי במגזר המיעוטים.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי אי-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מיעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

הרשות לפיתוח כלכלי במגזר המיעוטים

הרשות לפיתוח כלכלי במגזר המיעוטים במשרד לשוויון חברתי וקידום מעמד האישה הוקמה מתוקף החלטת ממשלה מס' 1204 מיום 15.2.2007. מטרת העל של הרשות היא להביא לפיתוח כלכלי-חברתי בחברה הערבית שיביא לשגשוג, צמצום פערים ושילוב בכלכלה הלאומית. הרשות פועלת לחיזוק הבסיס הכלכלי והחברתי בחברה הערבית וליצירת מנופי צמיחה לצמצום פערים חברתיים וכלכליים. פעילותה המרכזית כוללת קידום, יישום ותכלול של סדרה של החלטות ממשלה העוסקות בפיתוח כלכלי-חברתי של החברה הערבית.

הרשות לפיתוח כלכלי רואה כחלק מתפקידיה ניהול של תמונת ידע עדכנית על החברה הערבית ואתגריה בתחומים החברתיים והכלכליים. הרשות היא גוף מתכלל ומקדם לתוכניות ממשלתיות שעניין פיתוח כלכלי-חברתי. לצורך הגשמת יעודה ומטרתיה, הרשות פועלת לקידום שיח תלת-מגזרי מתמשך ורואה עצמה כתובת עבור משרדי ממשלה המעוניינים לקדם תוכניות ייעודיות הנוגעות לחברה הערבית בצד סיוע והעצמה של רשויות מקומיות ערביות וכלל ארגוני החברה האזרחית הפעילים בחברה הערבית.

תוכן העניינים

7	דברי הקדמה
9	פרק א. דמוגרפיה
44	פרק ב. איכות חיים ורמת חיים
117	פרק ג. תעסוקה ושכר
183	פרק ד. חינוך והשכלה גבוהה

דברי הקדמה

שנתון החברה הערבית בישראל הוא יוזמה מחקרית המבקשת להנגיש ידע אמין, מקיף ושיטתי על מצבה של החברה הערבית בישראל. בשנתו השלישית, השנתון ממשיך את הפרויקט שהחל בשנת 2021, ומעמיק את התשתית האמפירית, מסד הנתונים והגישה הפרשנית הנדרשים להבנת התמורות והאתגרים הניצבים בפני האוכלוסייה הערבית – הן בהשוואה לחברה היהודית בישראל, הן מתוך התבוננות פנימית במרקם העדין של מגוון הקבוצות והמעמדות שבתוכה.

בשנתון ארבעה פרקים המציגים תמונת מצב רב־ממדית של החברה הערבית. הפרק הראשון סוקר מגמות דמוגרפיות עיקריות בחברה הערבית; הפרק השני עוסק באיכות החיים וברמת החיים; הפרק השלישי מציג נתונים הנוגעים לתעסוקה ולשכר של האזרחים הערבים, והפרק הרביעי מנתח מגמות בתחום החינוך. דרך תיאורים כמותיים, ניתוחים השוואתיים ומעקב אחר מגמות לאורך זמן, אפשר להבחין בתהליכים עמוקים של שינוי, תנודות ואי־שוויון, וגם בדפוסים מעוררי תקווה של מוביליות, השתלבות ויוזמה. לצד זאת, מתחדדת גם ההכרה בשבריריות של חלקים מהמרקם החברתי ובאי־הוודאות הקיומית האופפת רבים מהאזרחים והאזרחיות הערבים בישראל – במיוחד בעת הזאת.

השנה, יותר מבעבר, נדרשת התבוננות מפוכחת על עוצמת האתגרים הרבים העומדים בפני החברה הערבית בישראל, המתחדדים על רקע דיון ציבורי גובר בשאלות של שוויון, השתתפות פוליטית ויחסי המדינה עם אזרחיה הערבים. בה בעת, האלימות המשתוללת פורמת את החברה מבפנים, מחלישה את רשתות הביטחון הקהילתיות ופוגעת במוסדות הפוליטיים והמוניציפליים. ניתוח הנתונים מעלה כי מצבם של אזרחים ערבים רבים כיום תלוי על בלימה, ומה שבעבר נראה יציב, איתן או מובן מאליו – מתערער ומתמוסס.

דווקא בעידן של הצפה במידע, שנתון זה שואף להציע לא רק נתונים, אלא עיבוד שיטתי, ניתוח מושכל, ופרשנות קונטקסטואלית. באמצעות הצלבה של מקורות והצגת שונות תוך־קבוצתית לצד מגמות רוחב, השנתון מאפשר הבנה עמוקה ומורכבת יותר של המציאות. יתרונו המרכזי טמון בכך שהוא אינו מסתפק בהצגת תמונת מצב, אלא משרטט קווים להבנה דינמית של התהליכים בעודם מתהווים.

כאמור, בצד הנתונים המפורטים שמציג השנתון – נדרש גם מבט רפלקטיבי. מדידה איננה פעולה ניטרלית גם אם היא אובייקטיבית. במילים אחרות, היא מגלמת בתוכה פרשנות, בחירה ערכית ושאיפה לעיצוב עתיד. לכן אנו מקפידים לשלב בין הצגת נתונים סטטיסטיים לבין דיון פרשני קונטקסטואלי, המדגיש הבדלים הנגזרים מתוך השונות הסוציודמוגרפית של החברה הערבית.

השנתון פונה לדרג מעצבי מדיניות, וכן לנשות ואנשי אקדמיה, תקשורת, חברה אזרחית ולציבור הרחב, כדי לעורר מחשבה, לשמש תשתית לעיצוב מדיניות רגישה ורלוונטית, ולא פחות חשוב – לתעד ולשמר את הקול ואת הסיפור של חברה הנמצאת בנקודת צומת היסטורית, תרבותית ופוליטית.

אנו מקווים שהשנתון יתרום להבנה עמוקה יותר של החברה הערבית בישראל ויסייע לקידום שוויון ולצמצום פערים, וכן יסייע לקידום של צעדי מדיניות בשדרות העשייה החברתית והכלכלית.

מוחמד ח'לילה
אריק רודניצקי

גודל האוכלוסייה

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בסוף שנת 2023 מנתה אוכלוסיית ישראל כ־9.9 מיליון נפש, 20.9% מהם – כמעט 2.1 מיליון נפש – הם ערבים (מוסלמים, נוצרים ודרוזים). במספר זה נכללים כ־391 אלף תושביה הערבים של ירושלים, שברובם המכריע אינם מחזיקים באזרחות ישראלית אלא מוגדרים "תושבי קבע". אחד ההבדלים העיקריים בין אזרחות לתושבות קבע הוא שהתושב והתושבת אינם רשאים להצביע בבחירות הכלליות לכנסת, אלא רק בבחירות לרשויות המקומיות, ואילו אזרחים יכולים להצביע בבחירות הכלליות לכנסת ובבחירות לרשויות המקומיות.

על פי נתוני מכון ירושלים למחקרי מדיניות, בסוף 2023 רק 25 אלף מהתושבים הערבים בירושלים החזיקו באזרחות ישראלית, מהם 20 אלף במזרח העיר וכ־5,000 במערבה.¹ מכאן שבסוף 2023 עמד מניינם של האזרחים הערבים בישראל על כ־1.7 מיליון נפש, שהם כ־17.2% מאוכלוסיית המדינה.

עם קום המדינה עמד מניינה של האוכלוסייה הערבית בה על 160 אלף נפש, 13.6% מכלל אוכלוסיית המדינה. שיעורה של האוכלוסייה הערבית בכלל אוכלוסיית המדינה ידע תנודות לא מעטות לאורך השנים. בעשור הראשון לקום המדינה ירד שיעורה של האוכלוסייה הערבית במידה ניכרת בשל הגידול החד בשיעורה של האוכלוסייה היהודית בעקבות גלי העלייה ההמונית. לאחר מלחמת ששת הימים, ב־1967, ובעקבות הכללת התושבים הערבים במזרח העיר ירושלים בסטטיסטיקה הרשמית של מדינת ישראל, עלה שיעורה של האוכלוסייה הערבית ל־14.1%. שיעור זה עלה בהתמדה והגיע בשלהי שנות ה־80 ל־18% מכלל אוכלוסיית המדינה. במחצית הראשונה של שנות ה־90, עקב גלי עלייה של יהודים ממדינות ברית המועצות לשעבר, קטן משקלה של האוכלוסייה הערבית קמעא, אולם מאז הוא מוסיף לעלות בהתמדה. כיום חמישית מאוכלוסיית המדינה היא ערבית.

1 מידע שנמסר לעורכי המחקר ממכון ירושלים למחקרי מדיניות, נובמבר 2024.

לוח א/1		
אוכלוסיית ישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה, סוף 2023 (באלפים וב־%)		
קבוצת אוכלוסייה	גודל האוכלוסייה	שיעור באוכלוסיית המדינה
יהודים	7,153.0	72.1%
ערבים	2,067.3	20.9%
מהם ערבים אזרחי ישראל	1,700.6	17.2%
אחרים*	478.8	4.8%
זרים	215.6	2.2%
סך הכול	9,914.7	100.0%

* בקטגוריה "אחרים" נכללים נוצרים לא ערבים וחסרי סיווג דת.
מקור: עיבוד המחקרים לנתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 2.1.

לוח א/2

האוכלוסייה הערבית בישראל, שנים נבחרות, כולל מזרח ירושלים
(באלפים וב־%)

שנה	אוכלוסייה ערבית בסוף השנה	שיעור הערבים באוכלוסיית המדינה
1949	160.0	13.6%
1957	213.2	10.8%
1961 (מפקד האוכלוסין)	252.5	11.3%
1966	312.5	11.8%
1967	392.7	14.1%
1972 (מפקד האוכלוסין)	472.2	14.6%
1983 (מפקד האוכלוסין)	706.1	17.1%
1990	875.0	18.1%
1995 (מפקד האוכלוסין)	1,004.9	17.9%
2000	1,188.7	18.7%
2008 (מפקד האוכלוסין)	1,499.9	20.2%
2023	2,067.3	20.9%

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 2.1.

התפלגות אוכלוסיית האזרחים הערבים לפי האזור הגאוגרפי

במחקר האקדמי על החברה הערבית נהוג להבחין בחמישה אזורים גאוגרפיים עיקריים שבהם מתגוררים תושבים ערבים בעלי אזרחות ישראלית: צפון הארץ, אזור המשולש, הנגב, הערים המעורבות ואזור ירושלים (לרבות הכפרים הערביים השוכנים בסמיכות לעיר ירושלים, אך ללא השכונות הערביות במזרח העיר ירושלים). לכך מצטרפת קטגוריה נוספת של אזרחים ערבים המתגוררים במגוון יישובים ברחבי הארץ, בעיקר בערים גדולות, שהרוב המכריע של אוכלוסייתם יהודית.

החלוקה להלן אינה חופפת את החלוקה המקובלת של הלמ"ס לנפות ולמחוזות. הטעם לחלוקה המקובלת במחקר על החברה הערבית הוא הייחוד הדמוגרפי והסוציולוגי של כל אחת מקבוצות האוכלוסייה הערבית המתגוררות באזורים האלה, הנגרם מן ההתפתחות ההיסטורית של כל אחת מהן. נתונים אלו חשובים גם לשם הבנת האוריינטציה הפוליטית של האוכלוסייה הערבית בכללותה.

(א) **צפון הארץ.** אזור זה כולל את הגליל, הגולן, העמקים, אזור הכרמל וחוף הכרמל, ובו מתגוררת כמעט מחצית אוכלוסיית האזרחים הערבים בישראל. במניין התושבים הערבים באזור הצפון לא נכללים התושבים הערבים בערים המוגדרות ערים מעורבות בצפון הארץ, ובהן עכו, חיפה, נוף הגליל ומעלות-תרשיחא, שהן קטגוריה נפרדת (ראו להלן).

(ב) **אזור המשולש.** המונח "המשולש" אינו משמש בסטטיסטיקה הרשמית של מדינת ישראל, אולם הוא המונח הרווח בשיח המחקרי והפוליטי העוסקים באוכלוסייה הערבית. מונח זה מציין את האזור הגאוגרפי שסופח למדינת ישראל בהסכמי שביתת הנשק בשנת 1949 (הסכמי רודוס). המשולש כולל את היישובים הערבים באזור ואדי עארה ובחלקו המזרחי של אזור השרון, ומתגוררת בו כחמישית מאוכלוסיית האזרחים הערבים במדינה.

(ג) **הנגב.** אזור זה כולל את נפת באר שבע, שרוב מכריע של תושביה הערבים הם בדואים. הבדואים בנגב הם כמעט חמישית מאוכלוסיית האזרחים הערבים במדינה וכשליש מכלל אוכלוסיית הנגב. במניין האוכלוסייה הערבית בנגב

נכללים תושבים בדואים המתגוררים ביישובי קבע (רשויות מקומיות ויישובים במועצות האזוריות) ותושבים בדואים המתגוררים ביישובים חסרי מעמד מוניציפלי (המכונים גם "כפרים בלתי מוכרים").

(ד) הערים המעורבות. לפי הגדרת הלמ"ס, "ערים מעורבות" הן ערים שרוב מכריע של אוכלוסייתן יהודים אך יש בהן מיעוט ניכר של תושבים ערבים. בהגדרה זו נכללות שבע ערים, שבהן מתגוררת פחות מעשירית אוכלוסיית אזרחי ישראל הערבים. חמש מהן נחשבות ערים מעורבות "מסורתיות", כלומר, ערים שעוד לפני הקמת המדינה דרו בהן בכפיפה אחת יהודים וערבים, והן עכו, חיפה, יפו, רמלה ולוד. שתי ערים אחרות, נוף הגליל ומעלות-תרשיחא, נעשו יישובים מעורבים לאחר קום המדינה. נוף הגליל (בשמה הקודם, נצרת עילית) הוקמה בשנת 1956, והוכרזה עיר בשנת 1974. היא נהפכה לעיר מעורבת בתהליך הדרגתי, בעקבות התיישבות של אזרחים ערבים (שהגיעו בעיקר מנצרת ומהיישובים הערביים הסמוכים לה) בשכונות מסוימות בעיר. מעלות-תרשיחא נעשתה מועצה מקומית מעורבת בשנת 1963, בעקבות איחוד מעלות (היהודית) עם תרשיחא (הערבית). בשנת 1996 הוכרזה מעלות-תרשיחא עיר.²

(ה) אזור ירושלים. אזור זה כולל את אוכלוסיית האזרחים הערבים במחוז ירושלים. רובם (65%) מתגוררים בעיר ירושלים עצמה (בשכונות הערביות במערב העיר), והיתר (35%) מתגוררים ביישובים הערביים שממערב לעיר.

(ו) שאר חלקי הארץ. כמה אלפי אזרחים ערבים מתגוררים כיום ביישובים יהודיים בכל רחבי הארץ. תופעת העירוב הדמוגרפי בין יהודים לערבים מאפיינת מרכזים עירוניים גדולים בישראל, כגון באר שבע (4.4% ערבים, כ־9,700 נפש בסוף 2023), אילת (5.8% ערבים, כ־3,300 נפש), כרמיאל (5.5% ערבים, כ־2,700 נפש), ערד (6.8% ערבים, כ־2,000 נפש), ונהריה (2.7% ערבים, כ־1,800 נפש).³

2 על פי הלמ"ס, "עיר מעורבת" היא עיר ששיעור האוכלוסייה הערבית בה עולה על 10% מכלל התושבים. בהגדרה זו נכללות שבע הערים שהוזכרו לעיל, וכן העיר ירושלים, ששיעור התושבים הערבים בה (לרבות מזרח העיר) עומד על 38.1%. עם זאת, שיעור התושבים הערבים המחזיקים באזרחות ישראלית מכלל תושבי העיר הוא 2.5% בלבד (כ־25,000 נפש).

3 עיבוד מקובץ נתונים שהועבר למחברים מחדר המחקר של הלמ"ס.

המניע העיקרי למעבר של תושבים ערבים מיישוביהם המקוריים לערים יהודיות סמוכות הוא היעדר פיתוח של היישובים הערביים, או הצורך להעתיק את מקום המגורים של המשפחה ("רילוקיישן") בשל מקום העבודה של ההורים.⁴

לוח א/3 החברה הערבית בישראל: תפרושת גאוגרפית, סוף 2023 (באלפים וב־%)		
אזור	גודל האוכלוסייה (באלפים)	שיעור מסך הכול (ב־%)
צפון הארץ	835.0	49.1
המשולש	320.4	18.8
הנגב	305.8	18.0
הערים המעורבות	155.5	9.1
אזור ירושלים	38.5	2.3
שאר חלקי הארץ	45.4	2.7
סך הכול	1,700.6	100.0

מקור: עיבוד המחברים לנתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

4 לדיון נרחב בתופעה, ראו מנאל תותריג'ובראן, "ערים מעורבות בהתהוות: בין הפרטי לציבורי", **דין ודברים** י (תשע"ז): 17–68; Nikola Orbach-Yozgof, "Blended cities in Israel," *Israel Affairs*, 27(5) (2021): 984–1004.

התפלגות לפי המעמד המוניציפלי של מקום המגורים

44.5% מהאזרחים הערבים מתגוררים במועצות מקומיות. רובם המכריע מתגוררים ב־67 מועצות מקומיות ערביות, וחלק קטן מתגורר במועצות מקומיות יהודיות ברחבי הארץ. שיעור גדול מעט יותר (45.2%) מתגוררים ביישובים בעלי מעמד מוניציפלי של עיר. רובם מתגוררים ב־14 ערים ערביות, והיתר מתגוררים בשבע הערים המעורבות, וכן בערים שהרוב המכריע של אוכלוסייתן יהודית (לרבות ירושלים).

5.7% מהאזרחים הערבים מתגוררים ביישובים קטנים (כפריים) המשולבים במועצות אזוריות. חלקם הגדול (3%) מתגוררים ב־19 יישובים המשתייכים לארבע מועצות אזוריות שכל יישוביהן ערביים, ו־2.6% מתגוררים ב־28 יישובים ערביים המשתייכים למועצות אזוריות מעורבות שרוב אוכלוסייתן יהודית. שיעור קטן מאוד של אזרחים ערבים (0.1%) מתגוררים בכמה יישובים המשתייכים למועצות אזוריות שכל יישוביהן יהודיים.

4.6% מהאזרחים הערבים מתגוררים ביישובים חסרי מעמד מוניציפלי הידועים ("כפרים לא מוכרים"). מרביתם תושבי 25 שבטים בדואים בצפון הנגב המתגוררים ב־35 יישובים כפריים חסרי מעמד מוניציפלי.⁵

בסך הכול יש בישראל 163 יישובים שכל תושביהם הם ערבים אזרחי המדינה.

5 להרחבה בסוגיית הכפרים הלא־מוכרים, ראו נסרין חדאד חאג'־יחיא, מוחמד ח'לאללה ואריק רודניצקי, **שנתון החברה הערבית בישראל 2021**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022, עמ' 21-22.

לוח א/4		
התפלגות מקום המגורים של האזרחים הערבים, לפי המעמד המוניציפלי של היישוב (סוף 2023)		
המעמד המוניציפלי של היישוב	מניין האזרחים הערבים המתגוררים ביישוב (באלפים)	שיעור מסך הכול
עיר	767.6	45.2%
	548.9 (עיר ערבית)	32.3%
	155.5 (עיר מעורבת)	9.2%
	63.2 (עיר יהודית, כולל ירושלים)	3.7%
	757.6	44.5%
מועצה מקומית	753.3 (מועצה מקומית ערבית)	44.3%
	4.3 (מועצה מקומית יהודית)	0.2%
	97.0	5.7%
יישוב במועצה אזורית	51.2 (מועצות אזוריות שכל יישוביהן ערביים)	3.0%
	44.2 (מועצות אזוריות מעורבות)	2.6%
	1.6 (מועצות אזוריות שכל יישוביהן יהודיים)	0.1%

המעמד המוניציפלי של היישוב	מניין האזרחים הערבים המתגוררים ביישוב (באלפים)	שיעור מסך הכול
ללא מעמד מוניציפלי	78.4	4.6%
	76.2 (הנגב)	4.5%
	1.6 (צפון הארץ)	0.1%
	0.6 (אזור המשולש)	...
סך הכול	1,700.6	100.0%

מקור: עיבוד המחברים לנתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

על פי נתוני הלמ"ס המעודכנים לסוף 2023, שתי הערים הערביות הגדולות ביותר הן נצרת (77.2 אלף תושבים) ורהט (75.7 אלף תושבים). רהט, העיר הבדואית שהוקמה בשנת 1972, היא העיר בעלת האוכלוסייה המוסלמית הגדולה ביותר בישראל, שכן כל תושביה הם מוסלמים. מספר התושבים המוסלמים בנצרת הוא כ־57 אלף (73.7% מאוכלוסיית העיר). שתי הערים האלה מקדימות במניין תושביהן בפער ניכר את אום אל־פחם (59.3 אלף), טייבה (46.2 אלף) ושפרעם (43.4 אלף).

בשנים האחרונות העניק משרד הפנים מעמד מוניציפלי של עיר לשתי מועצות מקומיות ערביות: מע'אר בגליל (2021) וכפר קרע במשולש (2023).

לוח א/5					
התפלגות היישובים הערביים בישראל, לפי המעמד המוניציפלי והמיקום הגאוגרפי, סוף 2023					
מעמד מוניציפלי	הצפון	המשולש	הנגב	אזור ירושלים	סך הכול
עיר	6	7	1		14
מועצה מקומית	53	7	6	1	67
יישוב במועצה אזורית	29	3	12	3	47
יישוב ללא מעמד מוניציפלי			35		35
סך הכול	88	17	54	4	163

מקור: עיבוד המחברים לנתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

לוח א/6

אוכלוסיית הערים הערביות בישראל, סוף 2023 (באלפים)

העיר	האזור הגאוגרפי	מספר התושבים (באלפים)
נצרת	הצפון	77.2
רהט	הנגב	75.7
אום אל-פחם	המשולש	59.3
טייבה	המשולש	46.2
שפרעם	הצפון	43.4
טמרה	הצפון	36.3
סח'נין	הצפון	33.2
באקה אל-ערביה	המשולש	30.8
טירה	המשולש	7.22
כפר קאסם	המשולש	27.1
עראבה	הצפון	26.8
קלנסוה	המשולש	24.7

העיר	האזור הגאוגרפי	מספר התושבים (באלפים)
מע'אר	הצפון	23.2
כפר קרע	המשולש	20.6

מקור: עיבוד המחברים לנתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

התפלגות לפי דת

על פי נתוני הלמ"ס המעודכנים לסוף 2023, שיעורם של המוסלמים בכלל האוכלוסייה הערבית בישראל הוא 85.8%, והיתר נחלק כמעט שווה בשווה בין נוצרים (6.9%) לדרוזים (7.3%). נתונים אלו כוללים את התושבים הערבים בירושלים, שרובם המכריע מוסלמים (96.6%) ומיעוטם נוצרים (3.4%). כאמור לעיל, רק חלק קטן מהאוכלוסייה הערבית בירושלים (כ־6.4%) מחזיקים באזרחות ישראלית. לפיכך, בתוך אוכלוסיית האזרחים הערבים בישראל, משקלם היחסי של המוסלמים נמוך קמעא מהנתון שלעיל, ועומד על 83.5%, ומשקלם היחסי של הנוצרים ושל הדרוזים גבוה מעט יותר, 7.6% ו־8.9% בהתאמה⁶.

האוכלוסייה הערבית באזור הצפון ובערים המערובות היא הטרוגנית מבחינה דתית. בכמה יישובים עירוניים גדולים באזור מטרופולין נצרת וביישובים גדולים אחרים בצפון הארץ מתגוררים אלו בצד אלו מוסלמים, נוצרים ודרוזים. לעומת זאת, האוכלוסייה הערבית באזור המשולש והנגב היא הומוגנית וכולה מוסלמית.

כבר בהקמת המדינה היו המוסלמים הרוב המכריע באוכלוסייה הערבית, אולם לאורך השנים התחוללו תמורות דרמטיות במשקלן היחסי של כל אחת משלוש הקבוצות הדתיות. לאורך שבעה עשורים עלה שיעורם של המוסלמים באוכלוסיית האזרחים הערבים בעקביות, מ־69.7% בשנת 1949 ל־83.5% בסוף

6 מקור הנתונים: עיבודי המחברים לנתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

שנת 2023. בפרק זמן זה ירד שיעורם של הנוצרים לשליש משיעורם בראשית ימי המדינה, מ־21.2% בשנת 1949 ל־7.6% בלבד בסוף 2023. שיעורם של הדרוזים בחברה הערבית לא השתנה: 9.1% בשנת 1949, ושיעור דומה ב־2023. הסיבה העיקרית לגידול במשקלה היחסי של העדה המוסלמית בתוך החברה הערבית היא שיעורי פריון גבוהים במיוחד בקרב נשים מוסלמיות, ובעיקר בקרב החברה הבדואית בנגב, בצד ירידה מתמשכת בשיעורי הפריון של נשים נוצריות ודרוזיות.

לוח א/7

**האוכלוסייה הערבית בישראל לפי קבוצה דתית, שנים נבחרות,
כולל מזרח ירושלים (באלפים וב־%)**

שנה	אוכלוסייה ערבית	מוסלמים		נוצרים		דרוזים	
		סך הכול	אחוז באוכלוסייה הערבית	סך הכול	אחוז באוכלוסייה הערבית	סך הכול	אחוז באוכלוסייה הערבית
1949	160.0	111.5	69.7%	34.0	21.2%	14.5	9.1%
1957	213.2	146.8	68.9%	45.8	21.5%	20.5	9.6%
1961 (מפקד האוכלוסין)	252.5	174.9	69.3%	51.3	20.3%	26.3	10.4%
1966	312.5	223.0	71.4%	58.5	18.7%	31.0	9.9%
1967	392.7	289.6	73.7%	71.0	18.1%	32.1	8.2%

שנה		אוכלוסייה ערבית		מוסלמים		נוצרים		דרוזים	
1972	(מפקד האוכלוסין)	472.2	360.6	76.4%	73.8	15.6%	37.8	8.0%	
1983	(מפקד האוכלוסין)	706.1	542.2	76.8%	95.9	13.6%	68.0	9.6%	
1990		875.0	677.7	77.5%	114.7	13.1%	82.6	9.4%	
1995	(מפקד האוכלוסין)	1,004.9	811.2	80.7%	101.5	10.1%	92.2	9.2%	
2000		1,188.7	970.0	81.6%	114.9	9.7%	103.8	8.7%	
2008	(מפקד האוכלוסין)	1,499.9	1,254.1	83.6%	122.6	8.2%	123.2	8.2%	
2023		2,067.3	1,773.9	85.8%	142.1	6.9%	151.3	7.3%	

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 2.1, לוח 2.2.

לוח א/8 התפלגות אוכלוסיית האזרחים הערבים לפי דת ואזור גאוגרפי, סוף 2023 (באלפים וב-%)							
אזור גאוגרפי	מוסלמים		נוצרים		דרוזים		סך הכול
	גודל האוכלוסייה	שיעור מהאוכלוסייה הערבית באזור	גודל האוכלוסייה	שיעור מהאוכלוסייה הערבית באזור	גודל האוכלוסייה	שיעור מהאוכלוסייה הערבית באזור	גודל האוכלוסייה
צפון הארץ	606.1	72.6%	80.9	9.7%	148.0	17.7%	835.0
המשולש	320.3	99.9%	0.1	0.1%	–	–	320.4
הנגב	305.8	100.0%	–	–	–	–	305.8
הערים המעורבות	111.9	72.0%	42.6	27.4%	1.0	0.6%	155.5
אזור ירושלים	37.6	96.6%	0.9	0.4%	–	–	38.5
שאר חלקי הארץ	38.1	84.0%	5.3	11.8%	2.0	4.2%	45.4
סך הכול	1,419.8	83.5%	129.8	7.6%	151.0	8.9%	1,700.6

מקור: עיבוד המחקרים לנתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

לוח א/9

האוכלוסייה הערבית בערים המעורבות, לפי דת, סוף 2023
(באלפים וב־%)

העיר	גודל האוכלוסייה הערבית	שיעור הערבים באוכלוסיית העיר	מזה: מוסלמים	שיעור המוסלמים באוכלוסייה הערבית	מזה: נוצרים ערבים	שיעור הנוצרים באוכלוסייה הערבית	מזה: דרוזים	שיעור הדרוזים באוכלוסייה הערבית
חיפה	39.9	13.4%	20.6	51.6%	18.7	46.9%	0.6	1.5%
תל אביב־יפו	26.7	5.4%	22.2	83.1%	4.3	16.1%	0.2	0.8%
לוד	26.3	29.0%	25.5	97.0%	0.8	3.0%	—	—
רמלה	21.7	25.7%	17.5	80.6%	4.2	19.4%	—	—
עכו	18.0	33.7%	16.4	91.1%	1.5	8.3%	0.1	0.6%
נוף הגליל	17.4	38.0%	6.9	39.7%	10.5	60.3%	—	—
מעלות־תרשיחא	5.5	24.0%	2.7	49.1%	2.7	49.1%	0.1	1.8%
סך הכול	155.5		111.8	71.9%	42.7	27.5%	1.0	0.6%

מקור: עיבוד המחברים לנתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

הדרוזים והנוצרים הם קבוצות מיעוט דתי בחברה הערבית. רובם המכריע של בני העדה הדרוזית (97.6%) מתגוררים ב־21 יישובים בצפון הארץ: 15 יישובים (ב־13 רשויות מקומיות) שאוכלוסייתם ברובה המכריע היא דרוזית הומוגנית (בין 95% ל־100% מהאוכלוסייה), ושישה יישובים ערביים מעורבים שבהם לצד הדרוזים מתגוררים גם מוסלמים ונוצרים: עספיא, פקיעין (בוקיעה), מע'אר, אבו סנאן, ראמה ושפרעם. בעספיא ובפקיעין הדרוזים הם רוב גדול (כמעט 80%) באוכלוסיית היישוב; במע'אר הדרוזים הם כמעט שני שלישים מהאוכלוסייה (כ־63%); באבו סנאן ובראמה הדרוזים הם מיעוט גדול, כמעט שליש מאוכלוסיית היישוב, ואילו בשפרעם הדרוזים הם מיעוט קטן באוכלוסייה (13.8%).

במניין האוכלוסייה הדרוזית בצפון הארץ נכללים גם כ־25 אלף התושבים בארבעה יישובים דרוזיים בגולן: מג'דל שמס, בוקעאתא, מסעדה ועין קניא. תושבים אלו נכללים אומנם בסטטיסטיקה הרשמית של תושבי ישראל, אולם רק חלק קטן מהם (כ־22% בלבד) מחזיקים באזרחות ישראלית.⁷ בצד אלו מתגוררים כמה מאות דרוזים בערים המעורבות (בעיקר בחיפה ובתל אביב־יפו), וכן ביישובים שרוב אוכלוסייתם יהודית, כגון אילת וכרמיאל.⁸

7 נתון זה מבוסס על מספר בעלי זכות הבחירה הרשומים בפנקס הבוחרים לכנסת ה־24 ביישובים הדרוזים בגולן: מג'דל שמס, מסעדה, בוקעאתא ועין קניא. ראו **אתר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה־24**.

8 על פי נתוני חדר המחקר של הלמ"ס שהועברו למחברים, בסוף 2023 התגוררו בחיפה כ־550 תושבים דרוזים, בתל אביב־יפו – כ־230, בכרמיאל – כ־310, ובאילת – כ־360.

לוח א/10			
האוכלוסייה הדרוזית בצפון הארץ, יישובים עיקריים, סוף 2023 (באלפים וב־%)			
יישוב	גודל האוכלוסייה הדרוזית ביישוב	שיעור הדרוזים באוכלוסיית היישוב	גודל האוכלוסייה ביישוב
דאלית אל־כרמל	17.5	97.2%	18.1
ירכא	16.3	98.8%	16.5
מע'אר	14.6	63.1%	23.2
בית ג'ן	12.3	100.0%	12.3
מג'דל שמס	11.2	100.0%	11.2
עספיא	10.3	79.6%	13.1
כסרא־סמיע	8.8	95.8%	9.2
יאנוח־ג'ת	6.9	100.0%	6.9
בוקעאתא	6.8	100.0%	6.8
ג'וליס	6.7	99.7%	6.7
חורפיש	6.5	97.1%	6.7
שפרעם	5.9	13.8%	43.4

גודל האוכלוסייה ביישוב	שיעור הדרוזים באוכלוסיית היישוב	גודל האוכלוסייה הדרוזית ביישוב	יישוב
6.1	79.1%	4.8	פקיעין (בוקיעה)
14.2	32.0%	4.5	אבו סנאן
4.3	100.0%	4.3	סאג'ור
4.2	100.0%	4.2	מסעדה
8.4	32.5%	2.7	ראמה
2.4	99.4%	2.4	עין קניא
0.9	96.9%	0.9	עין אל-אסד

מקור: עיבוד המחברים לנתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

רוב בני העדה הנוצרית (57%) מתגוררים ביישובים ערביים בצפון הארץ, בעיקר בערים נצרת ושפרעם, וכן בכמה כפרים בגליל העליון, שבהם הנוצרים הם הרוב המכריע של האוכלוסייה או חלק גדול ממנה. כ־30% מהנוצרים הערבים מתגוררים בערים המעורבות (בעיקר חיפה, נוף הגליל, תרשיחא, יפו ורמלה). כמה מאות נוצרים מתגוררים ביישובים יהודיים ברחבי הארץ. בצד זאת, כ־12 אלף נוצרים ערבים מתגוררים במזרח ירושלים. הם נכללים בסטטיסטיקה הרשמית של ישראל אולם אינם מחזיקים באזרחות ישראלית.

לוח א/11

האוכלוסייה הנוצרית-ערבית, יישובים עיקריים, סוף 2023
(באלפים וב־%)

יישוב	גודל האוכלוסייה הנוצרית-ערבית ביישוב	שיעור הנוצרים באוכלוסיית היישוב	גודל האוכלוסייה ביישוב
נצרת	19.8	25.7%	77.2
חיפה	18.7	6.3%	298.3
ירושלים	13.1	1.3%	1,028.4
נוף הגליל	10.5	22.9%	45.6
שפרעם	9.7	22.3%	43.4
אעבלין	5.6	40.9%	13.6
כפר יאסיף	5.5	51.2%	10.6
מע'אר	4.3	18.5%	23.2
תל אביב־יפו	4.3	0.9%	495.2
רמלה	4.2	5.0%	84.3
ע'ילבון	4.1	69.5%	5.8
ראמה	4.1	48.2%	8.4

גודל האוכלוסייה ביישוב	שיעור הנוצרים באוכלוסיית היישוב	גודל האוכלוסייה הנוצרית־ערבית ביישוב	יישוב
3.4	99.5%	3.4	פסוטה
3.3	96.4%	3.2	מעיליא
18.6	15.4%	2.9	יפיע
23.1	11.6%	2.7	מעלות־תרשיחא
17.5	13.3%	2.3	ריינה
24.9	8.9%	2.2	כפר כנא
3.2	59.7%	1.9	ג'ש (גוש חלב)
14.2	13.4%	1.9	אבו סנאן
33.2	4.7%	1.6	סחי'נין
13.1	11.9%	1.6	עספיא
14.7	10.5%	1.5	טורעאן
53.4	2.7%	1.5	עכו
20.1	6.6%	1.3	ג'דיידה־מכר
6.1	19.7%	1.2	פקיעין (בוקיעה)

גודל האוכלוסייה ביישוב	שיעור הנוצרים באוכלוסיית היישוב	גודל האוכלוסייה הנוצרית-ערבית ביישוב	יישוב
10.6	9.5%	1.0	דיר חנא
68.3	1.3%	0.9	נהריה
90.8	0.9%	0.8	לוד
8.7	6.9%	0.6	בענה

מקור: עיבוד המחברים לנתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

לוח א/12				
יישובים ערביים עיקריים מעורבים מבחינה דתית, סוף 2023 (באלפים וב־%)				
שיעור הדרוזים	שיעור הנוצרים	שיעור המוסלמים	גודל האוכלוסייה	יישוב
	25.8%	74.2%	77.2	נצרת
13.8%	22.5%	63.8%	43.4	שפרעם
	4.8%	95.2%	33.2	סחי'נין
63.1%	18.6%	18.3%	23.2	מע'אר

שיעור הדרוזים	שיעור הנוצרים	שיעור המוסלמים	גודל האוכלוסייה	יישוב
	8.9%	91.1%	24.9	כפר כנא
	15.4%	84.6%	18.6	יפיע
	13.3%	86.6%	17.5	ריינה
	10.5%	89.5%	14.7	טרעאן
32.0%	13.4%	54.6%	14.2	אבו סנאן
	41.0%	59.0%	13.6	אעבלין
79.6%	12.1%	8.3%	13.1	עספיא
	9.6%	90.4%	10.6	דיר חנא
2.8%	51.4%	45.8%	10.6	כפר יאסיף
32.5%	48.4%	19.1%	8.4	ראמה
79.1%	19.7%	1.1%	6.1	פקיעין (בוקיעה)
	70.1%	29.9%	5.8	עיילבון
	61.2%	38.8%	3.2	ג'ש (גוש חלב)

מקור: עיבוד המחברים לנתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2024.

שיעורי פרייון, גידול שנתי, ריבוד גילים ויחס תלות

שיעור פרייון כולל הוא מספר הילדים הממוצע שאישה צפויה ללדת. שיעור הפרייון נמדד באמצעות חישוב היחס בין מספר הנולדים בשנה מסוימת לבין מספר הנשים בגיל הפרייון (בנות 15–49) באותה השנה.

על פי נתוני הלמ"ס לשנת 2023, שיעור הפרייון הכולל של נשים ערביות הוא 2.66, אולם ההבדלים בין נשים מהדתות השונות בתוך החברה הערבית בולטים לעין. שיעור הפרייון הגבוה ביותר נמדד בקרב נשים מוסלמיות (2.81), ואחריהן בקרב דרוזיות (1.75) ונוצריות (1.52).

בעבר היה שיעור הפרייון של כלל הנשים הערביות גבוה כמעט פי שניים משל נשים יהודיות. בשני העשורים האחרונים ירד בהתמדה שיעור הפרייון של נשים ערביות, וכיום שיעור הפרייון של נשים יהודיות (3.00) גבוה אף מזה של נשים מוסלמיות. יש לזכור כי נתוני הפרייון של נשים יהודיות כוללים גם נשים בחברה החרדית, שבה שיעור הפרייון גבוה במיוחד.

בחברה הערבית מתחולל תהליך שינוי עמוק ומתמשך הנעוץ בשינוי הדפוסים החברתיים, ובהם העלייה ברמת ההשכלה, השתלבות נשים בשוק העבודה, דחיית גיל הנישואין (ותופעת הרווקות המאוחרת) ונטישת דפוסי החיים המסורתיים. בצד זאת, השינוי בפרייון מושפע גם מהמדיניות הכלכלית של הממשלה, ובמיוחד מהקטנת קצבאות הילדים ב-2003, שהשפיעה על כל המשפחות מרובות הילדים, ובהן על משפחות אלו באוכלוסייה הערבית.⁹

על פי נתוני 2023, שיעורי הפרייון בקרב הדרוזים והנוצרים קטנים מ-2. מצב כזה מוגדר בספרות המחקרית "פרייון תת־תחלופתי" (Sub-replacement fertility level). לאורך זמן, פרייון תת־תחלופתי מוביל לקיטון האוכלוסייה – דור

9 להרחבה ראו שנתון החברה הערבית בישראל 2021 (לעיל הערה 5), עמ' 37–38.

הצאצאים צפוי להיות קטן מבחינה מספרית מדור ההורים, הואיל וכל זוג הורים מביא לעולם פחות משני צאצאים.¹⁰

לוח א/13 שיעורי פריון של נשים בישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה וקבוצה דתית, שנים נבחרות					
שנה	ערביות				יהודיות
	סך הכול	מוסלמיות	נוצריות	דרוזיות	
1995	4.18	4.69	2.69	3.50	2.53
2005	3.72	4.03	2.19	2.59	2.69
2010	3.51	3.75	2.17	2.47	2.97
2015	3.13	3.32	2.04	2.19	3.13
2023	2.66	2.81	1.52	1.75	3.00

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 – מס' 75, לוח 2.40, לוח 2.41, לוח 2.42.

10 לניתוח מעמיק של מגמות דמוגרפיות ודפוסי פריון בחברה הערבית, ראו Onn Winckler, "Fertility Transition in the Middle East: The Case of the Israeli Arabs," *Israel Affairs* 9(1-2) (2002): 37-67

הגידול השנתי של האוכלוסייה הוא סיכום הריבוי הטבעי שלה בשנה מסוימת והריבוי הנובע ממקורות גידול לא טבעיים, כגון הגירה (הגירה חיובית מגדילה את האוכלוסייה, הגירה שלילית מקטינה אותה). **ריבוי טבעי** הוא ההפרש בין מספר הלידות של תינוקות חיים לבין מספר הפטירות בתקופה נתונה, כלומר גידול האוכלוסייה מילודה (להבדיל מגידול אוכלוסייה מהגירה). מקור הגידול השנתי של האוכלוסייה הערבית בישראל הוא כמעט אך ורק ריבוי טבעי, שכן הגידול בעקבות הגירה לתוך המדינה (למשל, דרך איחוד משפחות) מועט מאוד ושיעורו זניח.

למרות הירידה בשיעורי הפרייון בחברה הערבית בשנים האחרונות, החברה הערבית עדיין צעירה מאוד, הודות לשיעורי הפרייון הגבוהים יחסית בעבר. על פי נתונים לשנת 2023, שיעור הילדים ובני הנוער מתחת לגיל 18 בחברה הערבית הוא 35.2%, ואילו בחברה היהודית הוא 31.4%. גם מבחינה זו יש הבדלים בתוך החברה הערבית על פי דת ועל פי אזור גאוגרפי. שיעור הילדים ובני הנוער מתחת לגיל 18 בקרב המוסלמים הוא 36.7%, בקרב הנוצרים 23.6% ובקרב הדרוזים 27.6%. על פי חלוקה גאוגרפית, שיעור הילדים הגבוה ביותר נמדד בקרב הבדואים בנגב – 51%, שיעור גבוה הרבה יותר מהשיעור בצפון הארץ (31.5%) ובמשולש (34.6%). הסיבה לכך היא ששיעור הפרייון של נשים בדואיות בנגב (4.64) גבוה פי שניים משיעור הפרייון של נשים ערביות בצפון הארץ (2.12) ובאזור המשולש (2.47).

לוח א/14 שיעור בני 0–17 באוכלוסייה, ריבוי טבעי, שיעור פרייון כולל ושיעור הגידול השנתי, לפי קבוצת אוכלוסייה, אזור גאוגרפי, ודת, 2023					
ממד		שיעור בני 0 עד 17	ריבוי טבעי (לאלף איש)	שיעור פרייון כולל	שיעור גידול שנתי
ערבים	סך הכול	35.2%	18.2	2.66	1.8%
	צפון הארץ	31.5%	13.3	2.12	1.2%
	אזור המשולש	34.6%	16.6	2.47	1.6%
	הנגב	51.0%	31.8	4.64	4.1%
	מוסלמים	36.7%	19.9	2.81	2.0%
	נוצרים	23.6%	5.6	1.52	0.2%
	דרוזים	27.6%	10.7	1.75	1.0%
יהודים	סך הכול	31.4%	13.2	3.00	1.5%

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, **שנתון סטטיסטי לישראל 2024**, לוח 2.3, לוח 2.13, לוח 2.42. הנתונים על צפון הארץ, אזור המשולש והנגב מתייחסים לשנת 2022, ומבוססים על עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, "הרשויות המקומיות בישראל – 2022", הודעה לתקשורת, 14.7.2024.

מדד נוסף המסביר פרופיל דמוגרפי של חברה מסוימת הוא **יחס תלות**, שהוא היחס בין מספר הילדים והקשישים באוכלוסייה (אוכלוסייה תלויה), לבין מספר התושבים בגיל העבודה (אוכלוסייה יצרנית). החישוב המקובל בישראל ליחס תלות הוא היחס בין אלה תושבים בני 0-19 ובני 65 ומעלה (אוכלוסייה תלויה) לבין אלה תושבים בני 20-64 (אוכלוסייה יצרנית). ככל שיחס התלות נמוך יותר (וקטן מאלף), יכולתה של האוכלוסייה היצרנית להתמודד עם הנטל הכלכלי הכרוך בתמיכה באוכלוסייה הלא-יצרנית גבוהה יותר.

יחס תלות הוא מדד דמוגרפי ולא כלכלי. המדד אינו בודק את עומק המצוקה הכלכלית בפועל, אלא משרטט פרופיל דמוגרפי בסיסי של החברה. מבחינה כלכלית, ככל שיחס התלות גבוה יותר כך הולך וגדל נטל הפרנסה על כל מפרנס בגיל העבודה.

יחס התלות בחברה הערבית (813.6) נמוך מיחס התלות בחברה היהודית (987.2). החברה הערבית אומנם צעירה יותר מהחברה היהודית, אולם על פי נתונים לשנת 2023, שיעור המבוגרים (בני 65 ומעלה) בחברה היהודית גבוה כמעט פי שלושה משיעורם בחברה הערבית: 15.3% לעומת 5.8%, בהתאמה. וכך, אף ששיעור האוכלוסייה התלויה הצעירה בחברה הערבית גבוה רק במעט משיעורה בחברה היהודית, שיעור האוכלוסייה התלויה המבוגרת בחברה היהודית גבוה הרבה יותר משיעורה בחברה הערבית.

בחברה הערבית יש הבדלים מובהקים ביחס התלות בין הקבוצות הדתיות: יחס התלות באוכלוסייה המוסלמית (845.4) גבוה מאוד בהשוואה ליחס התלות בקרב הנוצרים (654.6) והדרוזים (632.3). הבדלים מובהקים יש גם בין האזורים הגאוגרפיים. יחס התלות בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב (1,189) גבוה במידה ניכרת בהשוואה לצפון הארץ (702) ולאזור המשולש (759.8). הסיבה לכך היא ששיעור הילדים מתחת לגיל 18 בקרב הבדואים בנגב גבוה מאוד בשל שיעורי הפרייה הגבוהים במיוחד בחברה הבדואית בהשוואה לכל קבוצה אחרת באוכלוסייה הערבית.

לוח א/15 יחס תלות ומדדי ריבוד גילי נבחרים, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת ואזור גאוגרפי, 2023				
קבוצת אוכלוסייה		יחס תלות לאלף איש	גיל חציוני	שיעור המבוגרים בני 65 ומעלה
ערבים	סך הכול	813.6	25.7	5.8%
	מוסלמים	845.4	24.6	5.1%
	נוצרים	654.6	35.5	13.2%
	דרוזים	632.3	31.1	7.8%
	הצפון	702.0	29.3	7.6%
	המשולש	759.8	27.0	6.2%
	הנגב	1,189.0	19.2	2.5%
יהודים	סך הכול	987.2	32.1	15.3%

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, **שנתון סטטיסטי לישראל 2024**, לוח 2.19. נתוני אזור הצפון חושבו על בסיס שקלול נתוני מחוז הצפון ונפת חיפה; נתוני אזור המשולש חושבו על בסיס שקלול נתוני נפת חדרה ונפת השרון; נתוני הנגב הם נתוני נפת באר שבע.

מדדי בריאות: תמותת תינוקות ותוחלת חיים

שיעור תמותת תינוקות הוא אחד המדדים החשובים ביותר בהערכת מצב בריאותה של אוכלוסייה. שיעור זה מחושב על פי מספר הפטירות של ילודים ותינוקות עד גיל שנה לאלף לידות חי. לאורך השנים חלה ירידה עקבית בשיעור תמותת התינוקות בחברה הערבית, בעיקר בקרב המוסלמים והדרוזים. בכל זאת, שיעורים אלו עדיין גבוהים פי שניים ויותר מהשיעורים בחברה היהודית.

בתוך החברה הערבית יש הבדלים מובהקים בין הקבוצות הדתיות. על פי נתוני הלמ"ס לשנת 2023, שיעור תמותת התינוקות בקרב המוסלמים (5.5 לכל 1,000 לידות חי) גבוה במידה ניכרת מזה של הנוצרים (1.4) ושל הדרוזים (1.0). למעשה, שיעורי תמותת התינוקות בקרב הנוצרים והדרוזים נמוכים אף יותר מהשיעור בקרב היהודים (1.9), והם הנמוכים ביותר בארץ.

הבדלים מובהקים בשיעורי תמותת התינוקות יש גם בין האזורים הגאוגרפיים שבהם שוכנים יישובים ערביים. השיעור הממוצע של תמותת התינוקות ביישובי הבדואים בנגב (9.2) גבוה כמעט פי שניים מהשיעור הממוצע ביישובים הערביים באזור המשולש (4.0) ופי שלושה מהשיעור הממוצע ביישובים הערביים בצפון הארץ (3.4). עם הגורמים המסבירים פערים אלו אפשר למנות גורמי תשתית (כגון ריחוק היישובים הבדואים משירותי בריאות) וגורמים תרבותיים (כגון נישואי קרובים בחברה הבדואית, המגבירים את הסיכון למומים מולדים).¹¹

במבט על המגמה בשנים 2020-2023, שיעור תמותת התינוקות הממוצע בקרב המוסלמים (5.4) תינוקות לכל אלף לידות חי) גבוה במידה ניכרת בהשוואה לשיעור הממוצע בקרב הדרוזים (3.1) והנוצרים (3.0). ההבדלים בין שלוש העדות הדתיות המרכיבות את החברה הערבית מובהקים ומאפיינים את תמונת המצב לאורך שני העשורים האחרונים, אף כי בשנים האחרונות השתווה שיעור תמותת התינוקות בקרב הדרוזים לזה שבקרב הנוצרים. עם זאת, הגורם המרכזי לפערים

11 להרחבה, ראו מוחמד ח'לאלה, אחמד בדראן ואריק רודניצקי, שנתון החברה הערבית בישראל 2023, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024, עמ' 38-39.

אינו נעוץ בשיוך הדתי אלא בהבדל בין רמת החיים של הבדואים בנגב לרמת החיים של אוכלוסייה הערבית בשאר חלקי הארץ. מסקנה זו מתחוורת על רקע ההשוואה בין אוכלוסיית הבדואים בנגב, שכולה מוסלמית, לבין האוכלוסייה הערבית באזור המשולש, שאף היא מוסלמית כולה.

לוח א/16

**שיעורים ממוצעים של תמותת תינוקות לאלף לידות חי,
לפי קבוצת אוכלוסייה ודת, 2000-2023**

ממוצע לשנים	ערבים				יהודים
	סך הכול	מוסלמים	נוצרים	דרוזים	
2004–2000	8.3	8.9	2.9	5.9	3.8
2009–2005	7.1	7.5	2.4	5.2	2.9
2014–2010	6.4	6.8	2.2	4.2	2.5
2019–2015	5.7	5.9	2.9	3.9	2.3
2023–2020	5.2	5.4	3.0	3.1	1.9

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 2.29, לוח 2.30.

לוח א/17 שיעורי תמותת תינוקות לאלף לידות חי, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת ואזור גאוגרפי, 2023		
ערבים	סך הכול	5.2
	מוסלמים	5.5
	נוצרים	1.4
	דרוזים	1.0
	צפון הארץ	3.4
	אזור המשולש	4.0
	הנגב	9.2
יהודים	סך הכול	1.9

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך הלמ"ס, **שנתון סטטיסטי לישראל 2024**, לוח 2.29, לוח 2.30, לוח 2.39. נתוני אזור הצפון חושבו על פי שקלול נתוני מחוז הצפון ונפת חיפה; נתוני אזור המשולש חושבו על פי שקלול נתוני נפת חדרה, נפת השרון, ונפת פתח תקווה; נתוני הנגב הם נתוני נפת באר שבע.

תוחלת חיים (או "תוחלת החיים בלידה") היא אורך החיים הממוצע באוכלוסייה מסוימת, על סמך שיעורי התמותה הסגוליים הנוכחיים בכל גיל.¹² מדד זה הוא אחד המדדים הנפוצים להגדרת הרווחה החברתית, והוא גם אחד משלושת

12 "שיעור תמותה סגולי" הוא היחס בין מספר האנשים בקבוצת אוכלוסייה מסוימת שנפטרו בפרק זמן מסוים, לבין הגודל הממוצע של אותה האוכלוסייה באותה תקופה.

הגורמים המרכיבים את מדד ההתפתחות האנושית (HDI, Human Development Index).

תוחלת החיים של החברה הערבית עולה בהתמדה בזכות השיפור במדדי הבריאות. לאורך השנים עלתה תוחלת החיים של גברים ונשים בחברה הערבית בעקביות בערכים דומים לערכים בחברה היהודית. עם זאת, בין ערבים ליהודים מוסיף להתקיים פער מובהק: תוחלת החיים של גברים ערבים כיום זהה לזו של גברים יהודים לפני 20 שנה, ותוחלת החיים של נשים ערביות כיום זהה לזו של נשים יהודיות לפני 15 שנה.

בארבע השנים שבין 2020 ל-2023 התמודדה ישראל עם שני אירועים דרמטיים שהשפיעו על תוחלת החיים של קבוצות באוכלוסייה: מגפת הקורונה בשנים 2020-2021 והמלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר 2023. במבט השוואתי, המלחמה השפיעה לרעה על תוחלת החיים של גברים יהודים במידה שווה להשפעה הרעה שהייתה למגפת הקורונה על תוחלת החיים של גברים ערבים בשנים 2020-2021 (על פי נתוני משרד הבריאות, המגפה פגעה בעיקר בתוחלת החיים של גברים ערבים בהשוואה לנשים ערביות, וגם בהשוואה לגברים ונשים בחברה היהודית).¹³ בשני המקרים, תוחלת החיים של הגברים – ערבים או יהודים – ירדה בשנה אחת. עם זאת, יש להביא בחשבון שהנתונים לשנת 2023 הם רק משלושת החודשים האחרונים של השנה, ואילו הנתונים על תקופת הקורונה הם נתוני שנה שלמה (2020 ו־2021).

נתוני הלמ"ס על תוחלת החיים באוכלוסייה משקפים את שנת 2023 בשתי דרכים: דרך חישוב אחת כוללת את חללי המלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר שפרצה ברבעון האחרון של השנה, ואילו דרך חישוב אחרת מנטרלת את השפעות המלחמה על תוחלת החיים. תוחלת החיים של גברים ערבים ירדה ב־2023 בשיעור זניח בהשוואה לשנת 2022, ואילו תוחלת החיים של נשים ערביות נותרה ללא שינוי. התמונה בחברה היהודית אחרת לגמרי. תוחלת החיים של גברים יהודים בשקלול השפעות המלחמה נמוכה בשנה אחת לעומת תוחלת החיים שלהם בנטרול השפעות המלחמה: 81.7 לעומת 82.7, בהתאמה. אך על פי שהמלחמה פרצה רק ברבעון האחרון של 2023, ברור לעין כי הגורם המשפיע

13 להסבר מפורט, ראו שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11),

לרעה על תוחלת החיים של גברים יהודים הוא המלחמה, שכן מרבית החללים הם חיילים בגילאים צעירים.

לוח א/18				
תוחלת חיים, לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה, 2000-2023				
נשים		גברים		שנים
יהודיות	ערביות	יהודים	ערבים	
82.0	78.3	78.1	74.8	ממוצע לשנים 2000-2004
83.1	79.3	79.6	75.5	ממוצע לשנים 2005-2009
84.1	81.0	80.8	76.9	ממוצע לשנים 2010-2014
84.9	81.7	81.4	77.5	ממוצע לשנים 2015-2019
85.2	81.5	81.6	76.5	2020
85.1	81.2	81.5	76.3	2021
85.1	82.1	81.5	77.5	2022
85.8 / 86.1	83.2	81.7 / 82.7	78.2 / 78.3	2023 – לא כולל/כולל חללי מלחמת 7 באוקטובר
85.3 / 85.4	82.0	81.5 / 81.8	77.1	ממוצע לשנים 2020 – 2023 לא כולל/כולל חללי מלחמת 7 באוקטובר

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 3.5. הנתונים כוללים את חללי המלחמה.

איכות חיים ורמת חיים

מבוא

המושג **איכות חיים** (Quality of life) הוא מושג מרכזי בעולם המדיניות, הכלכלה, החברה והרווחה. אחת מהנחות היסוד העיקריות שמאחורי שימוש במושג זה היא שאזרחים פועלים מול גורמים רבים כדי לשפר את איכות החיים שלהם. **רמת חיים** היא רמת הרווחה הכלכלית של האוכלוסייה, והיא נמדדת על פי כמות הסחורות והיקף השירותים שפרטים וקבוצות יכולים להרשות לעצמם ואיכותם. לעומת זאת, **איכות החיים** קשורה באוסף משתנים המתארים את רווחתו הכללית של האדם, והיא כוללת גם מרכיבים מופשטים, כגון מידת האושר, רמת החדשנות, חופש כלכלי ופוליטי. חלק מהמרכיבים הכלולים במושג **איכות חיים** ניתנים למדידה, ואילו אחרים קשים למדידה משום שהם מושפעים מתפיסות סובייקטיביות, משיפוט אישי ומערכים אישיים וקבוצתיים.¹⁴

משום כך, ולנוכח קיומן של כמה גישות לבדיקת איכות החיים בישראל ולמידתה, בחרנו לנקוט גישה מתכללת המביאה בחשבון את ההנחה שמשתנים רבים משפיעים על איכות חייו של הפרט, כגון רווחה כלכלית, ביטחון אישי, מיומנויות אישיות ורווחה חברתית. כדי להעריך את איכות החיים בחברה הערבית בישראל בחרנו להציג שינויים ותמורות של כמה משתנים שנבחנו בשנתונים הקודמים, ויכולים לשמש מדדים ואמות מידה לאיכות החיים. זאת נוסף על משתנים חדשים שבחרנו לבדוק בפעם הראשונה בשנתון הזה. בין המשתנים שבחרנו – הדירוג החברתי-כלכלי של היישובים הערביים, תוחלת העוני, המצב הכלכלי והנגישות לשירותים, מצב הדיור ותנאי המגורים, שביעות הרצון מהמצב הקיים, מידת האמון במוסדות השלטון ומידת הביטחון האישי והפיזי של אזרחים.

עם זאת, בחרנו גם כאן במתודולוגיה השוואתית תלת־ממדית, כפי שמתואר בהמשך, ככל שהדבר התאפשר לנו וככל שהשוואה זו עזרה לנו ללבן את הסוגיות העומדות ביסוד פרק זה. כדי ללמוד על השינויים, התמורות וההתפתחויות

14 להרחבה בעניין איכות חיים בישראל, ראו המסמך שפרסמה האקדמיה הישראלית למדעים, "איכות חיים בת קיימה בישראל: דוח ועדת המומחים של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים", 2023.

בחברה הערבית ולנסות להסביר אותם היה צורך בהשוואה דיאכרונית של נתונים למיניהם על ציר הזמן, וכן בהשוואה סינכרונית, הן לחברה היהודית, הן בין קבוצות סוציודמוגרפיות בתוך האוכלוסייה הערבית, כפי שנעשה בשנתונים הקודמים. שילוב כזה מבליט את המאפיינים הייחודיים של האוכלוסייה הערבית בישראל ואת המורכבות שלה.

מדד חברתי-כלכלי של יישובים בישראל

הלמ"ס מאפיינת את המצב החברתי-כלכלי של היישובים בישראל באמצעות מדד משולב של תכונות האוכלוסייה ביישוב מסוים, ובהן המקורות הכספיים של התושבים, נתונים מתחום הדיור, רמת התשתיות העירוניות, בעלות משקי בית על מוצרים בני קיימה, רמת המינוע של התושבים, רמת החינוך וההשכלה, מאפייני התעסוקה והאבטלה ומאפיינים דמוגרפיים.¹⁵ יתרונו של המדד, שנע בין אשכולות 1 ל-10, הוא ביכולת לבדוק את מצב היישובים על ציר הזמן, ולראות את השינויים והתמורות, ההתקדמות והגרסיה. יצוין כי מדד זה חשוב מאין כמותו, הואיל ויש לו השפעה על החלטות המתקבלות במשרדי ממשלה להקצאות תקציביות למיניהן בתחומים רבים.

הממצאים, הן של הלמ"ס הן של אגודת הגליל,¹⁶ מצביעים על פערים גדולים ברמת החיים בין האוכלוסייה הערבית לבין האוכלוסייה היהודית במדינת

15 המדד המעודכן ביותר פורסם באתר הלמ"ס ב-2024, והוא משקף את נתוני שנת 2021. למעשה, הנתונים המופיעים בסעיף זה משווים בין השנים 2017, 2019 ו-2021. המדד מחושב על פי 14 משתנים: (1) הכנסה ממוצעת לנפש (כולל גמלאות); (2) רמת מינוע (שיעור החזקת רכב); (3) אחוז כלי רכב חדשים; (4) אחוז זכאים לתעודת בגרות; (5) אחוז סטודנטים; (6) אחוז דורשי עבודה; (7) אחוז המשתכרים עד שכר המינימום; (8) אחוז המשתכרים מעל פעמיים השכר הממוצע במשק; (9) חציון גיל; (10) יחס תלות; (11) אחוז משפחות שיש בהן ארבעה ילדים ויותר; (12) אחוז מקבלי דמי אבטלה; (13) אחוז מקבלי גמלה להבטחת הכנסה; (14) אחוז מקבלי קצבת זקנה ותוספת השלמת הכנסה. ראו נטליה ציבל ולואיזה בורק, **אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווג לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2008**, פרסום מס' 1530, הלמ"ס, יוני 2013.

16 אגודת הגליל היא ארגון מקצועי שמטרתו לשפר את התנאים הבריאותיים והסביבתיים של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל ולקדם את יכולת מיצוי זכויותיה

ישראל. פרק זה יציג את המדדים שהם המדדים לאפיון רמת החיים בישראל בכלל, ובקרב האזרחים הערבים בפרט.

היקף העוני באוכלוסייה הערבית גדול מהיקפו באוכלוסייה היהודית בכלל, ובאוכלוסייה הלא־חרדית בפרט, וכך גם והשפעתו על רמת החיים. אומנם משנת 2015, בד בבד עם קידום התוכניות לפיתוח כלכלי בחברה הערבית, ניכרת מגמה של שיפור במצב הכלכלי וירידה בשיעור המשפחות הנמצאות מתחת לקו העוני בחברה הערבית, אבל שיעורים אלו עדיין גבוהים. רמת החיים קשורה קשר הדוק גם למספר הנפשות בבית ולרמת ההכנסות וההוצאות של משק הבית. אחד הגורמים המשפיעים ביותר על רמת ההכנסה הוא מספר המפרנסים בבית. אומנם, כפי שניתן לראות בפרק על התעסוקה והאבטלה, יש עלייה בשיעורי הנשים הערביות המועסקות, אבל שיעור ניכר מהתאים המשפחתיים בחברה הערבית עדיין מבוססים על מפרנס יחיד, העובד היקף משרה קטן ובמשלח יד שרמת ההכנסה בו נמוכה. הניתוח בפרק זה מראה בבירור כי אומנם יש שיפור במצבה של האוכלוסייה הערבית, והוא בא לידי ביטוי בשביעות רצון גבוהה יותר מהחיים, מהעבודה וממקום המגורים, אולם הפערים בין שתי האוכלוסיות – הערבית והיהודית – עדיין גדולים. אפשר להתבונן במצבה של האוכלוסייה הערבית דרך העדשות של "הקיפוח היחסי", ובעזרתן ללמוד על מצבה של האוכלוסייה בהשוואה לקבוצה אחרת. כאמור, מצב שבו זכויותיה נחותות בהשוואה לקבוצה השלטת או הדומיננטית. בקיפוח יחסי ההפרדה אינה מתבטאת תמיד בחוקים מפורשים, אלא לעיתים במדיניות של התעלמות, בתיעדוד לקוי, באפליה סמויה או במבנים מוסדיים המיטיבים עם הקבוצה הדומיננטית. למרות השיפור במצב של האוכלוסייה הערבית בישראל "מעריך ההשוואות" הן עם האוכלוסייה היהודית, הן עם שאר חלקי העם הפלסטיני, משפיע על העמדות ועל התפיסות הסובייקטיביות שלה.

בתחומים אלו באמצעות פיתוח המחקר המדעי, פיתוח טכנולוגי, קידום הבריאות פעילות קהילתית וקידום מדיניות ברמה המוניציפלית והארצית. להרחבה, ראו *جمعية الجليل، الفلسطينيين في إسرائيل: المسح الاجتماعي الاقتصادي الخامس 2017, 2018* [אגודת הגליל, הפלסטינים אזרחי ישראל: המיפוי החברתי-כלכלי 2017, 2018].

אפיון רשויות מקומיות בישראל לפי מדד חברתי-כלכלי

רוב היישובים הערביים הם קטנים עד בינוניים מבחינה סוציודמוגרפית, ומכך נגזר הסטטוס המוניציפלי שלהם.¹⁷ רובם נמצאים גם בפריפריה החברתית והגאוגרפית, ומכך נגזרים גם מעמדם החברתי, איתנותם הפיננסית, יציבותם הכלכלית וכוחם הפוליטי.¹⁸ עם זאת, האוכלוסייה הערבית אינה מתגוררת רק ביישובים ערביים הומוגניים. אזרחים ערבים גרים גם ביישובים יהודיים, ביישובים מעורבים וביישובים מעורבים בהתהוות.¹⁹ אפשר לראות שרוב היישובים הערביים נמצאים באזור הגליל (מחוז צפון), יישובים רבים באזור הנגב והמשולש, ורק מספר קטן מאוד באזור ירושלים. כפי שאפשר להתרשם מפרק 1 (פרק הדמוגרפיה), רוב היישובים הערביים מוגדרים מועצות מקומיות מבחינת מעמד מוניציפלי. גודל היישוב, המיקום הגאוגרפי, אוכלוסיית התושבים והמעמד המוניציפלי משפיעים על המצב הכלכלי-חברתי של היישוב.

יש לציין כי הניתוח של המדד החברתי-כלכלי נערך עבור 255 רשויות מקומיות יהודיות וערביות בכל רחבי הארץ, כ־201 מהן עיריות ומועצות מקומיות ו־54 מועצות אזוריות, לפי המפה המוניציפלית המעודכנת לשנת 2021. כמו כן, המדד חושב עבור 990 יישובים בתוך המועצות האזוריות, והוא אינו כולל יישובים שבהם פחות מ־120 תושבים ויישובים שחסרים עבורם חלק מהנתונים. חשוב להדגיש כי מתוך כלל היישובים הערביים רק בשני יישובים, נצרת ורהט, יש חלוקה לאזורים סטטיסטיים. הסיבה לכך היא היעדר כתובות ביישובים הערביים במקורות המינהליים.

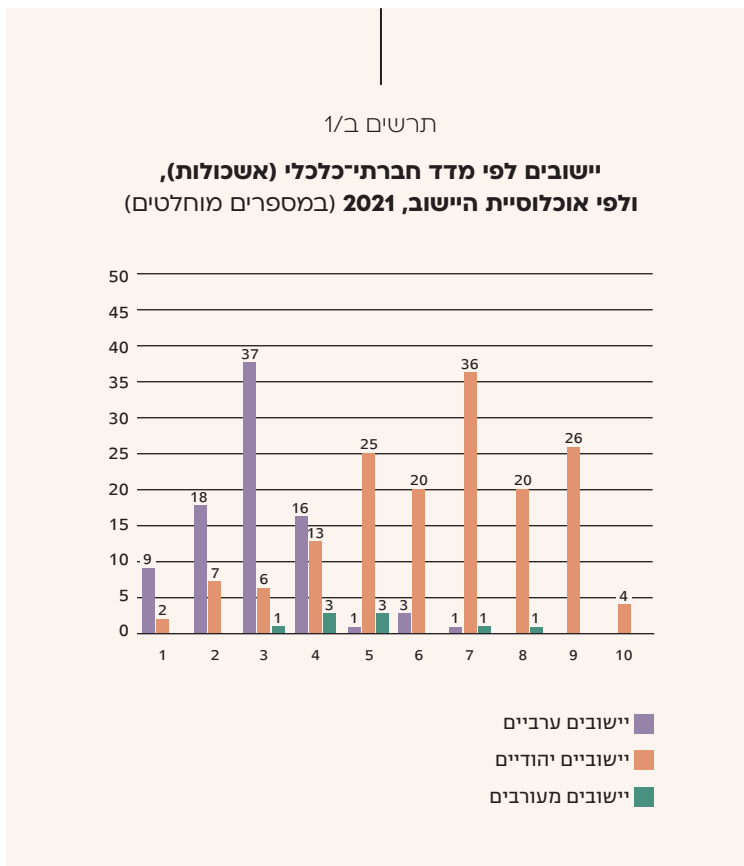
האשכול החברתי-כלכלי של יישוב מגורים נקבע לפי ערכי המדד החברתי-כלכלי, כלומר לפי שקלול של תכונות משקי הבית בתחומים האלה: דמוגרפיה, השכלה,

17 להרחבה, ראו "הרשויות המקומיות בישראל: קובצי נתונים לעיבוד 1999–2024", אתר הלמ"ס.

18 נתונים נוספים על הרשויות המקומיות מתפרסמים ב"קובץ היישובים" באתר הלמ"ס (עודכן בראשית 2024).

19 ערים מעורבות בהתהוות הן תופעה חדשה שהתפתחה על רקע הגירה של תושבים ערבים ממעמד כלכלי בינוני-גבוה מיישובים ערביים לערים שבהן רוב יהודי מובהק הנמצאות בקרבתם. מדובר בערים שהוקמו לאחר קום המדינה במטרה ליישב עולים חדשים (יהודים). ערים אלו לא היו ערים מעורבות עם הקמתן, אך בשל קרבתן ליישובים הערביים הן נהפכו ליעד הגירה של תושבים ערבים מהיישובים שסביבן.

חינוך, תעסוקה, אבטלה ורווחה כלכלית (הכנסה כספית, מספר המכוניות העומדות לרשות משק בית, תכונות דיר) ועוד. היישובים סודרו על פי הציון שקיבלו, מהנמוך לגבוה, וחולקו לעשר רמות (אשכולות). לכל יישוב ניתן דירוג מ־1 עד 10 – אשכול 1 מציין את הרמה החברתית-כלכלית הנמוכה ביותר, ואשכול 10 – את הרמה הגבוהה ביותר.²⁰

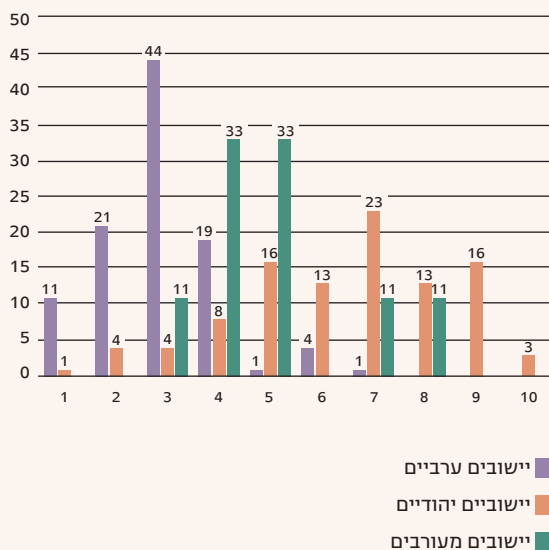

הערה: דירוג היישובים ב־2024 מבוסס על בדיקה שנערכה בשנת 2021.

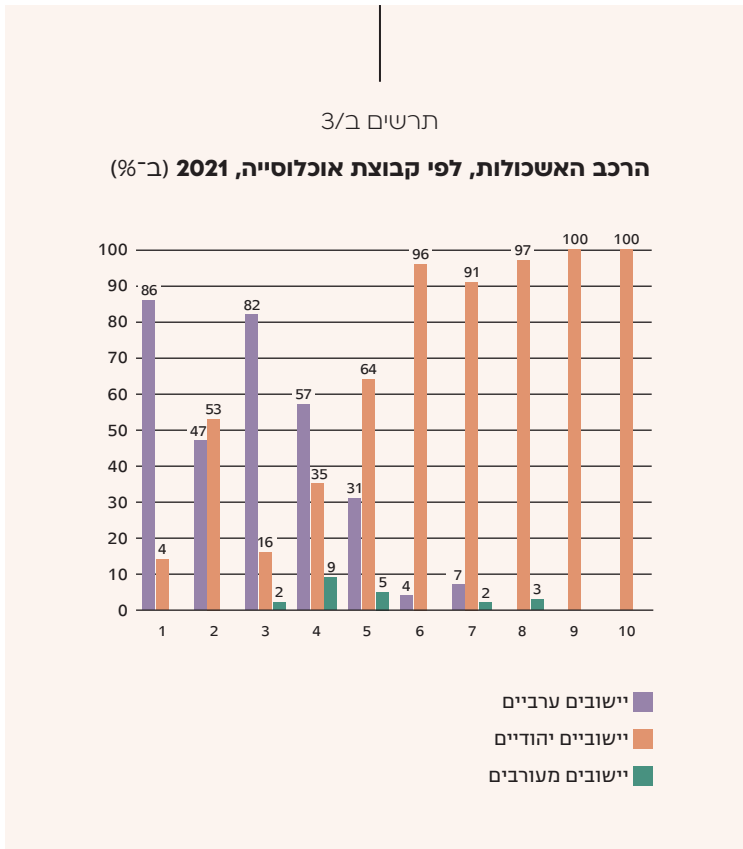
20 להרחבה, ראו נטליה ציבל, "אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה 2017", הודעה לתקשורת, אתר הלמ"ס, 2020.

תרשים 2/ב

התפלגות היישובים לפי אשכולות חברתיים-כלכליים ואוכלוסיית היישוב, 2021 (ב-%)

בתרשים 2/ב אפשר לראות כי 11% מהיישובים הערביים נמצאים באשכול 1, 21% – באשכול 2, 44% – באשכול 3 ו-19% – באשכול 4. כלומר, 95% מהיישובים הערביים נמצאים באשכולות הנמוכים ביותר מבחינה חברתית-כלכלית, אשכולות 1-4. כמו כן, 1% מהיישובים הערביים הם באשכול 5, 4% – באשכול 6 ועוד 1% – באשכול 7. לעומתם, רק 17% מהיישובים היהודיים דורגו באשכולות הנמוכים ביותר, 1-4, ו-68% – באשכולות הגבוהים ביותר, 6-10.

לפי הנתונים בתרשים 3/ב, אפשר להצביע על מתאם גבוה בין אוכלוסיית היישוב לבין הדירוג החברתי-כלכלי שלו. כלומר, יישובים ערביים נמצאים באשכולות הנמוכים ביותר מבחינה כלכלית וחברתית, ואילו יישובים יהודיים – באשכולות הגבוהים ביותר. 86% מהיישובים באשכול 1 הם ערביים ו-14% יהודיים. 47% מהיישובים שבאשכול 2 הם ערביים ו-53% יהודיים. יתרה מזו, 82% מהיישובים באשכול 3 הם ערביים, 16% – יהודיים ו-2% – מעורבים. לעומת זאת, 100% מהיישובים באשכול 9 ו-10, שהם הגבוהים ביותר, הם יהודיים ואין בהם שום יישוב ערבי או מעורב.

לוח ב/1

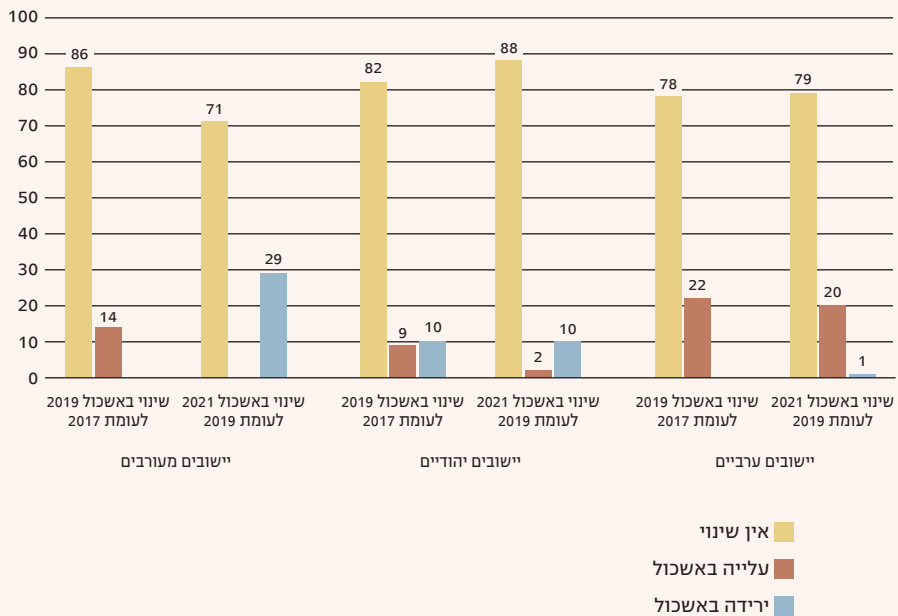
שינוי בדירוג החברתי-כלכלי ב-2021 לעומת 2019,
לפי אוכלוסיית היישוב (במספרים מוחלטים)

יישובים מעורבים	יישובים יהודיים	יישובים ערביים	
2	16	1	ירידה באשכול
0	4	17	עלייה באשכול
5	143	67	אין שינוי באשכול
7	163	85	סך הכול

לוח ב/1 מציג את השינוי שחל בדירוג החברתי-כלכלי של היישובים הערביים לעומת היישובים היהודיים בשנים 2019-2021. הנתונים מצביעים על שינויים ועל תמורות לטובה ביישובים הערביים, אך גם על ירידה בדירוג הן של יישובים יהודיים, הן של יישובים מעורבים. אפשר לזקוף את השינויים החיוביים לתוכניות ולהשקעות הממשלתיות בשתי האוכלוסיות ולמגמת השיפור הכללית במצב הכלכלי. מהנתונים אפשר לראות כי ב-67 יישובים ערביים, בחמישה יישובים מעורבים וב-143 יישובים יהודיים לא היה כל שינוי בדירוג הכלכלי-חברתי. לעומתם, היו יישוב ערבי אחד, 16 יישובים יהודיים ושני יישובים מעורבים שירדו בדירוג ובאשכול. כמו כן, אפשר לראות כי 17 יישובים ערביים וארבעה יישובים יהודיים עלו באשכול. כלומר, היה שיפור במצבם הכלכלי. תרשים ב/4 מציג את משמעות השינויים האלה בהרחבה.

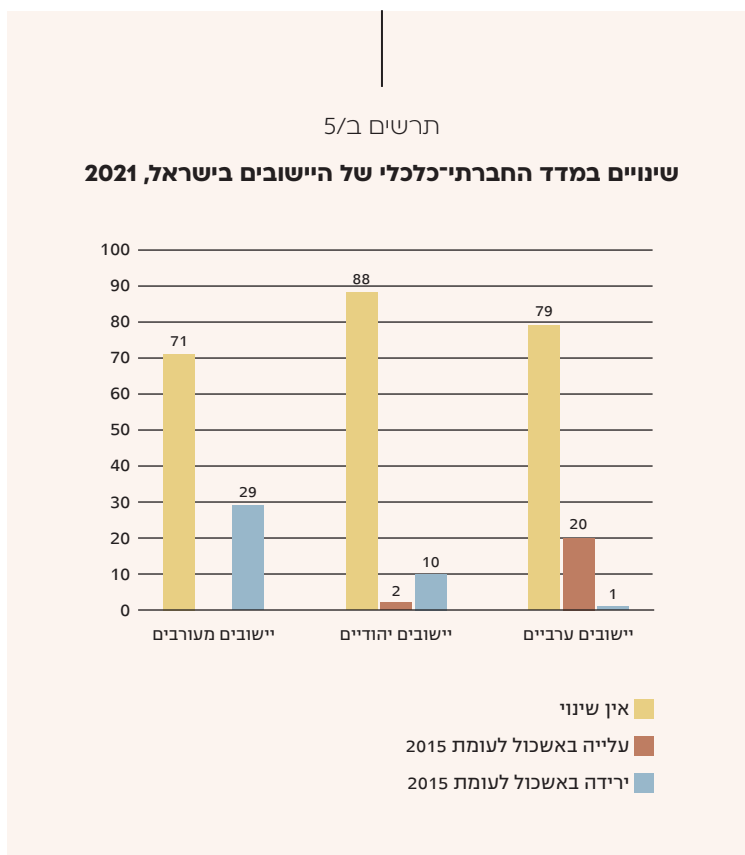
תרשים 4/ב

שינויים בממדד החברתי-כלכלי בישראל, לפי אוכלוסיית היישוב (ב-%)

מנתונים אלו עולה כי בשנת 2021 ירדו יישוב ערבי אחד ושני יישובים מעורבים בדירוג החברתי-כלכלי שלהם בהשוואה לשנת 2019 (1%). לעומת זאת, 10% מהיישובים היהודיים ירדו בדירוג החברתי-כלכלי שלהם. אפשר לראות גם כי 20% מהיישובים הערביים עלו בדירוג החברתי-כלכלי שלהם, לעומת 2% מהיישובים היהודיים ו-0% מהיישובים המעורבים. יתרה מזו, 79% מהיישובים הערביים, 88% מהיישובים היהודיים ו-71% מהיישובים המעורבים שמרו על הדירוג שלהם ולא חל שום שינוי במעמדם הכלכלי והחברתי בהשוואה לשנת

2019. לסיכום, אומנם רוב היישובים הערביים נשארו באותו דירוג חברתי-כלכלי, אבל 20% עלו בדירוג.

עוני בחברה הערבית

על פי המוסד לביטוח לאומי, עוני הוא מצוקה כלכלית יחסית המוערכת בזיקה לרמת החיים המאפיינת את החברה הכללית. משפחה נחשבת ענייה אם תנאי חייה ירודים במידה ניכרת מתנאי החיים האופייניים לחברה כולה; למעשה, עניים

הם אנשים שקיומם היום-יומי בסכנה, והם שרויים בדאגה תמידית לשרידותם הפיזית. סדרי עדיפויותיהם משתנים, ובמרכזם עומדים המזון, המחסה והלבוש. לפיכך, הקריטריונים המגדירים אוכלוסייה ענייה הם הפניית מרבית משאביהם הכלכליים לצריכה של מוצרים בסיסיים וצריכה מועטה של שירותים ומותרות.²¹

קו העוני שמודד המוסד לביטוח לאומי הוא מדד יחסי, ועל פיו נקבע שיעור המשפחות שמעל לקו העוני ושיעור המשפחות שמתחת לקו הזה. הקריטריונים של המוסד לביטוח לאומי קובעים כי משק בית נחשב עני אם רמת החיים שלו, הנקבעת על פי ההכנסה הכספית הפנויה לנפש תקנית, נמוכה ממחצית ההכנסה החצינית של משקי הבית. למשל, בשנת 2021 עמדה תחולת העוני בקרב משפחות בישראל על 21%, וקו העוני לנפש תקנית עמד על 2,849 ש"ח לנפש. הניתוח בחלק הזה מבוסס על הנתונים שמפרסם המוסד לביטוח לאומי מדי שנה בשנה.²² בה בעת, בשנת 2023 חיו 20.7% מהמשפחות, 27.9% מהילדים ו-12.8% מהאזרחים הוותיקים מתחת לקו העוני. קו העוני לנפש תקנית באותה שנה היה 3,324 ש"ח.²³ יצוין כי אומנם הדוחות והנתונים הקיימים והזמינים אומנם נותנים את הדעת לשני האירועים החשובים שהתרחשו בסוף 2023 ובמהלך 2024 והיו להם השלכות כלכליות הרות גורל על התחזיות הכלכליות ועל המצב הכלכלי של הציבור: המהלכים שהממשלה ביקשה להוביל במסגרת "הרפורמה המשפטית" מזה, ומלחמת 7 באוקטובר מזה, אולם הם אינם משקפים, כמובן, את כל ההשלכות הכלכליות של האירועים האלה. ייתכן שנראה שינויים בעלי משמעות בדוחות הבאים עקב המצב הביטחוני והפגיעה הממשית במשק ובכלכלה.

21 להרחבה בעניין זה, ראו יפית אלפנדרי, "מדידת עוני מוחלט בישראל", אתר הלמ"ס, 2005.

22 להרחבה ראו מירי אנדבלד, להב כראדי, רינה פינס וניצה (קלינר) קסיר, **דוח ממדי העוני ואי-השוויון בהכנסות – 2021**, המוסד לביטוח לאומי, 2021.

23 להרחבה ראו ניצה (קלינר) קסיר, רינה פינס ונתנאל פלאם, **דוח ממדי העוני ואי-השוויון בהכנסות – 2023**, המוסד לביטוח לאומי, 2024.

לוח ב/2

תחולת עוני, לפי קבוצת אוכלוסייה, 1997–2023 (ב-%)

שנה	ערבים				יהודים			
	תחולת העוני				תחולת עוני			
	משפחות		ילדים	עומק העוני	משפחות		ילדים	עומק העוני
	לפי הכנסה כלכלית*	לפי הכנסה נטו			לפי הכנסה כלכלית	לפי הכנסה נטו		
1997	50.8	37.9	43.9	25.5	30.8	13.4	15.8	26.4
1998	52.8	37.6	42.7	26.7	31.4	13.5	16.3	25.7
1999	52.6	42.3	52.9	24.6	29.2	14.4	16.7	26.7
2002	56.6	47.6	56.8	30.9	30.5	13.8	19.9	28.8
2003	56.9	48.3	57.5	32.2	30.5	14.9	21.2	29.2
2004	57.5	49.9	59.2	35.9	30.3	15.9	23.9	31.4
2005	58.6	52.1	64.2	35.3	29.8	15.8	24.4	31.3
2006	59.5	54.0	66.8	36.7	28.8	14.7	24.3	31.3
2007	58.3	51.4	62.5	37.0	28.3	15.0	23.8	32.0
2008	57.1	49.4	62.1	36.0	28.4	15.3	23.6	32.8

* "הכנסה כלכלית" היא סך כל ההכנסות של משק הבית (עבודה, הון, נכסים, קצבאות וכו') לאחר ניכוי מיסים ישירים, והיא משמשת לקביעת קו העוני.

שנה	ערבים				יהודים			
	תחולת העוני				תחולת עוני			
	משפחות		ילדים	עומק העוני	משפחות		ילדים	עומק העוני
	לפי הכנסה כלכלית*	לפי הכנסה נטו			לפי הכנסה כלכלית	לפי הכנסה נטו		
2009	60.3	53.5	66.8	38.3	28.9	15.2	25.1	33.1
2010	60.7	53.2	65.8	37.2	28.0	14.3	24.1	34.6
2011	60.4	53.5	66.5	37.8	28.1	14.2	24.2	31.8
2012	59.5	54.4	67.9	39.6	26.0	14.1	22.9	29.8
2013	55.8	51.7	66.4	35.6	24.5	13.7	20.0	30.2
2014	57.2	52.6	63.5	38.4	24.7	13.6	21.6	31.5
2015	57.5	53.3	65.6	39.3	24.8	13.8	19.8	32.6
2016	52.4	49.2	61.7	36.0	24.9	13.2	21.1	31.6
2017	52.1	47.1	60.7	39.7	24.4	13.4	19.6	31.1
2018	50.2	45.3	57.8	36.6	24.1	13.4	21.2	30.6
2021	50.6	39.1	48.9	42.2	32.2	17.1	21.2	36.7
2022	49	39	49.1	44	30.4	15.9	21.4	37.5
2023	49.2	38.4	48.8	43.1	30.7	15.4	21.3	36.8

מקור: ניצה (קלינר) קסיר, רינה פינס ונתנאל פלאם, דוח ממדי העוני והאי־שוויון בהכנסות – 2023, המוסד לביטוח לאומי, 2024.

מהנתונים שבלוח ב/2 ניתן ללמוד שאומנם אחרי העברת תשלומי הקצבאות למיניהן, יורד שיעור העוני מאוד, הן בקרב יהודים הן בקרב ערבים, אך בכל זאת יש פערים גדולים בין שתי האוכלוסיות. בשנת 1997 עמד שיעור העוני בקרב משפחות ערביות לפני תשלומי ההעברה על 50.8%, לעומת 30.8% בקרב משפחות יהודיות. אחרי תשלומי ההעברה ירד שיעור זה ל-37.6% בקרב משפחות ערביות, לעומת 13.5% בקרב משפחות יהודיות. אפשר לראות גם כי בשנת 1997 עמד שיעור הילדים הערבים העניים על 43.9%, לעומת 15.8% בקרב הילדים היהודים. שיעורי העוני בקרב משפחות וילדים בחברה הערבית הלכו והחריפו בשנים 1999–2011, והם הגיעו לשיא בשנת 2010 – 60.7% מהמשפחות הערביות היו עניות לפני תשלומי ההעברה ו-53.2% אחרי תשלומי ההעברה, לעומת 28% בקרב משפחות יהודיות לפני תשלומי ההעברה ו-14.3% אחרי תשלומי ההעברה. שיעור הילדים העניים באותה השנה עמד על 65.8% בקרב ערבים ו-24.1% בקרב יהודים.

בשנת 2023 עמד שיעור המשפחות הערביות מתחת לקו העוני על 49.2%, לעומת 30.7% מהמשפחות היהודיות. אחרי תשלומים ההעברה ירדו שיעורי העוני הן בקרב ערבים הן בקרב יהודים – 38.4% מהמשפחות הערביות נחשבו עניות, לעומת 15.4% מהמשפחות היהודיות. כמו כן, שיעור הילדים הערבים שהיו מתחת לקו העוני באותה השנה עמד על 48.8%, לעומת 21.4% בקרב הילדים היהודים. בין 2018 ל-2022 הייתה עלייה ניכרת בעומק העוני במרבית קבוצות האוכלוסייה. עם זאת, בקרב יהודים לא־חרדים עומק העוני לא השתנה ואף ירד במקצת. לעומת זאת, אצל חרדים הוא עלה ואצל ערבים הוא עלה במידה ניכרת.²⁴

כידוע, משבר הקורונה לא היה משבר בריאותי בלבד, והיו לו השלכות קשות על המצב הכלכלי של המשפחות ושל הילדים בישראל. המשבר העיקרי בעקבות המגפה היה משבר חברתי־כלכלי. יתרה מזו, המצב הביטחוני והמלחמות משנת 2021 יצרו גם הם מצב חירום שהיו לו השלכות סוציו־אקונומיות ניכרות. "שגרת החירום" שנוצרה בעקבות המשברים והאירועים הרבים שהתרחשו מאז משבר הקורונה גרמה לאי־יציבות ולתנודתיות, ובעקבות זאת, מפרנסים

24 להרחבה בעניין, ראו המועצה הלאומית לשלום הילד, "השנתון הסטטיסטי – ילדים בישראל 2022: לקט נתונים", אתר המועצה הלאומית לשלום הילד.

ומפרנסות רבים מצאו את עצמם מחוץ למקום העבודה שלהם, עצמאיים חוו האטה בפעילות העסקית וירידה במחזור הכספי שלהם, מה שפגע בהכנסות שלהם וברמת החיים של משפחותיהם. בעקבות אובדן מקור ההכנסה העיקרי של המשפחות האלה צנחו חלק לא מבוטל מהן אל מתחת לקו העוני, במיוחד המשפחות שהיו להן הכנסות נמוכות והיו קרובות לקו העוני עוד טרם המשבר.

אוריינות דיגיטלית, נגישות לאינטרנט ורמת מחשוב

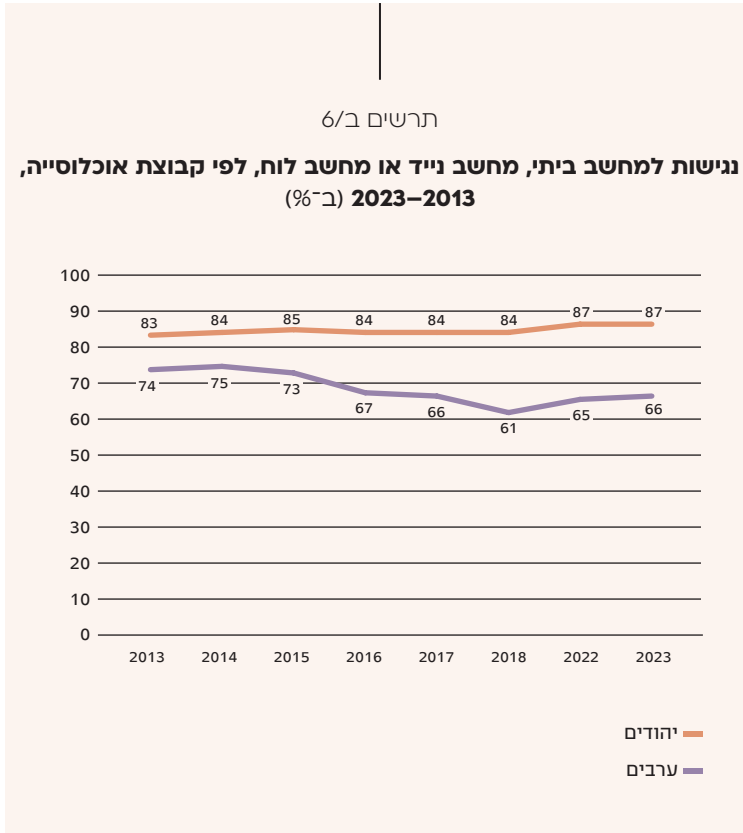
בשנים האחרונות זכה המושג **אוריינות דיגיטלית** ליחס מיוחד בקרב מקבלי החלטות, משרדי ממשלה וחוקרים. מגפת הקורונה חידדה והעצימה עוד יותר את חשיבותו של המושג, לנוכח השינוי ברמה השירותית – מפעילות פרונטלית לפעילות מקוונת – כמעט בכל תחומי החיים. יצוין כי הכלים הדיגיטליים אינם משמשים עוד לצורכי הוראה ועבודה מרחוק בלבד, אלא גם מייעלים את השימוש בשירותים הממשלתיים (לשכת התעסוקה, הביטוח הלאומי ורשויות מקומיות), את ההתנהלות מול בנקים, וכמובן מקלים רכישה של מוצרים רבים. יצוין כי בשנה האחרונה התרחב השימוש בכלי בינה מלאכותית, ולכך היו ויהיו השלכות הרות גורל על היקפי השימוש באינטרנט ומאפייניו, ויש צורך במחקרים נפרדים ונרחבים בסוגיות האלה.

אומנם ניכרת עלייה של ממש בשיעורי האזרחים הישראלים העושים שימוש בכלים דיגיטליים, אבל הממוצע הכללי בישראל עדיין נופל מהממוצע הכללי במדינות ה-OECD.²⁵ פער דיגיטלי מבטא את זמינות האמצעים הדיגיטליים והאינטרנט ואת איכותם; את המודעות לאפשרויות, להזדמנויות ולסכנות הגלומות בשימוש באינטרנט, ואת המיומנויות והכישורים המאפשרים שימוש מיטבי באינטרנט. משום כך פערים חברתיים-כלכליים מחריפים את הפערים הדיגיטליים ומעצימים אותם.

25 שיעור המשתמשים באינטרנט במדינות ה-OECD בשכבת הגיל 25-54 בשנת 2021 עמד על 92.8%, לעומת 88.4% בישראל. עם זאת, המצב בישראל טוב יותר מבארצות הברית, ביוון ובאיטליה. להרחבה בעניין, ראו מבקר המדינה, "הקניית אוריינות דיגיטלית לאורך החיים", 2021; עמרי זרחוביץ', "דו"ח המבקר: 'בעלי אוריינות דיגיטלית נמוכה יתקשו להשתלב בעבודה יציבה'", דה מרקר, 15.3.2021.

מנתוני הלמ"ס לשנים 2013-2018 עולה מגמת ירידה בנגישות של האזרחים הערבים בישראל למחשבים ניידים וליחידים ולמחשבי לוח (טבלטים), הן ביחס לשנים קודמות הן בהשוואה לאוכלוסייה היהודית. מגמה זו ידעה שיפור יחסי בשנים 2018-2023. בפרק הזמן הזה עמד שיעור הערבים שיש להם נגישות למחשבים ולמחשבי לוח על 66%, לעומת 87% בקרב יהודים (פער של 21%). משבר הקורונה חידד את הרלוונטיות, את החשיבות ואת החיוניות של המחשבים, הן לצורכי עבודה הן לצורכי לימודים, וחידוד זה הוא שגרם לעלייה בשימוש בהם, הן בקרב ערבים הן בקרב יהודים (תרשים ב/5). אפשר לראות גם כי בעקבות המלחמה שהחלה באוקטובר 2023 עברו יישובים רבים למצב חירום וללמידה מרחוק, מה שחידד את חשיבות המוכנות למצבי חירום ואת הצורך בהצטיידות מתאימה.

חשוב לציין בהקשר זה ששימוש באינטרנט באמצעות טלפון חכם אינו שקול בהכרח לנגישות דיגיטלית מלאה. אף ששיעור הבעלות על טלפונים חכמים גבוה למדי גם בחברה הערבית, יש פערים מתמשכים באיכות החיבור, ביציבות התשתיות, בנפחי הגלישה הזמינים וברמת האוריינות הדיגיטלית. גורמים אלו ואחרים משפיעים במיוחד על שימושים מורכבים באינטרנט, כגון עבודה מרחוק, למידה מקוונת ומיצוי זכויות ושירותים ממשלתיים, ואינם נפתרים מעצם המעבר לגלישה סלולרית. במובן זה, הירידה החדה יותר בשיעור המשתמשים בקרב ערבים ב־2023 משקפת מציאות פגיעה יותר לשינויים כלכליים, תשתיתיים וחברתיים, וממחישה שהפער הדיגיטלי אינו רק פער טכנולוגי, אלא פער הנטוע בהקשרים רחבים של אי־שוויון חברתי וכלכלי.

כפי שמראה תרשים 6/ב, הפער הדיגיטלי בין יהודים לערבים נשמר גם אם ניכרת מגמת צמצום שלו בשנים שקדמו למדידה האחרונה בסקר החברתי של הלמ"ס. מהנתונים עולה כי בשנת 2023 עמד שיעור הערבים המשתמשים באינטרנט על 80%, לעומת 88% בשנת 2022. כלומר, ירידה ניכרת של 8%. לעומת זאת, שיעור היהודים שהשתמשו באינטרנט בשנת 2023 עמד על 89% בהשוואה ל-92% בשנת 2022. כלומר, ירידה של 3% בערך. אם כך, הפער בין יהודים לערבים בשנת 2023 עלה ל-9% לעומת 4% בשנת 2022.²⁶

26 להרחבה, ראו הלמ"ס, לוח 11.3, מדדי איכות חיים, קיימות וחוסן לאומי, 2019; נתונים מניהליים של הלמ"ס, 2022.

את הפערים ההולכים ומצטמצמים בין החברה היהודית לחברה הערבית מבחינת השימוש באינטרנט, לעומת הפערים בנגישות למחשבים לסוגיהם, כפי שניתן לראות בתרשימים לעיל, אפשר להסביר בשימוש ההולך וגובר בטלפונים החכמים. עם זאת, דוח מבקר המדינה וניירות מדיניות של איגוד האינטרנט הישראלי מצביעים על פערים של ממש במיומנויות דיגיטליות ובמאפייני השימוש באינטרנט.²⁷ כפי שציינו בשנתון הקודם (2023), פער זה במיומנויות

27 יונתן מנדלס, מחברים אבל (לא) שווים: פערים דיגיטליים, תשתיות, שימושים ומוגנות ברשת בחברה הערבית בישראל, איגוד האינטרנט הישראלי, 2024.

ובמאפייני השימוש, מנציח ואף מרחיב את הפערים הסוציו-אקונומיים בין שתי האוכלוסיות.²⁸ על בסיס הנתונים המובאים כאן, האוכלוסייה הערבית בישראל סובלת מפער דיגיטלי עקבי ורב־ממדי ביחס לחברה היהודית. פער זה פוגע בשוויון ההזדמנויות, במוביליות החברתית ובנגישות לשירותים אזרחיים, וכן עשוי להגביר תחושות של הדרה משירותים בסיסיים. חלק מהפערים הם תשתיתיים וחלקם – תודעתיים, ולכן בתוכניות ממשלתיות עתידיות יש לפתח תשתיות ותוכניות חינוך לאוריינות דיגיטלית ולהנגיש שירותים ממשלתיים בערבית.

דוגמה אחת לכך היא השימוש הנמוך יחסית של הערבים בשירותים ממשלתיים ומוניציפליים מקוונים. כידוע, היום אפשר לשלם קנסות וחובות, למלא טפסים, להגיש בקשות, תלונות ופניות ציבור ולקבל שירותים רבים אחרים דרך אתר האינטרנט של המשרד הממשלתי, החברה הממשלתית או הרשות המקומית ביישוב המגורים. מנתוני הלמ"ס עולה כי בשנת 2023 השתמשו 62% מהאוכלוסייה היהודית שימוש מקוון בשירותי רשויות השלטון ומשרדי הממשלה למיניהם, לעומת 37% מהאוכלוסייה הערבית. אומנם בשתי האוכלוסיות ניכרת עלייה, אך בכל זאת יש פער עצום ביניהן – 25%. נתון זה עולה בקנה אחד עם ממצאי סקר איגוד האינטרנט משנת 2017, שהראה כי השימוש באינטרנט במישור הבידורי גבוה יותר בקרב ערבים – 61% מהיהודים משתמשים ברשתות החברתיות לעומת 73% מהערבים, ואילו בעניינים מקצועיים ניכרת מגמה הפוכה.²⁹ כלומר, מצד אחד, בחברה הערבית ניכרת עלייה בשימוש במחשבים ניידים ובטלפונים חכמים, המחייב אוריינות דיגיטלית מסוימת ומיומנויות לא פשוטות. מצד שני, השימוש הזה הוא בעיקרו בידורי, ולא שימוש בשירותים הממשלתיים והמוניציפליים המקוונים. ייתכן שהסיבות לכך קשורות גם למידת האמון של הציבור הערבי בממשלה על זרועותיה, ולחששות מחדירה לפרטיות.

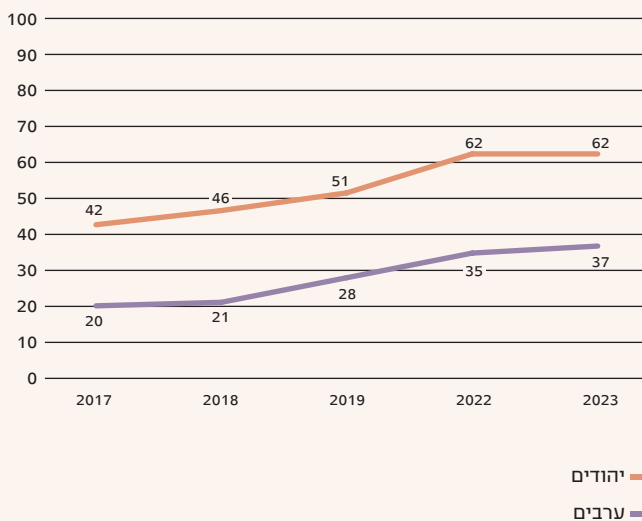
28 להרחבה, ראו הלמ"ס, לוח 11.5, "מדדי איכות חיים, קיימות וחוסן לאומי", 2019; נתונים מינהליים של הלמ"ס, 2022. על המיומנויות הדיגיטליות ומאפייני השימוש באינטרנט בחברה הערבית, ראו גם אסמאא גנאיים, **האינטרנט בחברה הערבית בישראל: תמונת מצב ראשונית והמלצות למדיניות**, איגוד האינטרנט הישראלי, 2018.

29 יצוין גם כי חלק ניכר מהשירותים הממשלתיים אינם בנמצא כלל בשפה הערבית, וחוסר זה מוסיף, כמובן, לקושי להגביר את השימוש בשירותים ממשלתיים מקוונים בחברה הערבית.

מכשול נוסף הוא מכשול השפה – לא כל השירותים והאתרים מונגשים בערבית. אי לכך, יש להשקיע משאבים בקמפיינים ציבוריים המכוונים לציבור הערבי כדי לעודד אותם לעשות שימוש אינטנסיבי יותר בשירותים הציבוריים המקוונים, ולהבליט את היתרונות הרבים ששירותים מהסוג הזה מגלמים בתוכם. הסבר נוסף בהקשר הזה ניתן לייחס לאוכלוסיית היעד הרלוונטית לשירותים הממשלתיים. כלומר, שירותים ממשלתיים רלוונטיים יותר למבוגרים מלצעירים, ובשל פערים באוריינות הדיגיטלית אזרחים ותיקים ומבוגרים יודעים פחות לעשות שימוש בשירותים ממשלתיים מקוונים. רבים מהם רגילים לשירותים פרונטליים וקשה להם לשנות הרגלים ונורמות בגיל מבוגר.

תרשים 8/ב

היקף השימוש בשירותים ממשלתיים מקוונים, לפי קבוצת אוכלוסייה,
2017–2023 (ב-%)

עמדות, תחושות ושביעות רצון מאיכות החיים

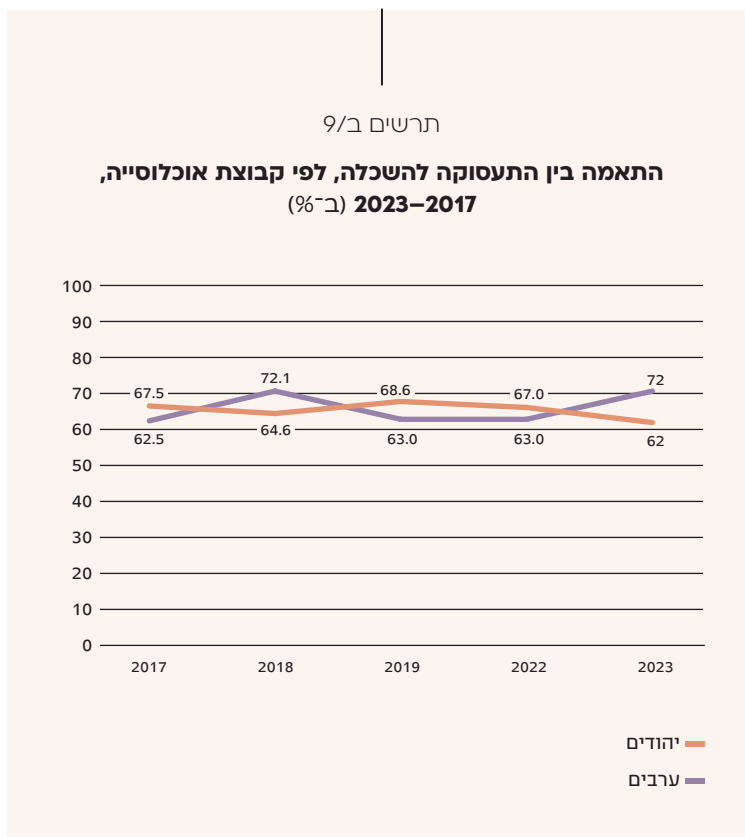
הסקר החברתי של הלמ"ס הוא סקר שנתי שוטף. הוא פורסם בפעם הראשונה בשנת 2002,³⁰ ומטרתו לספק מידע עדכני על רווחת האוכלוסייה בישראל ועל תנאי חייה. מספר המשיבים לסקר הוא כ־7,500 איש ואישה מהאוכלוסייה הבוגרת: בני 20 ומעלה. את הסקר עורכים סוקרי הלמ"ס בבתי הנדגמים, בריאיון פנים אל פנים.

בסקר שני חלקים עיקריים: חלק קבוע, ובו כ־200 שאלות קבועות במגוון תחומי חיים, כגון בריאות, דיור, תעסוקה ומצב כלכלי, וחלק משתנה, העוסק בכל שנה בהרחבה בנושא אחד או שניים. חלק מהשאלות והמשתנים נבדקים בכל שנה, וכך אפשר להתחקות אחר המגמות על ציר הזמן ההיסטורי. חלק מהמשתנים הופיעו בגרסאות הקודמות של השנתון, ולעומתם חלקים חדשים העולים בקנה אחד עם המטרות של פרק זה. בסעיף זה נציג נתונים מתוך הסקר החברתי בשנים 2002–2023, ונדון הן בשינויים על ציר הזמן, הן בהשוואה בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים במדינה. סקר זה מאפשר להתחקות אחר הגורמים המשפיעים על איכות חייהם ועל שביעות רצונם של האזרחים בישראל בכלל, ושל האזרחים הערבים בפרט.

מתרשים ב/9 אפשר ללמוד כי בשנת 2017 היו 62.5% מהערבים מועסקים בעבודות שתאמו את השכלתם, לעומת 67.5% מהיהודים. שיעור זה עלה בשנים שלאחר מכן, ובשנת 2023 הגיע ל־72% מהערבים, לעומת 62% מהיהודים. בראייה רב־שנתית, נתוני הסקר אינם מצביעים על שינוי מובהק בנושא זה בכל אחת מהקבוצות בפני עצמה, וגם בהבדלים בין הקבוצות. כלומר, מעט יותר יהודים מועסקים בעבודות התואמות את השכלתם. תופעה זו יכולה ללמד על תחומי הלימודים שבחרים בנים ובנות מקבוצות מיעוט, ועל "הצפה השכלתית" במקצועות מסוימים, משום שהם אינם עומדים בתנאי הסף של מקצועות יוקרתיים. הצפה השכלתית בתחומים מסוימים גורמת לכך שמשכילים רבים עובדים במקצועות שאינם תואמים את ההשכלה שבחרו לרכוש, לא מתוך רצון אלא בעקבות אילוצים מבניים. בהקשר זה יש לתת את הדעת לא רק

30 ראו הלמ"ס, **הסקר החברתי**.

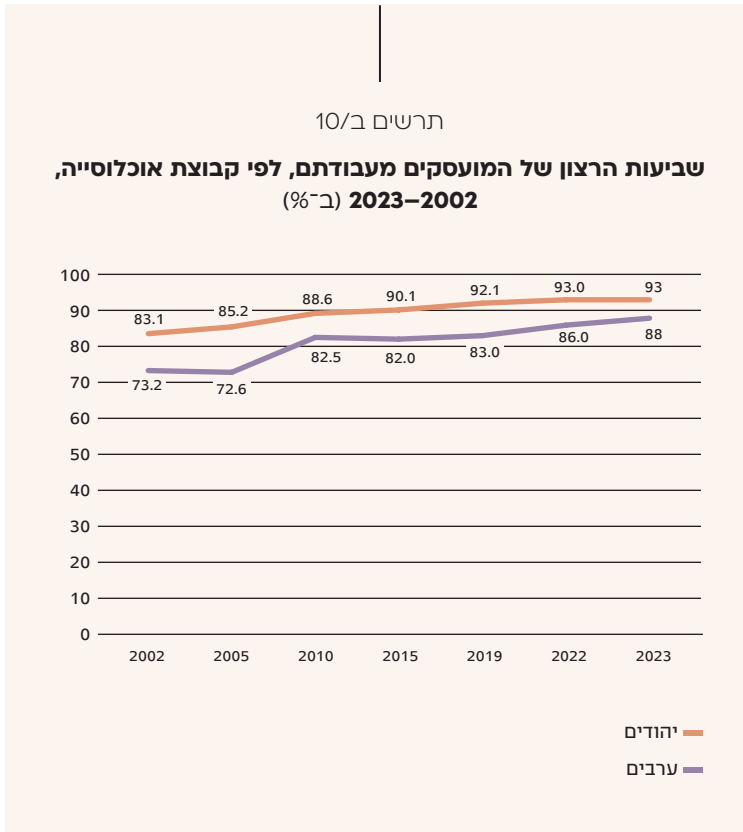
לעיסוק במשרות שאינן תואמות את ההשכלה, אלא גם לשיעורי האבטלה בקרב אקדמאים ערבים (ראו בהרחבה בפרק על שוק העבודה ובפרק על חינוך והשכלה גבוהה). בהקשר זה ניתן לציין בעיקר את האבטלה בקרב נשים ערביות שסיימו לימודי תעודת הוראה במכללות לחינוך והכשרת מורים.³¹

תרשים 10/ב מציג את שביעות הרצון של האזרחים בישראל מהעבודה שלהם, ועולות ממנו שתי תובנות מרכזיות. ראשית, שביעות רצונם של האזרחים הערבים מהעבודה שלהם עולה זה שני עשורים והגיעה לשיא בשנת 2023. בשנת

31 להרחבה, ראו הלמ"ס, "מועסקים שתפקידם בעבודה תואם את לימודיהם", הסקר החברתי, 2023.

2002 ציינו 73.2% מהאזרחים הערבים שהם שבעי רצון מהעבודה שלהם, שיעור זה הגיע ל-81.1% בשנת 2008, ירד ל-77.3% בשנת 2014 ועלה שוב ל-88% בשנת 2023. שנית, אפשר לראות כי למרות העלייה בקרב הערבים, האזרחים היהודים דיווחו על שביעות רצון גבוהה יותר. ניתוח הנתונים שבתרשים מצביע על פער קבוע בין היהודים לערבים בשביעות הרצון מהעבודה לטובת היהודים. בהתאם לכך, אפשר לראות כי בשנת 2002 היו 83.1% מהיהודים שבעי רצון מהעבודה, ושיעור זה הגיע ל-93% בשנת 2023.³² אפשר לראות גם כי הפער הממוצע בשיעורי שביעות הרצון בין הערבים ליהודים ירד בחצי, מ-10% בשנת 2002 ל-5% בשנת 2023.

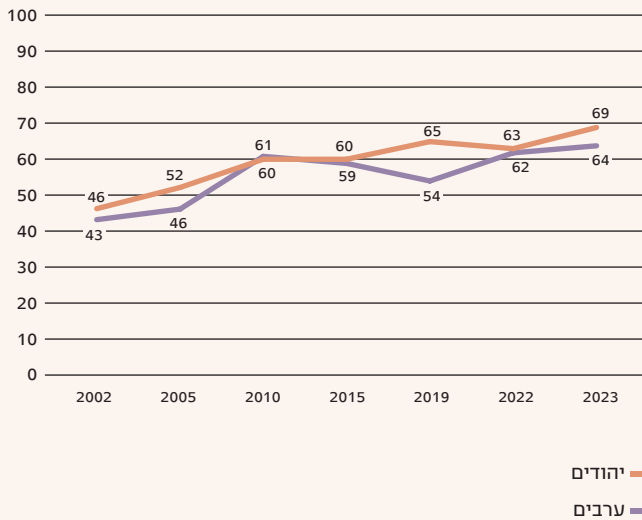
32 להרחבה, ראו הלמ"ס, "שביעות הרצון של המועסקים מהעבודה שלהם", שם.

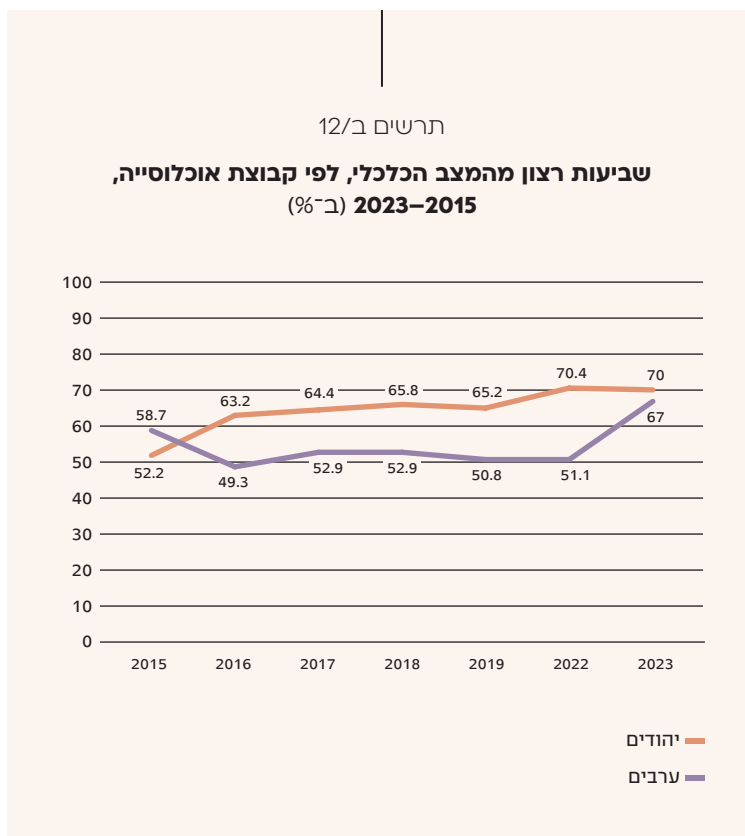
תרשים 11/ב מציג את שביעות הרצון של האזרחים בישראל מההכנסה החודשית הממוצעת שלהם. בניגוד לשביעות הרצון הגבוהה יחסית מהעבודה עצמה, שיעור שביעות הרצון של האזרחים, יהודים וערבים כאחד, מההכנסה החודשית נמוכה יותר, והפער בין היהודים לערבים הולכים ומצטמצמים. בשנת 2002 דיווחו 43% מהערבים שהם שבעי רצון מההכנסה שלהם, לעומת 46% מהיהודים. שביעות הרצון מההכנסה הלכה ועלתה עם השנים על רקע השיפור במצב הכלכלי ורמת החיים. בשנת 2010 ציינו 61% מהערבים שהם שבעי רצון מההכנסה שלהם, לעומת 60% מהיהודים, בשנת 2015 חלה ירידה של ממש, ו-52% מהערבים ציינו כי הם שבעי רצון, לעומת 62% מהיהודים. יתרה מזו, בשנת 2023 חלה עלייה בקרב היהודים, והיא הגיעה ל-69%, שיעור דומה לשיעור הערבים – 64% מהם דיווחו על שביעות רצון מההכנסה שלהם. אפשר לזקוף את העלייה בשביעות הרצון מההכנסה להסכמים הקיבוציים, לחקיקת חוק שחייב את העלאת שכר המינימום, וגם לתוכניות החומש הממשלתיות 922 ו-550, שהביאו לשיפור במצב הכלכלי של האוכלוסייה הערבית בישראל.³³ הפער שבין מידת שביעות הרצון ממקום העבודה לבין ההכנסה החודשית הממוצעת בקרב הערבים והיהודים כאחד ראוי לציון. ייתכן שמקורו של הפער הזה בעלייה ביוקר המחיה ובהוצאות החודשיות של משקי הבית, הן בחברה הערבית הן בחברה היהודית, התובעים משאבים חומריים גבוהים יותר.

33 להרחבה, ראו הלמ"ס, "שביעות הרצון של המועסקים מההכנסה שלהם", שם.

תרשים 11/ב

**שביעות רצון המועסקים מההכנסה החודשית שלהם,
לפי קבוצת אוכלוסייה, 2002–2023 (ב-%)**

כפי שאפשר לראות בתרשים ב/12, במידת שביעות הרצון מהמצב הכלכלי בשתי האוכלוסיות בישראל ניכר שינוי של ממש. על פי ממצאי הסקר החברתי, בשנת 2015 ציינו 52% מיהודים ו-59% מהערבים כי הם מרוצים ממצבם הכלכלי. כלומר, יותר ערבים דיווחו על שביעות רצון ממצבם הכלכלי לעומת יהודים, חרף הנתונים הממשיים שמצביעים על מגמה אחרת. לעומת זאת, בשנת 2023 דיווחו 70% מהיהודים ו-67% מהערבים כי הם מרוצים ממצבם הכלכלי. כלומר, הייתה עלייה ניכרת בשביעות הרצון של יהודים, שהסתכמה ב-18%, וגם עלייה בשביעות הרצון של ערבים – 15%. שביעות הרצון מהמצב הכלכלי מושפעת גם מנתונים אובייקטיביים, הקשורים בהכנסה החודשית הממוצעת וביוקר המחיה,

וגם מנתונים סובייקטיביים, הקשורים לתפיסות, לעמדות ולציפיות של האדם מעצמו וביחס לקבוצות ההשוואה למיניהן.³⁴

בעשור האחרון בלטו תמורות ושינויים בכל הקשור לבעלותם הפרטית של האזרחים הערבים על קרקעות, בתים ודירות. נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס מראים כי בשנת 2012 החזיקו 78% מהם דירה פרטית, ובשנת 2023 ירד השיעור הזה ל-74% (ירידה של 4%). באוכלוסייה היהודית חלה ירידה דומה, מ-70% בשנת 2012 ל-65% בשנת 2023 (ירידה של 5%). לעומת זאת, חלה עלייה בשיעור הערבים והיהודים ששכרו דירה. בקרב הערבים העלייה הייתה קטנה יחסית, מ-10% בשנת 2012 ל-14% בשנת 2023, ובקרב יהודים מ-25% בשנת 2012 ל-30% בשנת 2023. עם זאת, ניתן להבחין של-12% מהערבים היה "הסדר אחר" במשטר הבעלות על הדירות בשנת 2023, לעומת 5% מהיהודים. כמו כן, שיעור הערבים שהייתה בבעלותם דירה פרטית גבוה משיעור היהודים, ושיעור היהודים השוכרים דירה גבוה משיעור הערבים.

נתוני הלמ"ס אינם עולים בקנה אחד עם הנתונים שברישומים של אגודת הגליל. רישומי אגודת הגליל הראו כי ב-2017 ל-90% מהערבים הייתה דירה פרטית, ורק 7% שכרו דירה. יש לציין כי הבדלים אלו נובעים בעיקרם מהשוני במתודולוגיות של הסקרים. שוני זה יוצר לעיתים פערים בממצאים ומקשה על ההשוואה. כמו כן, יש להביא בחשבון שבעלי דירה המשכירים את הדירה שבבעלותם ביישוב שלהם ושוכרים דירה במקום אחר עשויים לדווח בסקר שהם גרים בשכירות.³⁵

אומנם מדובר בירידה של 4% בהשוואה לעשור הקודם, ובכל זאת, הבעלות הפרטית של ערבים עדיין גבוהה הרבה יותר גבוה מזו של היהודים. אפשר להצביע על כמה גורמים שחוללו את מגמת הירידה בבעלות הפרטית על דירות בחברה הערבית: הגורם הראשון הוא הירידה המתמשכת בהיקף הקרקעות הזמינות לבנייה והצפיפות הגדולה בשכונות וביישובים הערביים. הגורם השני, הרלוונטי גם לערבים וגם ליהודים, הוא העלייה במחירי הנדל"ן, ביוקר הדיור ובמחירי הקרקעות, המקשים על זוגות צעירים לרכוש דירות או קרקעות לצורכי

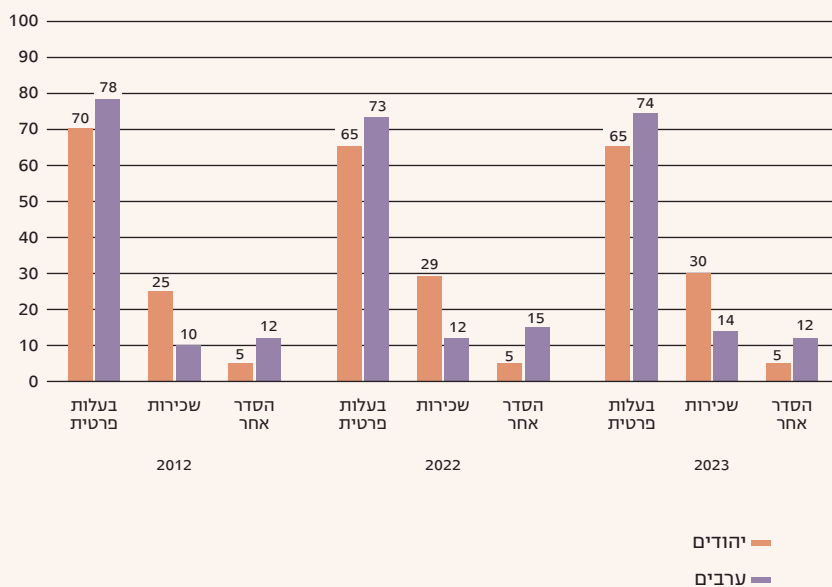
34 להרחבה, ראו הלמ"ס, "שביעות הרצון מהמצב הכלכלי", שם.

35 להרחבה, הלמ"ס, "דפוסי דיור", שם.

בנייה. הגורם השלישי הוא השינויים הדמוגרפיים והעלייה בביקוש של זוגות צעירים לדיור ברהשגה ולבחירה של זוגות צעירים ומשכילים לגור ביישובים עירוניים – בשלבים הראשונים הם מתקשים לרכוש דירה בעיר ולכן גרים בשכירות. נוסף על כך, יש לציין כי יש משפחות ערביות שאין ברשותן בית או דירה בבעלותם הפרטית וגם אינן שוכרות דירה או בית, אלא גרות באוהלים, בעיקר ביישובים הבלתי מוכרים בנגב, הואיל ועדיין אין פתרונות תכנוניים זמינים להכשרת הבנייה ביישובים האלה.

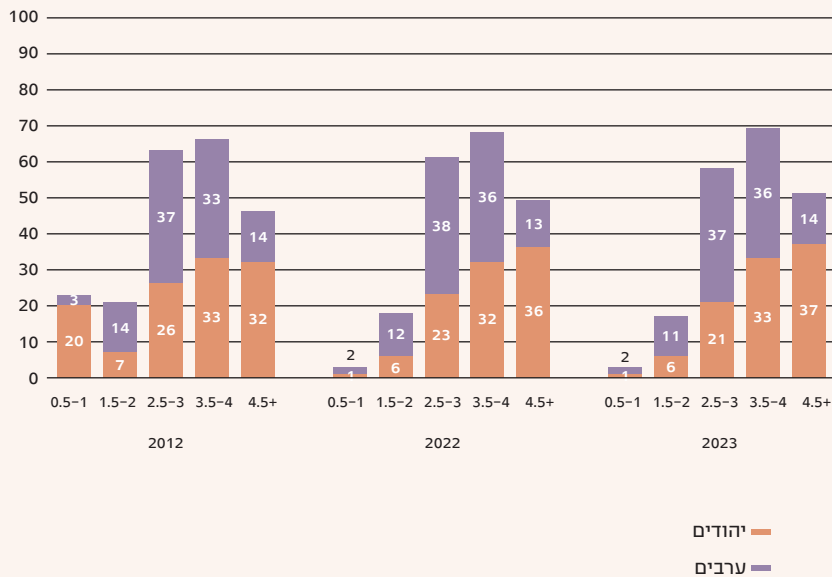
תרשים ב/13

דפוסי מגורים ובעלות על דירות, לפי קבוצת אוכלוסייה,
2023–2012 (ב-%)

תרשים ב/14

**מספר חדרים ממוצע בדירה, לפי קבוצת אוכלוסייה,
2023–2002 (ב-%)**

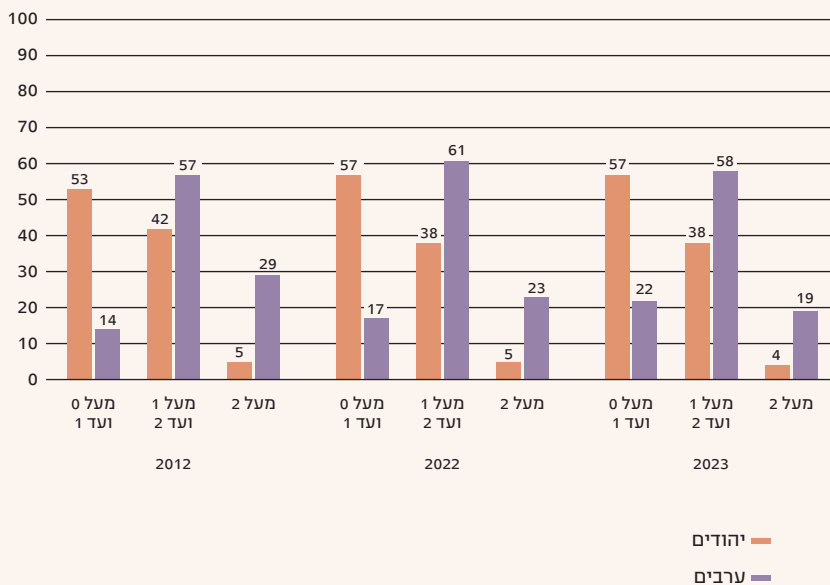

כאמור, השינויים שעוברת החברה הערבית לא פסחו על היבטים הקשורים בדפוסי המגורים והמאפיינים הכרוכים בכך. בתרשים ב/14 ניכרת ירידה במספר החדרים בבתי. שינוי זה קשור בשינויים הסוציודמוגרפיים שנידונו בפרק הראשון, ובמיוחד בתהליך ה"התגרענות" של המשפחה, כלומר במעבר מחיים במשפחה מורחבת לחיים במשפחה גרעינית. בתהליך זה קשורים גם הירידה בשיעורי הילודה והירידה בשיעורי הגידול הטבעי בחברה הערבית בהשוואה לעשורים הראשונים שלאחר קום המדינה. אפשר לראות כי בשנת 2012 ל-20% מהיהודים היו דירות שמספר החדרים הממוצע בהן נע בין 0.5 ל-1, לעומת 3%

בקרב הערבים. נתון זה ירד פלאים הן בקרב יהודים הן בקרב ערבים בשנת 2023 (2% ו-1%, בהתאמה). לעומת זאת, שיעור הערבים הגרים בדירות בנות 2.5-3 חדרים נותר יציב (37% ב־2012 וב־2023), וזה גודל הדירה השכיח בקרבם. יתרה מזו, חל גידול בשיעור הערבים שהחזיקו דירות שיש בהן 3.5-4 חדרים: 36% בשנת 2023, לעומת 33% בשנת 2012. הנתונים האלה עולים בקנה אחד עם הירידה בצפיפות הדיור של המשפחות הערביות, כלומר, ירידה במספר הנפשות הממוצע בכל חדר, כפי שנראה בתרשים ב/15.³⁶

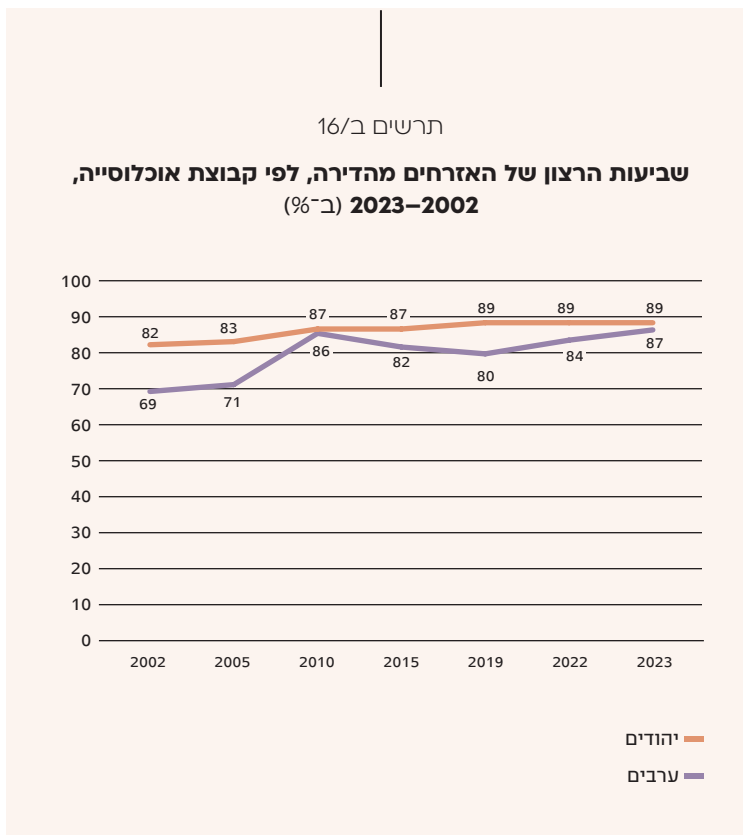
תרשים ב/15

מספר הנפשות הממוצע בחדר, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2012–2023 (ב־%)

36 להרחבה, ראו הלמ"ס, "מספר חדרים ממוצע בדירה", שם.

כפי שאפשר לראות בתרשים ב/15, ניכרת ירידה הן בקרב ערבים הן בקרב יהודים במספר הממוצע של הנפשות בחדר על ציר הזמן. ביתר פירוט נציין כי שיעור הדיווח על יותר משתי נפשות בחדר בממוצע ירד בקרב הערבים מ־29% בשנת 2012 ל־19% בשנת 2023, ובאותן שנים עלה שיעור המדווחים על 0 עד 1 נפשות בחדר מ־14% בשנת 2012 ל־22% בשנת 2023. לסיכום אפשר לומר כי מספר הנפשות הממוצע בכל חדר בקרב יהודים הגיע ל־0.79 ול־1.33 בקרב ערבים.³⁷

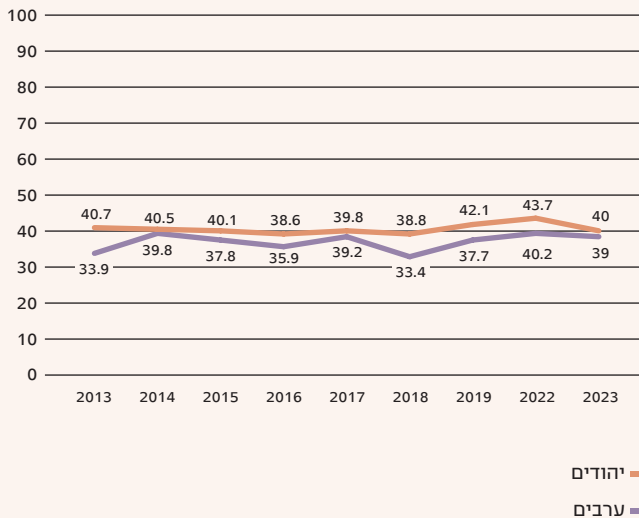

37 להרחבה, ראו הלמ"ס, "צפיפות הדיור לפי קבוצות אוכלוסייה", שם. נתון זה מתאים לנתונים שמפרסמת אגודת הגליל בסקר החברתי-כלכלי אחת לכמה שנים על בסיס ראיונות פנים מול פנים. להרחבה, ראו جمعية الجليل، الفلسطينيين في إسرائيل: المسح الاجتماعي الاقتصادي الخامس 2017, 2018 [אגודת הגליל, הפלסטינים אזרחי ישראל: המיפוי החברתי-כלכלי 2017, 2018].

כפי שהראינו בתחילת פרק זה, הרוב המכריע של הציבור הערבי מתגורר ביישובים ערביים הומוגניים, ורק חלק קטן יחסית ביישובים מעורבים או יהודיים (ראו פרק דמוגרפיה). היישובים הערביים מאופיינים בדפוסי בנייה מסורתיים, והרוב המכריע של התושבים גרים סמוך למשפחה הגרעינית שלהם, ובחלק מהמקרים תושביהן של שכונות שלמות שייכים למשפחה מורחבת אחת. התפתחות שכונות חדשות ביישובים הערביים בשנים האחרונות הביאה לשינוי בדפוסים האלה ולניתוק הזוגות הצעירים מהמשפחות המורחבות שלהם, לצד עלייה בהיקף ההגירה הפנימית של משפחות מיישובים ערביים ליישובים יהודיים, ליישובים מעורבים וליישובים מעורבים בהתהוות. שינוי זה קשור לגורמי דחיפה המביאים לעזיבה של מקום המגורים, ולגורמי משיכה המביאים לבחירה במקום מגורים מסוים אחר על בסיס יתרונותיו היחסיים וההזדמנויות שהוא מציע. ככלל, הבחירה להגר נובעת מאי־שביעות רצון ממקום המגורים ומהרצון לשפר את רמת ואיכות החיים ולקבל שירותים עירוניים ברמה גבוהה יותר. המגמה המסתמנת בציבור הערבי בישראל בעקבות שילוב הגורמים האלה היא של הגירה שלילית בחלק ניכר מהיישובים הערביים. דוגמה להגירה בשל גורמי משיכה היא הבחירה של צעירים משכילים המשתלבים במקצועות מניבי שכר בשוק העבודה לעבור למקום מגורים העונה על דרישותיהם ומתאים לתנאי הסף שלהם. גורמי דחייה הם, למשל, הצפיפות ביישובים הערביים, מצבן הירוד של התשתיות, האיכות הנמוכה של מערך השירותים המוניציפליים, ובעיקר הירידה המתמשכת בתחושת הביטחון האישי. אלו מביאים משפחות ערביות רבות בשנים האחרונות לעזוב את מקום מגוריהן. אומנם, כפי שראינו לעיל, חלה עלייה ברמת שביעות הרצון של הערבים מהדירה שלהם (מ־69.5% בשנת 2002 ל־87% בשנת 2023), אך שביעות הרצון מהדירה איננה מלמדת על שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית ומאזור המגורים, כפי שניתן לראות, למשל, בתרשימים ב/16 וב/17. לעומת זאת, אפשר לראות כי בקרב יהודים שביעות הרצון מהדירה עלתה מ־82% בשנת 2002 ל־89% בשנת 2023.³⁸

תרשים 17/ב

שביעות הרצון מהתחבורה ציבורית באזור המגורים, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2013–2023 (ב-%)

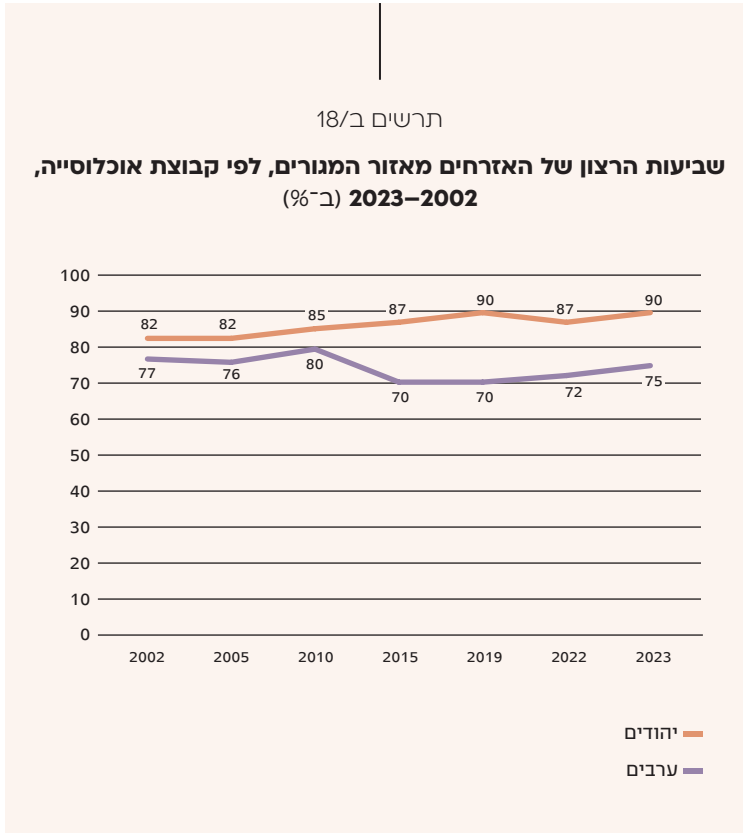

מתרשים 17/ב אפשר להבחין במגמת עלייה בשביעות הרצון של הציבור הערבי מהתחבורה הציבורית באזור המגורים, לעומת יציבות יחסית בשביעות הרצון בקרב יהודים. זינוק זה, מ־34% בשנת 2013 ל־39% בשנת 2023, קשור בכמה גורמים. ראשית, פיתוח מערך של תחבורה ציבורית בתוך היישובים הערביים ותקצובו בתוכניות הפיתוח הכלכליות של הממשלה מס' 922 (משנת 2015) ומס' 550 (משנת 2021). כיום יש יותר תחנות וקווי האוטובוס העירוניים ובין־עירוניים ביישובים הערביים העונים על הצרכים הבסיסיים של הציבור הערבי שאין בבעלותו רכב פרטי. שנית, פיתוח מערך התחבורה הציבורית כחלק מהתהליך ההנגשה של מרכז הארץ והמוקדים העירוניים ליישובים הערביים,

ובמיוחד רכבת ישראל, שחלק ניכר מתחנותיה קרובות כעת ליישובים הערביים. נוסף על כך, הוקצו קווי אוטובוס מיוחדים למוסדות להשכלה גבוהה, כחלק מתהליך ההנגשה. יתרה מזו, על רקע השינויים האלה ניכרת גם עלייה במספר נהגי האוטובוס מהחברה הערבית. אומנם תהליך זה עדיין בראשיתו, אך אפשר להבחין באותותיו של השינוי שהחל עם התוכניות הממשלתיות. תשתיות התחבורה הציבורית ביישובים הערביים עדיין אינן מפותחות דיין, אך יש כבר ניצנים של השפעת השיפור בתחבורה הציבורית על שיעורי ההשכלה הגבוהה ועל התעסוקה. עם זאת, יש לזכור כי למרות מגמת השיפור בשירותי התחבורה הציבורית ביישובים הערביים, הפערים בין יישובים ערביים לבין היישובים היהודיים מבחינה זו נותרו משמעותיים ומובהקים. לפי נייר העמדה של עמותת סיכוי־אופוק (2025), רמת התחבורה הציבורית ביישובים הערביים עדיין נמוכה בהרבה מזו שביישובים יהודיים בעלי מאפיינים דומים. וביתר פירוט, מדד "זמינות השירות" של משרד התחבורה, המשלב את מרחק ההליכה לתחנות ואת תדירות הקווים, העניק לעיר טייבה ציון 4 מתוך 100 בלבד, לעומת יישובים יהודיים בגודל דומה שזכו לציון ממוצע של 30 בערך. נייר העמדה מדגיש כי ללא המשך השקעה רחבה ומתמשכת, לרבות מימוש מלא של תקציבי תוכניות החומש 922 ו־550, לא יהיה אפשר לסגור את פערי השירות המצטברים של למעלה מ־70 שנה.³⁹ אי לכך, הנתון כאן מלמד יותר על מצבה העגום של התחבורה הציבורית בישראל, ופחות על הפער בין יהודים לערבים.⁴⁰ עיון בהבדלים על ציר הזמן מראה כי מידת שביעות הרצון של יהודים ושל ערבים מהתחבורה הציבורית באזורי המגורים שווה כמעט, והפערים ביניהם שוליים.

39 להרחבה בעניין זה, ראו סיכוי־אופוק, *שירות תחבורה ציבורית ביישובי החברה הערבית בישראל: נייר עמדה לוועדה לצמצום פערים בפריפריה*, 2025.

40 להרחבה, ראו הלמ"ס, *"שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית באזור המגורים"*, שם.

תרשים 18/ב מציג כמה מגמות מקבילות. ראשית, פער הולך ומתרחב בין האוכלוסייה הערבית לבין האוכלוסייה היהודית במידת שביעות הרצון מאזור המגורים (15% בממוצע). שנית, ירידה במידת שביעות הרצון של האוכלוסייה הערבית מאזור המגורים בשני העשורים האחרונים (ב-7% בממוצע). שלישית, עלייה במידת שביעות הרצון מאזור המגורים בקרב האוכלוסייה היהודית בשני העשורים האחרונים (5% בממוצע). שביעות הרצון מאזור המגורים מושפעת מגורמים רבים, ובהם איכות החיים, הצפיפות, מערך השירותים העירוניים ותחושת הביטחון האישי. אומנם בעשור האחרון יש כאמור השקעה בתשתיות ובשיפור מערך השירותים המוניציפליים ביישובים הערביים על רקע התוכניות

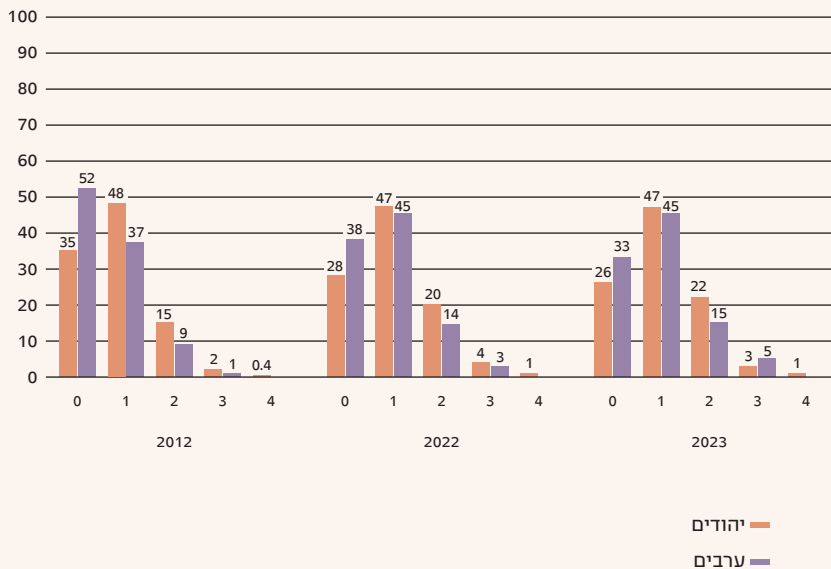
הממשלתיות 922 ו-550, אך מנגד ניכרת עלייה חדה בהיקפי האלימות והפשעה, כפי שנראה בהמשך פרק זה, והיא מדירה שינה מעניהם של כל האזרחים הערביים באשר הם. חלק מהגורמים לעלייה באלימות קשורים להיבטים מרחביים המלבים את הסכסוכים הפנימיים בקהילה ולהרחבת אי-האמון של התושבים ברשויות המקומיות. יצוין כי הרחבת שטחי השיפוט של היישובים הערביים ובניית שכונות חדשות לזוגות הצעירים עדיין אינן עונות על מכלול הצרכים האמיתיים של האזרחים הערבים. על פי הסקר החברתי של הלמ"ס, 80% מהאזרחים הערבים היו שבעי רצון מאזור המגורים שלהם בשנת 2010, לעומת 85% מהיהודים. אולם בשנת 2023 היו 90% מהאזרחים היהודים שבעי רצון מאזור המגורים שלהם, לעומת 75% בקרב ערבים.⁴ הנתון הזה אינו עולה בקנה אחד עם התופעות השליליות שבעטיין נהיו חלק מאזורי המגורים בלתי נסבלים: ירי, דמי חסות, היעדר מקומות חניה, צפיפות ושירותים מוניציפליים ירודים מה שדורש ליבון כדי להבהיר ולהשלים את התמונה.

בעלות פרטית על מכוניות היא עוד סמן שביכולתו להצביע על איכות חייו של הפרט. בעלות פרטית על כלי רכב היא נגזרת של המצב הכלכלי והתעסוקתי ושל המעמד החברתי, וביטוי גם למידת הנגישות של התחבורה הציבורית. כלומר, מידת שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית משפיעה גם על הבעלות הפרטית על רכב. אם ביישוב ובסביבתו יש מערך נגיש, זמין ונוח של תחבורה ציבורית, משפחות יכולות להרשות לעצמן לוותר על רכב בבעלות פרטית. הנתונים בתרשים ב/19 מראים כי במשך השנים חלה עלייה בבעלות הפרטית על רכבים, הן בקרב יהודים הן בקרב ערבים. בשנת 2012 ל-52% מהמשפחות הערביות לא הייתה מכונית, לעומת 35% מהמשפחות היהודיות. שיעור זה השתנה מאוד בעשור האחרון – בשנת 2023 ירד שיעור הערבים שאין להם רכב פרטי ירידה חדה ובולטת ל-33%, ואילו שיעור היהודים שאין להם רכב פרט ירד ל-26% (19% ו-9% בהתאמה). בשנת 2023 למחצית מהערבים כמעט (45%), כמו למחצית מהיהודים כמעט (47%), הייתה מכונית אחת בבעלותן. כמו כן, אפשר לראות כי בתוך עשור חל גידול של ממש בשיעור המשפחות הערביות שבעלותן שתי מכוניות ויותר, מ-10% בשנת 2012 ל-20% בשנת 2023, לעומת 26% באוכלוסייה היהודית (17.5% בשנת 2012). ניתן לזקוף מגמה זו הן לשיפור

המצב הכלכלי ומצב התשתיות ביישובים הערביים, הן לעלייה בשיעורי ההשכלה ובמספר המפרנסים הממוצע בכל משק בית, המעלה את הצורך של משפחות ביותר ממכונית אחת. כאמור, יציאת הנשים לשוק העבודה בשנים האחרונות, כפי שאפשר ללמוד מהנתונים בפרק שוק עבודה, השפיעו גם הם על הנתונים המופיעים כאן.⁴²

תרשים 19/ב

בעלות פרטית על מכוניות, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2012–2023 (ב-%)

42 להרחבה ה"למ"ס, "בעלות פרטית על רכבים", שם.

תחושת אפליה, מעורבות אזרחית ואמון במוסדות

להגדרתה של ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית היו השלכות הרות גורל על מצבה של האוכלוסייה הערבית במדינה ועל מקבץ הזכויות שהיא זכאית לו. נוסחה זו עברה שינויים אחרי חקיקת חוק יסוד: הלאום משנת 2018, שהוסיף משמעות לרכיב היהודי. כניסתו של החוק לתוקף יש בה משום פוטנציאל להשפיע על מעמדם של האזרחים הערבים בסדר החברתי והפוליטי ובהיררכיה האזרחית בה. שינוי זה קריטי לנוכח העובדה שהזכות לשוויון אינה זכות חוקתית על פי ספר החוקים של מדינת ישראל, וההגנה על זכות זו מעוגנת בעיקר בפסיקתו של בית המשפט העליון. במציאות זו החברה הערבית סובלת מאפליה בכל תחומי החיים. אי־שוויון מוסדי מתמשך ניכר בפערים בנגישות של החברה הערבית למשאבים מדינתיים חומריים וסימבוליים, החוצים תחומי חיים שונים. אי־שוויון זה מתבטא גם בשילוב מצומצם יחסית של המפלגות הערביות ונציגיהן במוקדי קבלת החלטות ובתפקידי מפתח בשירות הציבורי. בתגובה למצב זה החלו אזרחים ערבים להתארגן ולפעול, והקימו רשת מסועפת של ארגוני חברה אזרחית כדי לספק מענה לצרכים האקוטיים של החברה הערבית בישראל. ואכן, חלה עלייה של ממש במספר ארגוני החברה האזרחית הערביים, אך הם רחוקים מלמלא את שטחי ההפקר ואת המחסור במשאבים ובשירותים הממשלתיים.

מדיניות ציבורית ופרקטיקות מוסדיות שננקטו לאורך השנים עיצבו מציאות של שילוב חלקי של האזרחים הערבים במרחבים מדינתיים שונים. השפעתן של פרקטיקות אלו אינה מתמצה רק בהיבטים חומריים, כלכליים וחברתיים של חיי היום־יום, אלא ניכרת גם בממדים חוויתיים ותודעתיים, ברמה האישית והקולקטיבית, ובאופן שבו אזרחים ערבים תופסים את מקומם, את מעמדם ואת יחסם של מוסדות המדינה כלפיהם.

עם זאת, אין להתעלם מהניסיון שעשה בית המשפט העליון לאורך השנים לתקן, ולו במעט, את האפליה הקיימת ולצמצם את השלכותיה.⁴³ יתרה מזו, בשני העשורים האחרונים קודמו החלטות ממשלה שהקצו תקציבי ענק שנועדו

43 לדוגמה, בג"ץ 6698/95 קעדאן נ' מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד (1) 258 (2000).

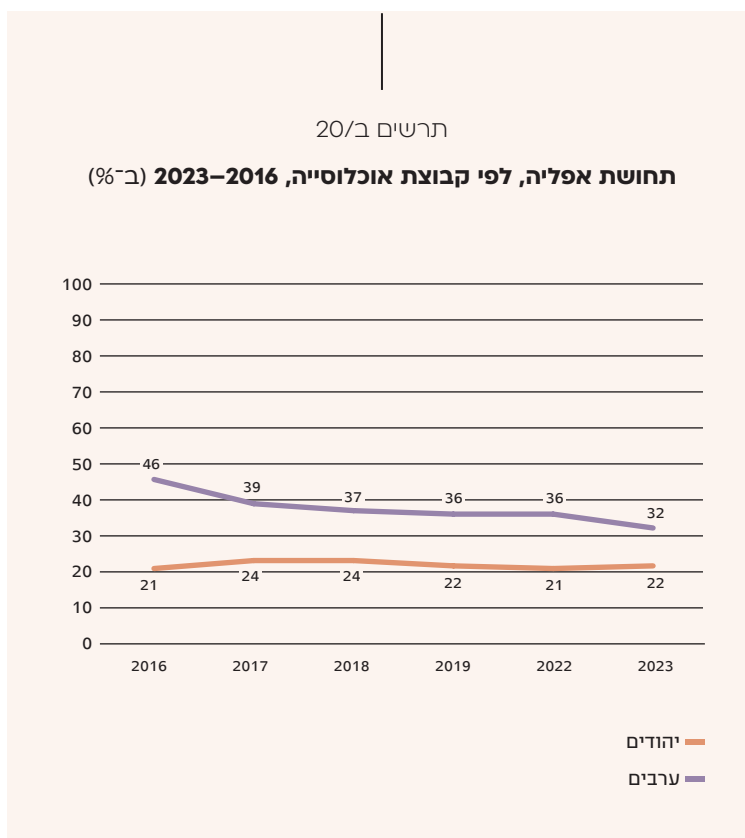
לצמצום פערים ולפיתוח חברתי כלכלי של האזרחים הערבים, כגון החלטות 922 ו-550 ותוכניות מקבילות אחרות בחברה הדרוזית ובחברה הבדואית. ועדת אור דנה בגורמי העומק שהובילו לאירועי אוקטובר 2000. הוועדה הדגישה כי האפליה העמוקה וההזנחה ההיסטורית של האוכלוסייה הערבית כמעט בכל התחומים ובכל המישורים היו זרז וגורם משמעותי שתדלק והאיץ את ההתפתחויות, ולכן היא המליצה כי "הטיפול במגזר הערבי" הוא "הנושא הפנימי, החשוב והרגיש ביותר העומד על סדר היום של המדינה".⁴⁴ חלק מהשיקולים שעמדו מאחורי קידום החלטות הממשלה לפיתוח כלכלי-חברתי בחברה הערבית, לפחות מצידם של נושאי משרה ופקידים בכירים בשירות הציבורי, היו השאיפה לצמצם את הפערים בין האזרחים היהודים לערבים ולתקן את העוול ההיסטורי שפגע קשה באוכלוסייה הערבית, במעמדה ובזכויותיה, ולא רק שיקולים ניאוליברליים של הצמצום המשק הישראלי והבטחת שגשוגו.

בתרשים 20/ב אפשר לראות כי למרות השיפור במצב הכלכלי של האוכלוסייה הערבית תחושת האפליה עדיין מורגשת. ממצאי הסקר החברתי של הלמ"ס מראים כי בשנת 2016 דיווחו 46% מהערבים על תחושת אפליה, לעומת 21% מהיהודים (פער של 25%). אולם בשנת 2023 חל שיפור בהקשר זה ותחושות האפליה בקרב הציבור הערבי ירדו ל-32% לעומת 22% בקרב יהודים. הפער בתחושות האפליה התמתן והצטמצם בשנים האחרונות. מנגד, מדד הדמוקרטיה הישראלית שמפרסם המכון הישראלי לדמוקרטיה ובודק את עמדות, תפיסות ותחושות הציבור הערבי והיהודי בישראל מראה תמונה מורכבת יותר. רוב מוחץ בציבור הערבי סבורים כי יש אפליה נגדם בישראל. למרות העלייה בשיעור תחושות האפליה שחש הציבור היהודי, שיעור זה רחוק מהשיעור שחש הציבור הערבי. פער עצום זה בין שני הסקרים תובע הסבר. בסקר החברתי של הלמ"ס שואלים את כל הנשאלים, משתי הקבוצות, אם הם מרגישים אפליה. במדד הדמוקרטיה של המכון הישראלי לדמוקרטיה שואלים את הערבים על תחושת האפליה שלהם ואת היהודים שואלים אם הם חושבים שהערבים מופלים.⁴⁵ יצוין

44 ראו "ועדת החקירה הממלכתית לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון ואזרחים ישראלים באוקטובר 2000 – תמצית הדין" (1.9.2003).

45 להרחבה ראו תמר הרמן ואחרים, **מדד הדמוקרטיה הישראלית**, מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות, המכון הישראלי לדמוקרטיה (שנים נבחרות).

כי ניסוח השאלות ושיטת איסוף הנתונים יכולים ללמד על הערכת החסר של היהודים את תחושות האפליה והאפליה בפועל של הערבים. כפי שצוין לעיל, אין להתעלם מהאפשרות שהירידה המופיעה בסקר החברתי של הלמ"ס יכולה להיות מוסברת דרך התוכניות וההחלטות הממשלתיות הגדולות שהזרימו תקציבים לחברה הערבית: 550 ו 549,922. עם זאת, שליש מהאוכלוסייה הערבית עדיין מצביע על תחושת אפליה, לעומת חמישית מהאוכלוסייה היהודית.

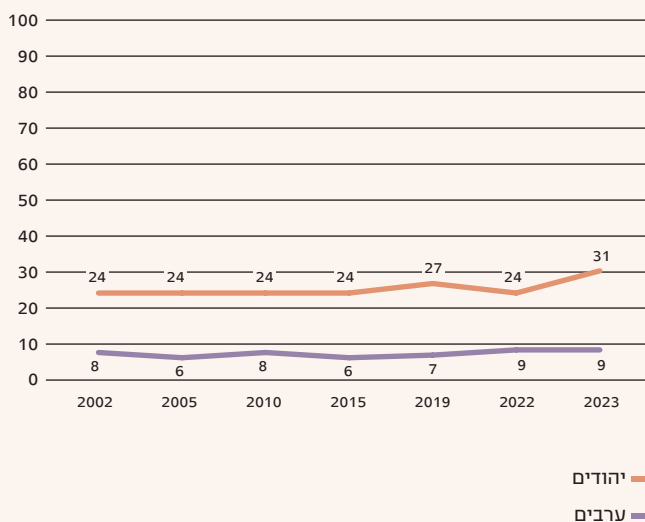
ערך ההתנדבות הוא נדבך חשוב ברוב החברות, הקהילות, הדתות והקבוצות התרבותיות. ההיסטוריה של החברות הערביות והאסלאמיות מלאה בסיפורים, באירועים ובטקסטים המבליטים את חשיבותן של ההתנדבות והעזרה לזולת, במיוחד לנזקקים ולחסרי הישע.⁴⁶ הפעילות ההתנדבותית חשובה מאוד בעיקר לנוכח התרחבות הבעיות והצרכים של החברה, במיוחד של מי שהמדינה חרועותיה הפקירו.⁴⁷ התנדבות היא פעולה של יחידים וגם של קבוצות בתחומים מסוימים, שנועדה לקדם את הטוב הכללי. כלומר, להיטיב עם החברה בכלל ועם קבוצות מוחלשות בפרט. נוסף על כך, ההתנדבות היא החלטה ופעולה אוטונומית וחופשית, במהותה היא נעשית ללא כל תמורה חומרית, ובמסגרתה אנשים תורמים מהיכולות, מהכישורים ומהאנרגיות שלהם לטובת האחרים. דרך השתתפות בפעילות התנדבותית אנשים מבטאים את צרכיהם האישיים: זהות, שייכות, משמעות, התנסות והעצמה.

46 להרחבה, ראו איימן אגבאריה ומוהנד מוסטפא, "החברה האזרחית הערבית בישראל והמעורבות בחינוך: הפוליטיקה של ההבדל בין האזרחי־לאומי וקהילתי דתי", **מבגש** 35 (2012): 253–281.

47 להרחבה, ראו אליאס זידאן ואסעד גאנם, **תרומה והתנדבות בחברה הערבית־פלסטינית**, המרכז הישראלי לחקר מגזר שלישי, אוניברסיטת בן־גוריון, 2000; אנטיגונה אשקר ומיכל אלמוג־בר, **נתינה בקרב מיעוט בעת משבר: תרומה והתנדבות בחברה הערבית בישראל במשבר הקורונה**, המכון לחקר החברה האזרחית והפילנתרופיה בישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2021.

תרשים ב/21

פעילות התנדבותית, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2002–2023 (%)

למרות חשיבותו של ערך ההתנדבות ומרכזיותו, כפי שצינו לעיל, הנתונים מראים כי אחוזים ספורים בחברה הערבית שותפים לפעילות התנדבותית. בשנת 2015 עמד שיעור הערבים שצינו כי הם מעורבים במערך התנדבותי כלשהו על 8%, בהשוואה ל-24% בקרב היהודים. עם השנים ידע שיעור זה עליות ומורדות והגיע ל-9% בקרב הערבים בשנת 2023, לעומת 31% בקרב יהודים באותה השנה. הסבר אפשרי לנתונים האלה לדעתנו הוא שההתנדבות היא ביטוי להון חברתי ולפריווילגיה של בעלי אמצעים (יוצאים מכלל זה הם למשל החרדים בישראל, המתנדבים מסיבות דתיות). כשאין אמצעים, אין הון חברתי, אין משאבים ואין חברה אזרחית שוקקת. לכן הערבים מתנדבים פחות,

ולא בשל היעדר רוח התנדבותית וערכים המעודדים פעילות זו.⁴⁸ על פי השנתון הסטטיסטי לצעירים בישראל משנת 2023 של מכון מאירס'ג'וינט'ברוקדייל והמכון הישראלי לדמוקרטיה, שיעור ההתנדבות בקרב צעירים ערבים נמוך מאוד בהשוואה לאוכלוסייה היהודית. בשנת 2021 רק 7.6% מהם השתתפו בפעילות התנדבות, לעומת 27.4% בקרב צעירים יהודים. אומנם השנתון אינו מספק הסברים לפערים האלה, אך הנתונים מצביעים על פער עקבי ומתמשך ברמות המעורבות החברתית בין קבוצות האוכלוסייה.⁴⁹ הסבר זה, הקושר בין שיעורי התנדבות נמוכים לבין מחסור בהון חברתי ובאמצעים חומריים, מספק מסגרת חשובה להבנת הפערים בין החברה הערבית לחברה היהודית, אך הוא אינו הסבר ממצה או בלעדי. ממצאי המחקר מלמדים שגם בהקשרים שבהם יש מוטיבציה ערכית, מסורת קהילתית ורצון לתרום לחברה, דפוסי ההתנדבות מושפעים ממבנים מוסדיים, מזמינות של מסגרות פעולה, ומהאופן שבו המדינה והחברה האזרחית מאפשרות התארגנות אזרחית יציבה ומתמשכת. במובן זה, היעדר הון חברתי או אמצעים מסביר חלק מן התמונה, אך אינו מסביר לבדו את מאפייני ההתנדבות בחברה הערבית. מחקרה של חברת נאס מתפרץ לדלת פתוחה זו ומספק הסבר לשיעורי ההתנדבות הנמוכים בחברה הערבית.⁵⁰ על פי מחקר זה יש היום הרבה פחות פעילויות התנדבותיות של צעירים ערבים, וניכר חוסר במסגרות להתנדבות. מחקר זה מדגיש כי אופי ההתארגנויות בחברה הערבית הוא התארגנות אד'הוק סביב מקרי חירום, משברים או ריטואלים וטקסים קהילתיים ודתיים. התנדבות במסגרת התארגנויות דתיות וקהילתיות מזוהות עם נשים ועם אנשים מבוגרים יותר, ואילו התנדבות במסגרות פוליטיות, אזרחיות וחברתיות מזוהות יותר עם צעירים. עם זאת, התארגנויות אלו הן עונתיות, לא מתמשכות ומתפרקות מהר יחסית, ופעילותיהן הן קצרות טווח וממוקדות במטרה ספציפית.

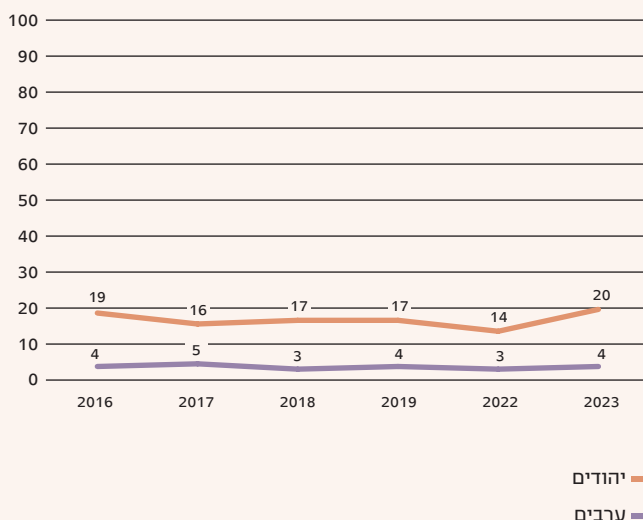
48 להרחבה, ראו הלמ"ס, "פעילות התנדבותית", **הסקר החברתי**, 2022.

49 להרחבה בעניין זה, ראו ברכי בן סימון וצ'סלב קונסטנטינוב (עורכים), **צעירים בישראל 2023: שנתון סטטיסטי**, מכון מאירס'ג'וינט'ברוקדייל, 2023.

50 איימן סייף, נסרין חדאד חאג' יחיא ואביבית חי, **מעורבות קהילתית והשתתפות אזרחית של צעירים ערבים בישראל: מיפוי מצב בשטח והמלצות מדיניות**, נאס – מחקר וייעוץ, 2020.

תרשים ב/22

מעורבות אזרחית, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2016–2023 (ב-%)

אירועי אוקטובר 2000 היו קו פרשת מים במערכת היחסים שבין האזרחים הערבים לבין המדינה וקבוצת הרוב היהודית. בעקבות ההידרדרות במערכת היחסים הזאת החל תהליך של בידול והתכנסות פנימית. כלומר, עיסוק פנימי אינטנסיבי בהעצמה של האוכלוסייה הערבית ובבניית ארגונים ובסדר יום נבדל מזה של החברה היהודית. חלק ניכר ממאמציה של העילית הפוליטית והאינטלקטואלית בציבור הערבי הושקעו בפיתוח מוסדות ייצוגיים וקהילתיים אוטונומיים – תהליך המוכר כאנג'ואיזציה,⁵¹ הבא לידי ביטוי בהקמת ארגוני

51 NGO-ization. הכוונה לבנייה מואצת ואינטנסיבית של ארגוני חברה אזרחית רשמיים. שינוי זה גרם ל"ברירת מוחות" מהמפלגות הפוליטיות לארגוני החברה האזרחית, שנעשתה לאלטרנטיבה חברתית, מוסדית ופוליטית.

חברה אזרחית ועמותות, ומטרתו היא להוביל תהליכים פנימיים, לטפל בבעיות האקוטיות של החברה הערבית ולפתוח אפיקים למעורבות אזרחית אותנטית.⁵² למרות העלייה במספר העמותות והארגונים, בשיעורי המשכילים ובכוח הפוליטי והייצוגי של החברה הערבית, במיוחד אחרי הקמת הרשימה המשותפת בשנת 2015, שהתפרקה בשנת 2021, חלה ירידה במידת המעורבות האזרחית של האוכלוסייה. מגמה זו היא מגמה כלל-עולמית, והיא לא פסחה על האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל. אפשר לציין, למשל, כי הציבור הערבי הדיר את רגליו מהמחאה החברתית ב-2011 וגם מהמחאה נגד "הרפורמה המשפטית" בשנת 2023. לתופעה זו הוצעו הסברים רבים, אך יריעה זו קצרה מלאפשר דיון בגורמי העומק שלה.⁵³ לפי ממצאי הסקר החברתי, רק 4% מהערבים ציינו כי היו מעורבים מעורבות אזרחית בשנת 2016, לעומת 19% בקרב היהודים, ובשנת 2023 דיווחו 4% מהערבים על מעורבות אזרחית, לעומת 20% מהיהודים. העלייה בקרב יהודים בשנת 2023 קשורה למחאה נגד "הרפורמה המשפטית" ולהשתתפות בהפגנות שבועיות נגד תוכנית הממשלה לשינוי מערכת המשפט.⁵⁴

במסגרת זו נציע בקצרה כמה הסברים לשיעורי המעורבות הנמוכים האלה, אך הם מצריכים, כמובן, דיון רחב יותר. ראשית, תחושת אמון כללית נמוכה מגבירה את תחושת התסכול, את האפתיות ואת חוסר המעש. שנית, תחושת הפחד שהתלוותה למלחמה מ-7 באוקטובר הגבילה מאוד את רמת הנכונות להתנדב ואת שיעורי המעורבות החברתית. שלישית, ההיצע הגדול של העמותות החליף את המעורבות האזרחית הקונבנציונלית, והפעילים שהיו בשטח המירו את דפוסי מעורבותם האקטיביסטית בשטח בדפוסי פעילות אחרים שאנו רואים

52 להרחבה בעניין, ראו אמל ג'מאל, **החברה האזרחית הערבית בישראל: אליטת חדשות, הון חברתי ותודעה אופוזיציונית**, הקיבוץ המאוחד, 2017.

53 להרחבה ראו יוסרי ח'זראן ומוחמד ח'לילה, "החברה הערבית בישראל ו"האביב הערבי", **המרחב הציבורי** 14 (2018): 46-9; מוחמד ותד אחרים, "מדוע האזרחים הערבים אינם משתלבים במחאה הציבורית נגד הממשלה?", **INSS מבט על** 1703 (מרץ 2023).

54 להרחבה בעניין היחס האמביוולנטי והיעדר הנוכחות והשתתפות האקטיבית של האזרחים הערבים במחאה, ראו נדין אבו לבן ורן שמעוני, "שישה ערבים מסבירים מה משאיר את הציבור הערבי מחוץ להפגנות נגד ההפיכה המשטרית", **הארץ**, 6.3.2023.

היום בארגוני החברה האזרחית, כגון כתיבת ניירות עמדה, מחקרים, מסיבת עיתונאים, כנסים, שולחנות עגולים והגשת דוחות. רביעית, הקמת הרשימה המשותפת בינואר 2015 הפחיתה את התחרות בין המפלגות הפוליטיות בחברה הערבית, ולכן החלישה את המעורבות הקהילתית והאזרחית, ופירוקה בשנת 2021 הדגיש את תחושת אי-האמון ואת הקרע שבין הציבור הערבי להנהגתו. חמישית, אירועי האביב הערבי והתפרקות המרחב הערבי גרמו לציבור הערבי להשלים עם מעמדו ועם מצבו.⁵⁵ שישיית, התחרות הפוליטית המקומית על רקע הבחירות המוניציפליות פוגעת בחוסן הקהילתי ואינה מאפשרת את צמיחתו של מרחב ציבורי כולל המפגיש אנשים מרקעים שונים ומטפח את תפיסת הטוב הכללי.

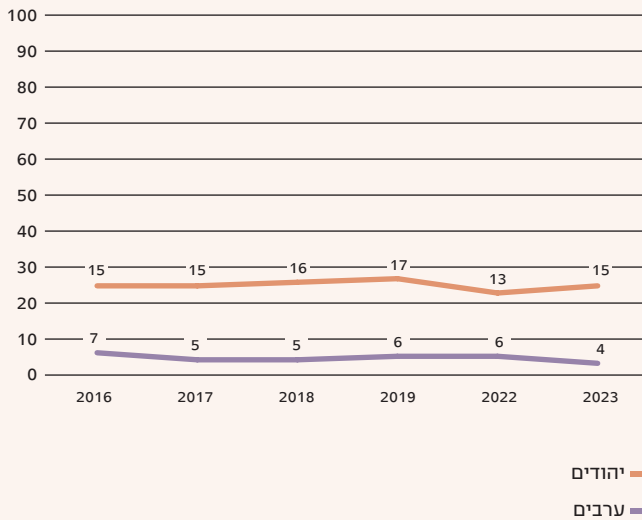
כפי שהראנו לעיל, למרות שיעורי המעורבות החברתית הנמוכים יחסית בחברה הערבית, תחושות של חוסר שביעות רצון ואי-אמון, לצד אפליה ופערים בין אזרחים, אמורים להיות קרקע פורייה לפעילות אזרחית והתנדבותית. פעילות זו מושפעת מקיומם ומהסרתם של חסמים מוסדיים וחוקיים, ממידת קרבתם, נגישותם ופתיחותם של מוסדות שלטוניים ל"קולותיהם" של האזרחים, ומההישגים בפועל שאזרחים יכולים להשיג דרך התארגנותם ופעילותם הקהילתית והאזרחית. הירידה בהיקפי הפעילות והמעורבות האזרחית הכללית בשנים האחרונות מוסברת בירידה בתחושת החוללות העצמית והקולקטיבית, שבאה לידי ביטוי ב"יכולת ההשפעה" של האזרחים על הממשלה והמוסדות השלטוניים. עניין זה קשור במידת האוטונומיה היחסית של הממשלה מכוחות פוליטיים וחברתיים, ובשאלה עד כמה היא מושפעת מרחשי הלב, מהדרישות ומדפוסי ההתארגנות של האזרחים בתוכה. בשנים האחרונות ניכרת מגמת ירידה בתחושת יכולת ההשפעה של האזרחים הערבים על הממשלה, לצד תנודתיות בקרב האזרחים היהודים. בשנת 2016 דיווחו 15% מהיהודים ו-7% מהערבים על תחושת יכולת השפעה על הממשלה, ובשנת 2023 – 15% מהיהודים ו-4% מהערבים.⁵⁶

55 להרחבה, ראו הלמ"ס, "מעורבות אזרחית וקהילתית", הסקר החברתי, 2022.

56 להרחבה, ראו הלמ"ס, "יכולת השפעה על הממשלה", שם.

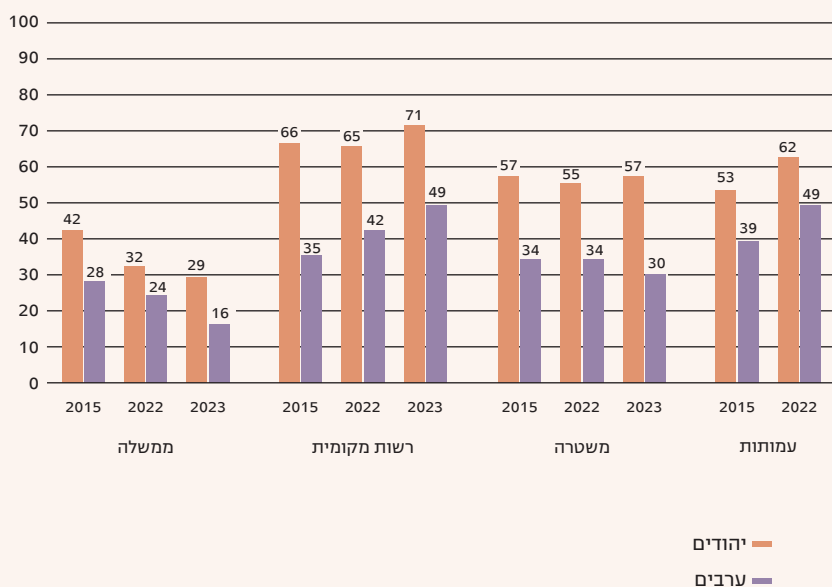
תרשים ב/23

**תחושת יכולת השפעה על הממשלה, לפי קבוצת אוכלוסייה,
2016–2023 (ב-%)**

תרשים ב/24

אמון במוסדות, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2015–2023 (ב-%)

מקור: הלמ"ס, "תחושות אמון", הסקר החברתי, 2023.

נתונים השוואתיים רבים מעידים על ירידה מתמשכת ברמת האמון של הציבור, הן הערבי הן היהודי, במוסדות השלטון ובמערכות ציבוריות. מגמה זו אינה ייחודית לישראל, לאזור או לאוכלוסייה מסוימת, אלא היא מגמה כלל-עולמית. רמת האמון מושפעת מגורמים רבים ומגוונים, ובכלל זה המצב החברתי-כלכלי, תפקוד מוסדות השלטון, המדיניות שלהם ויחס הפוליטיקאים למוסדות האלה, וגם לכלל האוכלוסייה. הירידה באמון במוסדות השלטון אינה באה לידי ביטוי

רק בסקרי דעת קהל של גופים רשמיים ומכוני מחקר למיניהם, אלא גם בירידה בהתנהגויות ובדפוסי פעולה שהיו שכיחים בעבר, כגון ירידה בשיעורי ההצבעה, בשיעורי ההתנדבות, בשיעורי ההתפקדות למפלגות הפוליטיות וחוסר עניין בנעשה במרחב הציבורי.⁵⁷ במכון הישראלי לדמוקרטיה מרוכזים נתונים רבים על מידת האמון של הציבור הערבי והיהודי במוסדות השלטון משנת 2003 ועד 2024.⁵⁸ אומנם הנתונים העולים מ"מדד הדמוקרטיה" של המכון הישראלי לדמוקרטיה ונתוני הסקר החברתי של הלמ"ס אינם זהים, אך שניהם מצביעים על מגמת ירידה. תרשים ב/24 מציג את נתוני הסקר החברתי המשווה את מידת האמון של שתי האוכלוסיות בארבעה מוסדות: הממשלה, הרשות המקומית, המשטרה וארגוני החברה האזרחית, בין 2015 ל-2023. ניתן להבחין במגמת ירידה מתמשכת ומובהקת באמון הציבור הערבי במשטרה מ-34% בשנת 2015 ל-30% בשנת 2023. כלומר, 70% מהאזרחים הערבים אינם שבעי רצון ואינם מאמינים במשטרה ובפעולותיה. היחס של הציבור הערבי למשטרה מושפע משני גורמים: התפיסה שהמשטרה רואה בערבים אויבים ולא אזרחים שווי זכויות, וכישלונה של המשטרה להיאבק בתופעת האלימות והפשעה הגואה בחברה הערבית בשנים האחרונות.

תרשים ב/24 מראה בבירור את הירידה באמון שרוחשת האוכלוסייה הערבית לרוב המוסדות והמערכות השלטוניות. הממצאים מעידים כי בשנת 2015 עמד שיעור האמון של האזרחים הערבים בממשלה על 28% וב-2023 צנח ל-16%. מגמה דומה ניכרת בקרב היהודים – שיעור האמון שרוחשים יהודים לממשלה ירד מ-42% בשנת 2015 ל-29% בשנת 2023. לעומת זאת, התרשים משקף עלייה באמון הציבור הערבי ברשויות המקומיות – מ-35% בשנת 2015 ל-39% בשנת 2023. מגמה דומה ניכרת גם בקרב יהודים – שיעור האמון ברשויות המקומיות עלה מ-66% ל-72%. ניתן לזקוף עלייה זו לשיפור באיכות השירותים העירוניים על רקע התוכניות הממשלתיות, וגם לדרך ניהול משבר הקורונה של הרשויות המקומיות האלה. כאמור, אפשר להבחין במגמת ירידה מתמשכת באמון

57 אמל ג'מאל, "הימנעות כהשתתפות: על תעתועי הפוליטיקה הערבית בישראל", בתוך אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2001**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2002, עמ' 57-100.

58 להרחבה ראו **מדד הדמוקרטיה הישראלית** (לעיל הערה 45), 2003-2023.

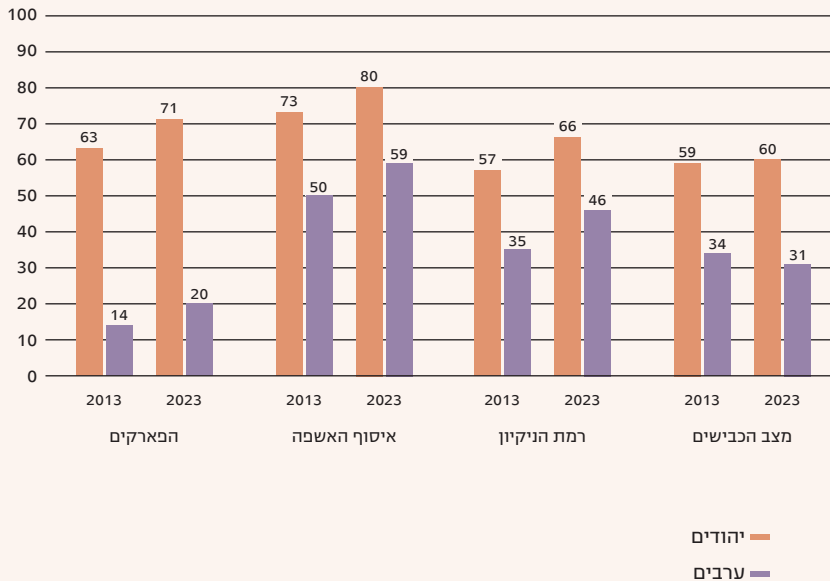
שרוחשים אזרחי המדינה, ערבים ויהודים כאחד, בממשלה ובעלייה באמון שהם נותנים ברשויות המקומיות. אי אפשר לנתק את הממצאים האלה מהאקלים הפוליטי ברמה הארצית-לאומית, המתבטא בתנודתיות ובחוסר יציבות ובפירוק סדרתי של קואליציות ממשלתיות (שהגיע לשיא של חמש מערכות בחירות בארבע שנים), לעומת יציבות ורציפות שלטונית ברמה המוניציפלית-מקומית.

יצוין בהקשר זה כי מידת האמון במוסדות השלטון: ממשלה, כנסת ורשות מקומית, אינה מבטאת רק את שביעות הרצון של האזרחים מתפקודם של המוסדות האלה, ולא רק את מידת הייצוגיות שלהם, אלא גם את שביעות הרצון מיכולת הביצוע של המוסדות – מהיעילות ומהאפקטיביות שלהם. כך אפשר להסביר את הפער במידת האמון שרוחש הציבור הערבי לממשלה ולכנסת, לעומת אמונו ברשות המקומית ובארגוני החברה האזרחית. עם זאת, קשה שלא להבחין שלמרות העלייה באלימות ובפשיעה בחברה הערבית (ראו בהמשך), המשטרה עדיין זוכה לאמון גבוה ביחס לשאר המוסדות.

לפי נתוני מדד הדמוקרטיה של המכון הישראלי לדמוקרטיה ניכרת מגמת ירידה ברורה באמון של כל אזרחי ישראל במוסדות השלטון למיניהם. נתוני 2003 הראו כי בקרב הערבים 23% הביעו אמון בממשלה (59% בקרב יהודים), 42% בכנסת (53% בקרב יהודים), 35% במפלגות (25% בקרב יהודים), 77% בבית המשפט העליון (63% בקרב יהודים) ו-58% במשטרה (70% בקרב יהודים). שנת 2024 הייתה שפל מבחינת שיעורי האמון של הערבים – 15% מהם הביעו אמון בממשלה, 12% בכנסת, 11% במפלגות, 26% בבית המשפט העליון ו-22% במשטרה. לעומתם, בקרב יהודים יש מגמת ירידה, ובכל זאת, השיעורים גבוהים מהשיעורים שבקרב הערבים – 19% בממשלה, 13% בכנסת ו-44% במשטרה.

תרשים ב/25

שביעות הרצון והערכת מצב השירותים הציבוריים, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2013 ו-2023 (ב-%)

שביעות הרצון של התושבים בשני הכובעים שלהם, הן בהיותם לקוחות, הן בהיותם אזרחים, מבטאת את עמדתם ואת היחס שלהם למוצר או לשירות שהם מקבלים וצורכים. כלומר, היא אינדיקציה לתפיסתם את הביצועים של המוסדות הציבוריים ואת רמת השירותים המסופקים על ידם. תושבים ואזרחים בוחנים תמיד את רמת השירותים שהם מקבלים בהשוואה לציפיות שלהם מהמוצר או משירות שהם מקבלים. כמו כן, הם משווים את רמת השירותים והמוצרים למקומות אחרים (יישובים, שכונות וקהילות אחרות) ובוחנים עד כמה היא עונה על דרישותיהם שלהם. תאוריות מתקדמות במינהל ציבורי גרסו כי

שביעות הרצון משפיעה רבות על סדרי העדיפויות ועל החלטות של התושבים והאזרחים, עד כדי שינוי מקום המגורים. בהקשר זה בחרנו לבחון את עמדתם של האזרחים הערבים והיהודים ביחס לרמת חייהם ואיכותם דרך בחינת שביעות רצונם מהשירותים שהם מקבלים בתחומים למיניהם, כגון מצב התשתיות, מצב התברואה והניקיון, שירותים עירוניים ומרחבים ציבוריים נגישים ומאפשרים.

תרשים 25/ב מציג את ההבדלים בתפיסת שביעות הרצון מהשירותים בין האזרחים הערבים לבין עצמם על ציר הזמן, ובין הערבים ליהודים מאז שהשאלות האלה הופיעו בסקר החברתי. אפשר לראות כי שביעות הרצון של הערבים מהפארקים הציבוריים עלתה מ־14% בשנת 2013 ל־20% בשנת 2023. גם בקרב יהודים עלתה שביעות הרצון מ־63% בשנת 2013 ל־71% בשנת 2023. אומנם מדובר במגמת עלייה בקרב שתי האוכלוסיות, אך מדובר בפער גדול של 51% במוצא. אפשר להציע כמה סיבות לפער הזה, בין היתר, למיעוט המרחבים והפארקים הציבוריים ביישובים הערביים, ואף להזנחה בטיפוח ובאחזקת הפארקים ביישובים ערביים שיש בהם פארקים ציבוריים. השילוב של מיעוט של שטחים ירוקים ושל הקצאות תקציביות מועטות לטיפול בהם מרחיב את הפער בין שתי האוכלוסיות וגורם לשיעורי שביעות רצון נמוכים מאוד בקרב הציבור הערבי. נושא זה קשור גם לעניין התשתיות ולמצב הכבישים. הממצאים מלמדים על מגמת עלייה בשביעות הרצון ממצב הכבישים בקרב יהודים, והיא עמדה על 60% בשנת 2023. לעומתה, חלה ירידה בשביעות רצונם של האזרחים הערבים ממצב הכבישים מ־34% בשנת 2013 ל־31% בשנת 2023. כאמור, יש פער של 30% בין היהודים לערבים במידת שביעות הרצון מהתשתיות וממצב הכבישים. גם כאן אפשר להסביר את הפער במצב האובייקטיבי של הכבישים ביישובים הערביים, באי־סילתם של כבישים חדשים ובתחזוקה לקויה של הכבישים הישנים.

מצב כלכלי

את מצבה הכלכלי של החברה הערבית קובעים גורמים רבים ומגוונים, ובהם חלוקה של משאבים ציבוריים, הזדמנויות תעסוקתיות ויזמיות, מצב התשתיות והנגישות לשוק ההון. גורמים אחרים קשורים בחברה הערבית עצמה, למשל, במצב ההשכלתי והתעסוקתי של הנשים וברמת ההון האנושי של כוח העבודה.

בשנים האחרונות השקיעו ממשלות ישראל משאבים רבים כדי לקדם את הפיתוח הכלכלי-יחברתי של החברה הערבית, בעיקר דרך השקעות בפיתוח תשתיות פיזיות ובשדרוג ההון האנושי (החלטות 922 ו-550). לצד השיפור במישורים מסוימים, התוכניות הכלכליות לא הביאו למיצוי מלוא הפוטנציאל הגלום באוכלוסייה זו. יתרה מזו, המצב הכלכלי בחברה הערבית בישראל מתאפיין בפערים גדולים ביחס לחברה היהודית בכל התחומים – התעסוקה, רמת החיים, הרווחה, החינוך, ההשכלה והדיור. לפערים אלו השלכות כלכליות וחברתיות על האוכלוסייה הערבית ועל המשק כולו. בסעיף זה נציג את המאפיינים הייחודיים של המצב הכלכלי בחברה הערבית ברמת הפרט, ברמת משק הבית ובחברה בכללותה – נתונים המשווים בין החברה הערבית לחברה היהודית, ונתונים על החברה הערבית עצמה על ציר הזמן.

לוח ב/3

ממוצע הוצאה חודשית של משפחות ערביות ויהודיות, 1997–2022
(בש"ח)

2022		2020		2006		2003		2001		1997		
משפ' יהודית	משפ' ערביות	משפ' יהודיות	משפ' ערביות	משפ' יהודיות	משפ' ערביות	משפ' יהודיות	משפ' ערביות	משפ' יהודיות	משפ' ערביות	משפ' יהודיות	משפ' ערביות	
2,098	3,038	2,636	2,542	1,448	1,895	1,350	1,815	1,441	1,863	1,397	1,842	מזון
552	765	736	713	333	520	330	530	360	555	347	522	ירקות ופירות
4,462	2,312	4,503	2,112	2,517	1,646	2,498	1,605	2,580	1,656	2,263	1,925	דיור

2022		2020		2006		2003		2001		1997		
משפ' יהודית	משפ' ערביות	משפ' יהודיות	משפ' ערביות	משפ' יהודיות	משפ' ערביות	משפ' יהודיות	משפ' ערביות	משפ' יהודיות	משפ' ערביות	משפ' יהודיות	משפ' ערביות	
1,584	1,436	1,822	1,576	1,195	1,070	1,063	919	1040	955	917	761	תחזוקת הדיור ומשק הבית
606	593	713	645	415	599	415	561	515	701	561	641	ריהוט וציוד לבית
475	792	498	513	368	520	350	695	325	555	450	641	הלבשה והנעלה
1,014	776	807	623	598	461	520	387	570	362	410	174	בריאות
1,724	1406	2,812	929	1655	830	1,510	840	1,555	828	1400	733	חינוך, תרבות ובידור
2,265	2,180	2,302	1,896	2,425	1,795	2,137	1,720	2,270	1,755	1,977	1,420	תחבורה ותקשורת
687	985	869	674	540	640	457	599	515	512	470	505	מוצרים ושירותים
15,467	14,283	17,698	12,223	11,494	9,976	10,630	9,671	11,171	9,742	10,192	9,164	סך הכול

מקור: הלמ"ס, סקר ההכנסות וההוצאות של משק הבית, 1997-2023.

לוח 3/ב ממחיש יותר מכול את השינויים ברמת החיים ובאיכות החיים של החברה הערבית ושל החברה היהודית בשני העשורים האחרונים. בשנתונים קודמים בחרנו להביא את ממצאי הסקרים של אגודת הגליל מ־2004 ועד 2017, ובהם בלטו שתי מגמות עיקריות: עלייה באיכות החיים מזה, ועלייה ביוקר המחיה בישראל מזה.⁵⁹ הואיל ובאגודת הגליל לא נמצאו נתונים חדשים, בשנתון זה המשכנו את הקו של השנתון הקודם והבאנו את ממצאי סקר ההכנסות וההוצאות של משק הבית של הלמ"ס בשנים 1997–2022. הנתונים מבטאים את השינויים והתמורות שעוברות על שתי האוכלוסיות, ואפשר ללמוד מהם רבות גם על סדרי העדיפויות של משקי הבית הערביים לעומת משקי הבית היהודיים ועל ההבדלים בין שתי האוכלוסיות.

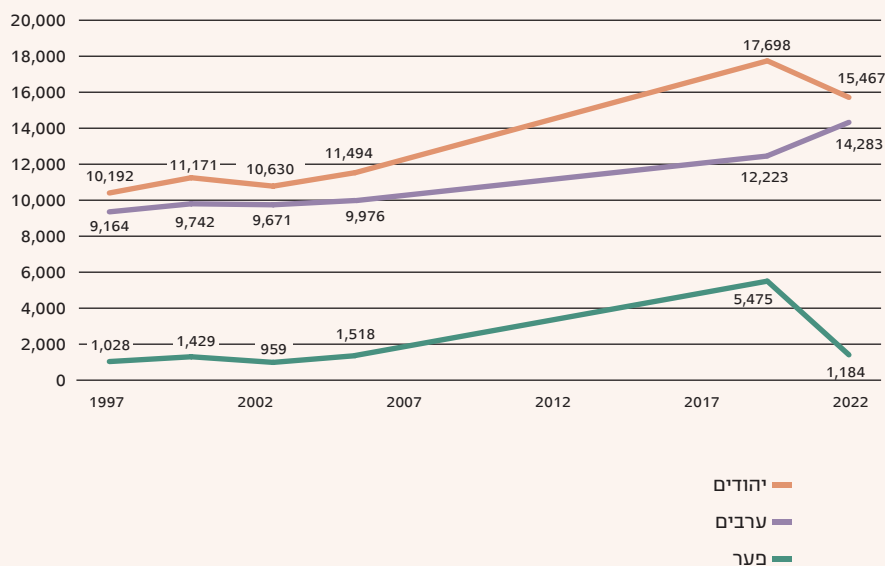
הממצאים מעידים על גידול ניכר בהוצאות ומאשררים את התובנות שעלו בשנתון הקודם בדבר העלייה ברמת החיים ובאיכות החיים של המשפחות הערביות, בד בבד עם העלייה ביוקר המחיה. במספרים מוחלטים ההוצאה החודשית הממוצעת של משפחה ערבית עלתה מ־9,164 ש"ח בשנת 1997 ל־14,283 ש"ח בשנת 2022. כלומר, עלייה של 5,119 ש"ח בחודש. גם בהוצאות משקי הבית היהודיים ניכרת עלייה, מ־10,192 ש"ח בשנת 1997 ל־15,467 ש"ח בשנת 2022. כלומר, תוספת של 5,272 ש"ח בחודש. כמו כן, הצטמצם מאוד הפער בין ההוצאות החודשיות הממוצעות של משקי הבית הערביים לעומת הוצאותיהם של משקי הבית היהודיים. הלוח והתרשימים העוסקים בהוצאה החודשית הממוצעת משקפים עלייה בהוצאות בכל תחומי החיים, מצריכת מזון ועד חינוך, תרבות ובידור. מנקודת ראות אחרת אפשר לומר כי יש פער גדול בין משפחות יהודיות לבין משפחות ערביות, בעיקר בשני תחומים: דיור (משפחה יהודית מוציאה פי שניים ממשפחה ערבית), וחינוך (משפחה יהודית מוציאה פי שלושה יותר ממשפחה ערבית). ההסבר לכך הוא שיותר ערבים חיים בפריפריה ולכן יכולים לחסוך בהוצאות דיור, ושהיהודים מוציאים יותר על חינוך. יצוין כי היקף ההוצאה הנמוך יחסית של משקי בית ערביים על חינוך ותרבות אינו משקף בהכרח העדפה של תחומים אחרים או ייחוס ערך נמוך לתחומים האלה, אלא קשור בראש ובראשונה לזמינות נמוכה יותר של שירותים, של מסגרות

59 אגודת הגליל, "ממוצע ההוצאה החודשית למשק בית ערבי עבור השירותים השונים", הסקר הכלכלי-חברתי, 2017.

ושל הזדמנויות חינוכיות ותרבותיות, בעיקר ביישובים הערביים. היעדר מוסדות תרבות, חוגים, מסגרות העשרה, תשתיות פנאי ופעילויות חינוכיות משלימות מצמצם את אפשרויות הצריכה בתחומים האלה, ומוביל לכך שגם כאשר יש מוטיבציה להשקיע, ההוצאה בפועל נותרת מוגבלת. נוסף על כך, חלק ניכר מהשירותים החינוכיים והתרבותיים המוצעים בחברה היהודית זמינים בעיקר במרכזי ערים יהודיות, ודורשים ניידות, זמן ועלויות נלוות שאינן נגישות לכלל האוכלוסייה הערבית.

תרשים ב/26

**ממוצע ההוצאות החודשיות של משקי בית, לפי קבוצת אוכלוסייה,
1997–2022 (בש"ח)**

לוח ב/4

ממוצע הוצאה חודשית של המשפחות הערביות, 1997–2022
(ב־% מתוך ההוצאה החודשית)

2022		2020		2001		1997		
משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	
14	21	15	21	13	19	14	20	מזון
4	5	4	6	3	6	3	6	ירקות ופירות
29	16	25	17	23	17	22	21	דיור
10	10	10	13	9	10	9	8	תחזוקת הדיור ומשק הבית
4	4	4	5	5	7	6	7	ריהוט וציוד לבית
3	6	3	4	3	6	4	7	הלבשה והנעלה
7	5	5	5	5	4	4	2	בריאות
11	10	16	8	14	8	14	8	חינוך, תרבות ובידור

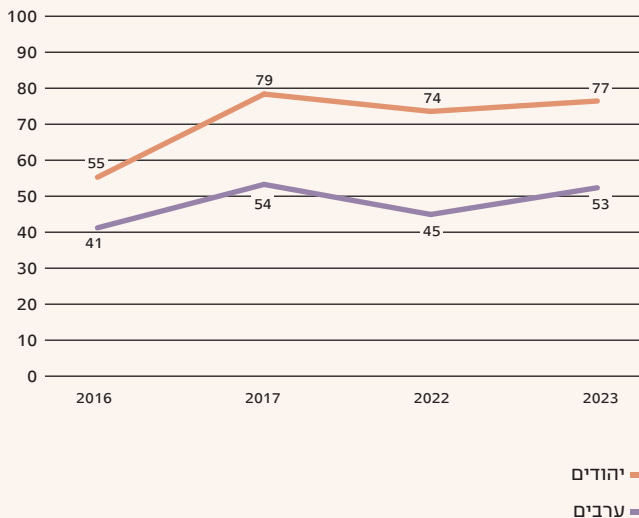
	1997		2001		2020		2022	
	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות
תחבורה ותקשורת	15	19	18	20	16	13	15	15
מוצרים ושירותים אחרים	6	5	5	5	6	5	7	4
סך הכול	100	100	100	100	100	100	100	100

אפשר לראות כי חלק הארי של ההוצאות של משפחות ערביות קשור למזון (מזון, ירקות ופירות). משקלו של סעיף זה בהוצאות לא השתנה שינוי מהותי, והוא עמד על 25%-27% מכלל ההוצאות החודשיות בשנים 1997-2022. אומנם מדובר בשינוי מינורי, אך אפשר לראות גם כי הנתח של הקטגוריה הזאת מכלל ההוצאות של המשפחות היהודיות עלה מ־17% בשנת 1997 ל־18% ב־2022. בשתי האוכלוסיות היה גידול מינורי, אך ניכר פער גדול במשקל ההוצאה הזאת בין שתי האוכלוסיות. גם בהוצאות הדיור החודשיות אפשר להבחין בפער ניכר. ההוצאה החודשית על סעיף הדיור בקרב ערבים ירדה מ־21% בשנת 1997 ל־16% בשנת 2022. לעומת זאת, במשקי הבית היהודיים היא עלתה מ־22% בשנת 1997 ל־29% בשנת 2020. כמה גורמים יכולים להסביר את הפער הזה: הבעלות הפרטית על דירות ובתים, אזור המגורים הגאוגרפי, משבר הדיור ועליית מחירי השכירות בשנים האחרונות. שיעור המשפחות הערביות שיש להם דירות פרטיות גבוה משיעור זה אצל היהודים, ולכן יהודים מוצאים יותר על דיור. נוסף על כך, יותר יהודים גרים במרכז הארץ ובמרחבים עירוניים יקרים יותר מבחינת מחירי הדירות, מחירי השכירות ותשלומי המיסים החודשיים הכרוכים בכך. מעניין לראות גם את הפער בהוצאות החודשיות על חינוך, תרבות ובידור. הוצאה זו לא השתנתה מהותית במשקי הבית הערביים, ולאורך כל השנים הנחקרות

(1997–2022) היא עלתה מ־8% ל־10% מכלל ההוצאות החודשיות שלהם. לעומת זאת, בקרב משפחות יהודיות היא ירדה בשנים האלה מ־14% ל־11%. מעניין לראות גם כי בתחום הביגוד ההוצאות של משקי בית ערביים גבוהים בהרבה משל משקי בית יהודיים, והוצאה זו היא כ־6% מההוצאה החודשית הממוצעת של משפחה ערבית, לעומת 3% מההוצאה הממוצעת של משק בית יהודי. ייתכן שההסבר לפער הזה קשור בתרבות הצריכה של הדור הצעיר שתר אחרי "נראות", ושהערך העצמי בו נגזר במידה רבה מהדימוי של הפרט בעיני אחרים.

תרשים ב/27

הצלחת משקי הבית לעמוד בהוצאות החודשיות שלהם, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2016–2023 (ב־%)

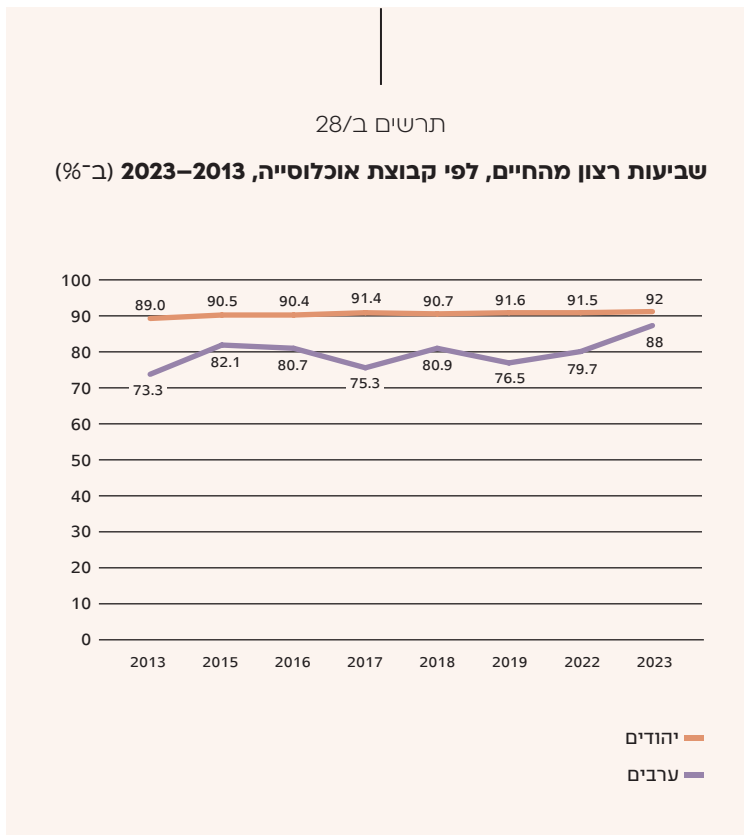
אומנם תרשים ב/27 מבליט את הפערים בין שתי האוכלוסיות, אך אפשר להבחין גם במגמות דומות בשני העשורים האחרונים. בשנת 2002 דיווחו 55% מהמשפחות היהודיות כי הן מצליחות לעמוד בהוצאות החודשיות שלהן, לעומת 41% מהערבים. בעבור 21 שנה (2023) חל שיפור במצב הכלכלי, לצד עלייה ביוקר המחיה. בעקבות זאת דיווחו 77% ממשקי הבית באוכלוסייה היהודית כי הם מצליחים לעמוד בהוצאות החודשיות שלהם, לעומת 53% מהמשפחות הערביות. כלומר, פער של 24% בין היכולת של משפחה יהודית לעמוד בהוצאות שלה לעומת משפחה ערבית. כלומר, 25% מהמשפחות היהודיות אינן מצליחות לעמוד בהוצאות, לעומת 47% מהמשפחות הערביות. נתון זה עולה בקנה אחד עם הנתונים של המוסד לביטוח לאומי שהצגנו לעיל בדבר שיעורי המשפחות הערביות והיהודיות שמתחת לקו העוני. מצב כלכלי זה מביא משפחות רבות לצבור חובות וגירעונות וגם מאלץ אותן לוותר על מוצרים ומצרכים נדרשים. התרשים מבליט את הכרסום שחל בחוסן הכלכלי של החברה הערבית בשנת 2023 לעומת המצב בשנת 2002, בעוד שהחוסן הכלכלי של החברה היהודית כמעט שלא נפגע.⁶⁰

למרות כל זאת, בשנת 2023 ניכרת התאוששות לעומת השנה הקודמת לה. נראה שההשלכות הקורונה ליוו את הציבור הערבי גם ב־2022, וב־2023 הייתה התאוששות מסוימת גם ממשבר הקורונה.

שביעות רצון מהחיים היא הדרך שבה אנשים תופסים את איכות החיים שלהם עצמם ומעריכים את רמת האושר הכוללת שלהם מחייהם על כל ההיבטים. למעשה, זהו מדד לרווחה חברתית ואישית. הערכת שביעות הרצון מהחיים מביאה בחשבון רכיבים רבים הקשורים למצבו הכלכלי, החברתי־משפחתי, הבריאותי והפוליטי של הפרט. שביעות רצונם של בני אדם מקרינה על מעשיהם, ולכן יש לה השלכות מרחיקות לכת. שביעות רצונם של האזרחים משפיעה על התנהגותם, וכמובן גם להפך: מציאות חייהם משפיעה על שביעות רצונם. שביעות הרצון של אנשים מסורתיים ודתיים מחייהם מושפעת אפוא גם מאמונתם הדתית. כלומר, ככל שהם מאמינים יותר ושמרניים יותר הם נוטים לקבל את המציאות כגזרה מהשמיים, לא לחתור לשינויה, ואף להשלים איתה.

60 להרחבה, ראו הל"מ, "הצלחה בכיסוי ההוצאות החודשיות", **הסקר החברתי**, 2022.

בהקשר זה יצוין כי הסקר החברתי של הלמ"ס מראה שתי מגמות בולטות: הראשונה, פער בין היהודים לערבים במידת שביעות הרצון מהחיים לטובת היהודים לאורך כל השנים הנכללות בסקר. השנייה, תנודתיות ואי-יציבות ברמת שביעות הרצון של האזרחים הערבים מחייהם, גם אם לא קיצונית, לאורך כל השנים הנכללות בסקר.

מקור: הלמ"ס, "שביעות הרצון מהחיים (כללי)", הסקר החברתי, 2023.

בשנת 2013 הביעו 89% מהיהודים שביעות רצון מחייהם, לעומת 73.3% מהערבים. בשנת 2016 ניכרה עלייה הן בקרב יהודים, הן בקרב ערבים – 90.4%

בקרר יהודים, לעומת 80.7% בקרב ערבים. בשנת 2023 חלה עלייה נוספת בקרב יהודים – 92% ציינו כי הם שבעי רצון מחייהם, ועלייה בשביעות הרצון של הערבים מחייהם – 88%.

כדי לנסות להבין את הסיבות והגורמים לתמורות ולשינויים האלה דרושים ניתוח ודיון מעמיק. ייתכן שאפשר להצביע על מקבץ של סיבות דתיות וגורמים תרבותיים בתרבות הערבית המעודדים הסתפקות במועט ושמחה במה שיש – "אלחמך־ללה" (השבח לאל) בכל מצב. אולם נתוני הסקר מעידים על רמת שביעות רצון גבוהה מהמצופה ממינוט הסובל מבערים, מאפליה, מדיכוי, מהזרה, וגם מפשע ואלימות וחוסר ביטחון אישי ועוד. נוסף על כך, ייתכן שההסבר לכך הוא קבוצת השוואה של הערבים בישראל, מלבד החברה היהודית. כלומר, אזרחים ערבים משווים את עצמם גם לקבוצות ערביות אחרות במזרח התיכון, בעיקר אחרי התוצאות ההרסניות של האביב הערבי, והשוואה זו מעניקה להם מידה של שביעות רצון. יצוין כי כיוון שהסקר שעל בסיסו נכתב השנתון נערך לפני מלחמת 7 באוקטובר, הנתונים אינם כוללים את התחושות שעלו בקרב הערבים אחרי פרוץ המלחמה. עם זאת, מסקר אחר שנערך במכון הישראלי לדמוקרטיה עלה ש־37% מהציבור הערבי נפגע כלכלית בעקבות המלחמה וחלה ירידה בהיקף המשרה שלו, לעומת 15% בקרב אזרחים יהודים. כמו כן, 55% ממשקי הבית הערביים דיווחו כי חלה נסיגה בממוצע ההכנסות החודשיות שלהם, לעומת 32% בקרב משקי בית יהודיים.⁶¹ במילים אחרות, למרות הפגיעה במצב הכלכלי והכלכלי חברה שמרנית ודתית ביסודה עושה רציונליזציה למציאות באמצעות אמונות דתיות והתפיסה ש"יכול להיות יותר גרוע". כלומר, קבלת המציאות שקובע כוח עליון היא מנגנון שרידות רגשי וקוגניטיבי המאפשר השלמה עם המצב.

אפשר לציין כמה גורמי עומק נוספים המשפיעים על התנהגויות במידת שביעות הרצון בקרב האזרחים הערבים: ראשית, ההשקעות התקציביות של ממשלות ישראל בעשור האחרון בחברה הערבית, שהבולטות שבהן היו התוכניות הכלכליות 922 ו־550; שנית, ההתפתחויות הפוליטיות האזוריות:

61 דפנה אבירס־ניצן ועומר כהן, "סקר מצבם הפיננסי של העובדים בזמן מלחמת חרבות ברזל", המכון הישראלי לדמוקרטיה, נואר 2025.

אירועי האביב הערבי, שבתחילתם הפיחו תקוות לשינויים מרחיקי לכת, אך מהר מאוד נהפכו למלחמות אזרחים ולאירועים עקובים מדם והביאו להתפרקותו של המרחב הערבי ושל סדר היום המדינתי ששלט במערכת הבין-ערבית בעשורים האחרונים; הסכמי אברהם ונרמול היחסים של חלק ממדינות ערב עם ישראל; וההישגים הצבאיים של ישראל מ־7 באוקטובר, במיוחד מול איראן, סוריה והחיזבאללה. התפתחויות אלו גרמו לחלק מהאזרחים הערבים לסבור שישאל האם עובדה מוגמרת, ואף הגורם החזק באזור, ומתקוף כך יש לה מעמד יציב שיש בו פוטנציאל למוביליות חברתית וכלכלית, ולכן אזרחותם הישראלית, למרות המעמד הנחות, הרדיפות ותחושת חוסר הביטחון הנגזרים ממנה, היא יתרון. שלישית, חקיקת חוק־יסוד: הלאום, שהבליטה את הרכיבים האקסקלוסיביים באזרחות הישראלית, הנציחה את מעמדם הנחות של האזרחים הערבים בהשוואה לאוכלוסייה היהודית והדגישה את תקרת הזכוכית הניצבת מעל האזרחים הערבים במעבולת האזרחות הישראלית. הנתונים שלעיל מלמדים אפוא כי שביעות הרצון מהחיים אינה תלויה אך ורק במצבם הכלכלי ובהכנסתם של האזרחים הערבים, אלא גם במצבם ביחס לקבוצות אחרות, הן בתוך ישראל, הן מחוצה לה.

מגמות סותרות מתקיימות בעת ובעונה אחת, והן תמיד עניין חשוב במחקר. רבים הדגישו את ההשלכות השליליות של חוק־יסוד: הלאום, אולם על פי הנתונים הרבים שהוצגו כאן, לא הייתה לחקיקת החוק השפעה בעלת משמעות על תחושות הציבור הערבי ועל עמדותיו. ייתכן שההסבר לכך הוא שהשפעת החוק על המצב החומרי ועל ההווה הכלכלית והחברתית של האזרחים הערבים קטנה עד כה הרבה יותר משהיה אפשר להעריך, בכל מיני הקשרים. ייתכן שראוי לערוך מחקר מקיף ומעמיק שייבחן את המגמות הסותרות ואת התופעות הפרדוקסליות העולות מנתונים אלו.

פשיעה ואלימות

קשה להפריז במילים בנוגע להשלכותיה הקשות של תופעה זו על היבטיה המגוונים: הפוליטיים, החברתיים, הקהילתיים, הכלכליים והזהותיים. בשנים האחרונות נעשתה האלימות בחברה הערבית בישראל לאחת התופעות

המסוכנות ביותר, והיא מדירה שינה מעיניהם של רוב האזרחים והאזרחיות הערבים. סקרי דעת קהל רבים ומחקרים שונים מראים בבירור כי האלימות והפשעה הן הסוגיה החשובה ביותר שהציבור הערבי בישראל דורש לפתור לאלתר. תופעה זו היא תוצאה של הצטלבות גורמים רבים, ובהם כשלי ממשל (תת־אכיפה ואפליה רבת שנים), כשלי שוק (אבטלה, עוני וחוסר מעש) וכשלים ערכיים (ירידה במעמדם של הגורמים הסמכותיים בחברה הערבית: ההנהגה מסורתית, ההורים, המשפחות המורחבות, אנשי הדת ואנשי חינוך).

העלייה בממדי האלימות והפשעה עומדת בראש מעיניה של האוכלוסייה הערבית ומונחת על שולחנם של המוסדות הייצוגיים, הרשויות המקומיות, המפלגות הפוליטיות וארגוני החברה האזרחית הערביים. יש הנוטים לראות בתופעה זו בעיה פנימית של החברה הערבית ומתעלמים מההקשרים הרחבים יותר שלה ומהשלכותיה, אולם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית הן איום הרובץ לפתחה של החברה הישראלית כולה.

תופעה זו היא גם אחד הגורמים המשפיעים ביותר על איכות החיים ועל רמת החיים בחברה הערבית – אלימות ופשעה ביישובים גורמות להגירה של האוכלוסייה האמידה אל הערים המעורבות והיהודיות, לאובדן תחושת הביטחון האישי של האזרחים, להחרפת אי־האמון באנשים אחרים ובמוסדות השלטוניים והקהילתיים ולפגיעה ממשית בסולידריות ובחוסן החברתי והקהילתי.

מספר מקרי הרצח בחברה הערבית עולה בהתמדה זה שני עשורים. בשנת 2023 הגיע המספר לשיא חדש – 244 נרצחים, ואילו בשנת 2024 היו 239 נרצחים.⁶² משנת 2000 ועד היום נהרגו יותר מ־2,000 אזרחים ערבים עקב אלימות פנימית. בשנת 2019 לבדה נרצחו 94 אזרחים ובשנת 2014 – 63.⁵¹ כלומר, מספר קורבנות

62 בקרב הציבור הערבי הייתה ציפייה לירידה בהיקפי התופעה לנוכח המלחמה והשלכותיה על הציבור הערבי. אולם למרות ציפייה זו, הירידה הייתה מתונה מאוד, ומצב הביטחון האישי – בשפל. בחברה הערבית טוענים שהם מתמודדים בכמה חזיתות: עם מלחמה בצל היעדר מיגון ביישובים הערביים והפקרות של הגורמים הממשלתיים; עם הסתה פרועה נגד הציבור הערבי; עם התרחבות החימוש במרחב הציבורי; ועם ארגוני פשע שממשיכים לרצוח, לאיים ולהשחית רכוש.

63 מרכז אמאן – המרכז הערבי לחברה בטוחה, 2024.

האלימות בחברה הערבית הכפיל, ואף שילש, את עצמו בעשור האחרון. נוסף על כך, מספר נפגעי הירי בחברה הערבית עלה פי יותר משלושה בין 2016 ל-2018, מ־82 פצועים ל־301. שנת 2021 הייתה גם היא מדממת מקודמתה – 126 לעומת 113 בשנת 2020. מגמת העלייה נבלמה רק מעט בשנת 2022 – 116 הרגים. אחד ההסברים לירידה זו הוא מהלכים שהובילה ממשלת ישראל ה־36 ועבודה משותפת של המטה המקצועי והדרג המדיני בהובלת המשרד לביטחון פנים, הכוללת הכנת תוכניות רציניות וקידום חקיקה.

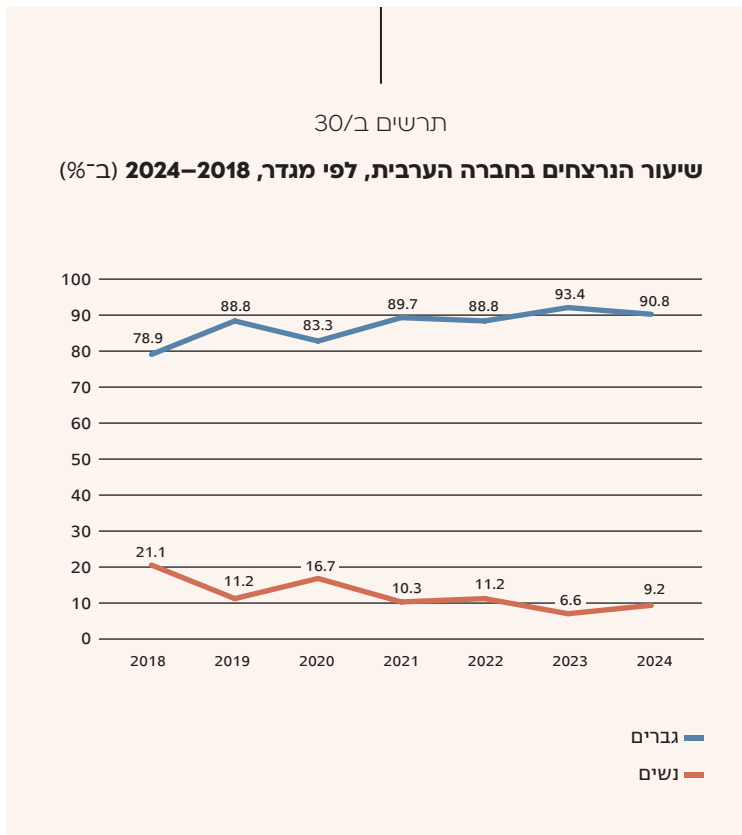

הערה: הנתונים בתרשים זה מבוססים על פרסומי מרכז אמאן – המרכז לחברה בטוחה.

יצוין גם כי למרות העלייה המתמדת במספר הקורבנות, ההרגים והפצועים, רוב המקרים והתיקים אינם מפוענחים על ידי משטרת ישראל. מתוך כלל מקרי הרצח והפציעה בחברה הערבית ב־2024 פוענחו רק 36 תיקים.

תופעת האלימות הגואה בחברה הערבית הגיעה גם לנבחר ציבור ולמוסדות שלטון – מקרי ירי בראשי רשויות מקומיות, בסגניהם, בפקידים, בעובדי רשויות ובמועמדים בבחירות המוניציפליות (תופעה שבלטה ב־2024), וכן מקרים של השחתת רכוש ושריפת כלי רכב. בשנת 2023 הגדיר המשרד לביטחון פנים 29 מראשי הרשויות המקומיות הערביות ו־70 מהעובדים בשלטון המקומי הערבי "מאוימים", לעומת 17 ו־44 (בהתאמה) בשנת 2017.⁶⁴ למגמת העלייה בהיקף האלימות ובמספר הנרצחים גורמים רבים ומגוונים, ויש לברר לעומק את הקשר בינה לבין משבר הקורונה וההשלכות הכלכליות שלו. יצוין כי רוב הנרצחים בחברה הערבית (70%) היו קורבנות של הפשיעה המאורגנת. נציין גם כי מסתמן קשר הדורש מחקר ובדיקה וליבון מעמיק יותר בין משברים כלכליים ומצבי חירום לבין הפעילות של ארגוני הפשע ומספר הקורבנות. בתקופת הקורונה היה משבר כלכלי חסר תקדים, ועסקים ומשפחות נאלצו להישען על מקורות הכנסה אחרים כדי לעמוד בהוצאות החודשיות. נוכח האבטלה, סגירת מקומות עבודה וירידה בכוח הצרכני אזרחים פנו רבים לשוק השחור שבשליטתם של חלק מארגוני הפשיעה וקיבלו הלוואות שהתבקשו להחזיר לפי הסכם עם נציגי הארגון (מועד וריבית). אייכולתן של חלק מבעלי העסקים והמשפחות להחזיר את חובם גרר חובות וריביות, ולכן בשלבי הגבייה ראינו עלייה של ממש בהיקפי האיומים, מקרי הירי, הפצועים והנרצחים. מעניין לראות את השלכות המלחמה האחרונה, שגם היא פגעה קשות במצב הכלכלי של האזרחים, על התופעה.

64 להרחבה, נורית יכימוביץ־כהן, "נתונים על ראשי רשויות מקומיות ועובדי רשויות מאוימים", הכנסת – מרכז המידע והמחקר, 30.11.2020; יניב שרון, "29 ראשי רשויות ערביות מאוימים", דבר, 7.9.2023.

חלק מהתופעה הרחבה של עלייה בהיקפי האלימות והפשיעה בחברה הערבית הוא העלייה במדדי האלימות נגד נשים – 25% מכלל מקרי הרצח בחברה הערבית בשנת 2024. בתרשים שלעיל ניתן לראות כי בשנת 2018 נרצחו 15 נשים, שהן 21% מכלל הנרצחים בחברה הערבית באותה השנה, לעומת 13 נשים, שהן 11%, בשנת 2022. בשנת 2024 הייתה עלייה במספר הנשים שנרצחו, אך שיעור הנשים מכלל הנרצחים ירד במעט בשל העלייה הניכרת במספר הנרצחים הכולל (22 נשים, שהן 9.2%). בשנת 2024 היה אפשר להבחין כי נוסף על רצח על בסיס מגדרי, הכניסו ארגוני הפשיעה גם את הנשים למעגל הדמים – חלק מהנקמה ומהסכסוכים הפנימיים. כאמור, יותר ויותר נשים נרצחו רק בגלל זיקתן

לגברים המעורבים בפשיעה המאורגנת. חשוב לציין גם שהשיח סביב הפשיעה בחברה הערבית מתעלם לעיתים מהשלכות התופעה על הנשים הערביות, שכאמור, במקרים אחדים הן הקורבנות הישירים שלה, ובמקרים אחרים איבדו את בעליהן, בניהן, בנותיהן וקרובי משפחה אחרים. לפיכך מוצע גם לערוך מחקר על תחושות הביטחון האישי של נשים שמישהו מבני משפחתם מעורב בארגוני פשיעה או מאוים על ידיהם.

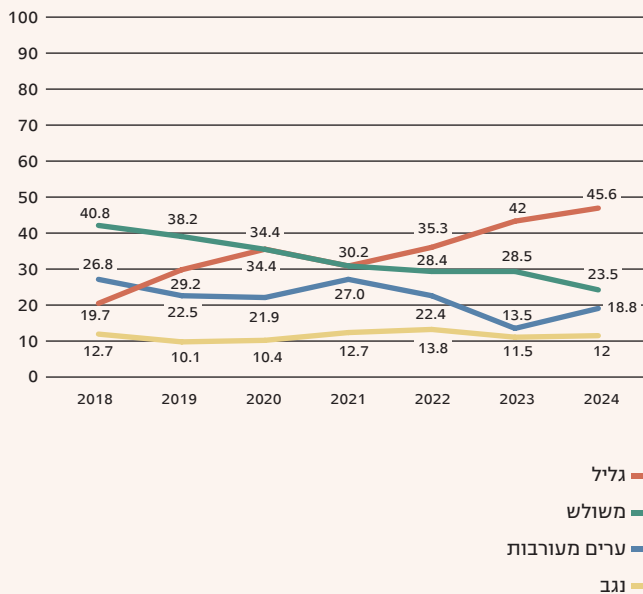
על סמך ממצאי המחקר של דאוד וג'בארין אפשר להבין כיצד מצבי "איום" מתמשכים – גם בהיעדר פגיעה פיזית ישירה – עלולים להיות גורם דחק משמעותי עבור נשים ערביות.⁶⁵ כמו בהקשר של האיום בהריסת בתים, גם האלימות והפשיעה הגואות בחברה הערבית יוצרות מציאות של איום מתמשך וחוסר ביטחון קיומי, המערערת את תחושת השייכות, היציבות וההגנה של נשים במרחב הביתי והקהילתי. מציאות זו מלווה בתחושת חוסר שליטה, בפחד ובאובדן אמון במערכות המגוונות, ומעמיקה את הפער בין הנשים לבין סביבת חייהן. לנוכח תפקידן המרכזי של נשים בחברה, בהיותן מטפלות ונושאות באחריות לרווחת המשפחה, חשיפה מתמשכת לאלימות ולפשיעה מחריפה את רמות המתח והדיכאון, ומחלישה את יכולתן לשמש מקור ביטחון רגשי לילדיהן ולסביבתן. כך, האלימות החברתית אינה רק תופעה פלילית, אלא גם גורם בריאותי-נפשי מבני הפוגע בזכותן של נשים ערביות לבריאות, לביטחון ולחיים בכבוד – דומה למנגנונים שתיארו דאוד וג'בארין ביחס לאיום ההריסה ולפגיעתו בבריאות הנפשית של נשים בדואיות.

כמו כן, העלייה הדרמטית במספר כלי הנשק הלא־מורשים ביישובים הערביים הופכת כל תקרית וכל סכסוך בין אזרחים מן השורה לתקרית עקובה מדם. כלומר, הנגישות לכלי נשק, הפענוח המינורי של התיקים ותת־האכיפה במישור זה, גורמים ליד קלה על ההדק בתוך היישובים הערביים ומרחיבים את התופעה.

Nihaya Daoud and Yusef Jabareen, "Depressive Symptoms among Arab 65 Bedouin Women whose Houses are under Threat of Demolition in Southern Israel: A Right to Housing Issue," *Health & Human Rights Journal* 16 (2014): 179

תרשים ב/31

שיעור הנרצחים בחברה הערבית, לפי אזור גאוגרפי, 2018–2024 (ב־%)

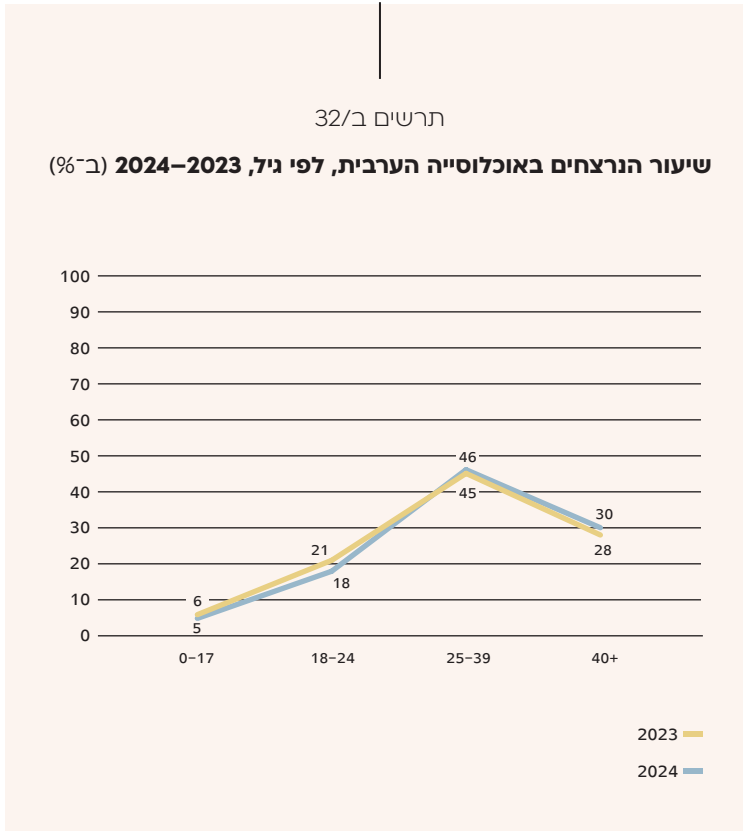
מלבד היבטים המגדריים, יש לאלמות ולפשיעה גם מאפיינים אזוריים – גאוגרפיים, גיליים ודתיים. בשנת 2018 היו מרבית מקרי הרצח בחברה הערבית – 40% – באזור המשולש. שיעור זה צנח ל־24% בשנת 2024, בעקבות העלייה במספר מקרי האלימות והרצח באזורים אחרים. בתרשים אפשר להבחין גם בנסיקה של מספר המקרים באזור הגליל, מ־20% מכלל מקרי הרצח בשנת 2018 לשיא של 45.6% בשנת 2024. הסבר אפשרי לכך הוא דמוגרפי – יותר מ־50% מהאוכלוסייה הערבית גרים בגליל, והסבר נוסף הוא התרחבות הפעילות של ארגוני הפשיעה באזור הזה וההסלמה בסכסוכים הפנימיים ביניהם. כמו כן ניכרת ירידה בשיעור מקרי הרצח בערים המעורבות, מ־28% בשנת 2018 ל־19% בשנת

2024. למרות הירידה המתמשכת, שיעור זה עדיין גבוה מאוד ביחס לשיעור הערבים בערים במעורבות מכלל האוכלוסייה הערבית בישראל. מגמת הירידה בערים המעורבות בד בבד עם מגמת העלייה הכללית טעונה הסברים. אפשר לבדוק, למשל, את תפקידם של ראשי העיריות ושל המנהיגות המוניציפלית ואת הלחצים המופעלים על המשטרה ועל יחידות האכיפה העירוניות כדי להתמודד על התופעה ולמגרה. ולבסוף, ניתן לראות כי בנגב לא היו שינויים גדולים בשיעורי האלימות: 13% בשנת 2018, 14% בשנת 2022 ושיעור קטן עוד יותר, 12%, בשנת 2024. למרות הסיקור התקשורתי המנכיח את מציאות החיים הקשה של האזרחים הערבים בנגב ומאפיין אותה כמרחב אקסטרטוריאלי, במיוחד בכל הקשור באובדן המשילות ובהיעדר נוכחות של גורמי אכיפת החוק, לא נצפתה עלייה של ממש בשיעורי הנרצחים בנגב. בהקשר זה יש לברר את תפקידם של ההנהגה המסורתית השבטית ושל הערוצים שהמשפט והחוק השבטיים מייצרים כדי להתמודד עם משברים חברתיים.

מתרשים ב/32 אפשר ללמוד כי לאלימות ולפשעה בחברה הערבית גם היבט גילי ברור. התרשים מראה שרוב הקורבנות והמעורבים בפשיעה המאורגנת בחברה הערבית הם צעירים (73 נרצחים בשנת 2023 הם מתחת לגיל 40, לעומת 71 בשנת 2024). ארגוני הפשיעה נהפכו למסגרת ולאפיק למוביליות חברתית וכלכלית עבור צעירים ערבים בכלל, ועבור צעירים ערבים חסרי מעש, בפרט. הנתונים המוצגים כאן עולים בקנה אחד עם הנתונים בפרק על שוק העבודה ועם הנתונים שהוצגו בסקירה שנערכה מטעם מכון מאירס'ג'וינט'ברוקדייל, המכון הישראלי לדמוקרטיה ורשות הצעירים בשנת 2023, שהבליטו את העוני המחריד, את חוסר שביעות הרצון מהמצב הכלכלי, ואת סוגיית חוסר במעש בקרב הצעירים הערבים.⁶⁶ ניתן להבחין כי 72% מהנרצחים בחברה הערבית בשנת 2024 הם מתחת לגיל 40, עלייה של 2% בהשוואה לשנת 2023. קבוצת הגיל הגדולה ביותר בקרב הנרצחים הייתה 25–39 – 45% מהנרצחים בשנת 2024. נתון זה חשוב מאין כמותו, שכן בשכבת הגיל הזאת מתרחש המעבר מהצעירות לחיים הבוגרים ומתקבלות הכרעות הוות גורל בהקשרים חברתיים,

66 וצ'סלב קונסטנטינוב, נסרין חדאד חאג'יחיא ואחרים, **צעירים ערבים בישראל: תמונת מצב 2023 – סקירה סטטיסטית**, מאירס'ג'וינט'ברוקדייל, המכון הישראלי לדמוקרטיה ורשות הצעירים, 2023.

מקצועיים וכלכליים. שכבת הגיל הזאת כוללת גם זוגות צעירים שהקימו תאים משפחתיים והביאו ילדים לעולם. כלומר, מאחורי כל נרצח ונרצחת בשכבת הגיל הזאת סיכוי סביר שיש גם אלמנים, אלמנות ויתומים המעצימים את הטרגדיה.

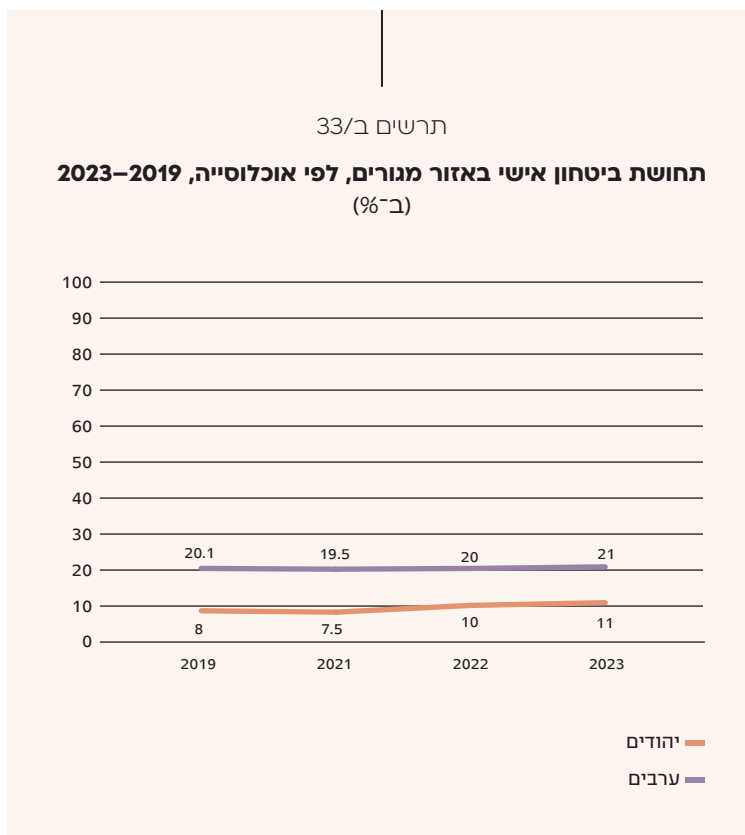

שיעורי האלימות הגבוהים מערערים את תחושת הביטחון האישי של האזרחים. על פי ממצאי הסקר של אגודת הגליל משנת 2018, 65.1% מהאזרחים הערבים מעריכים שהאלימות שכיחה ונפוצה ביישוב מגוריהם בדרגה בינונית עד גבוהה; 48.3% חושבים שהאלימות שכיחה דווקא בשכונת מגוריהם, ועוד כ־54% חוששים שהם יהיו קורבנות לאלימות כלשהי. 39% מהאזרחים הערבים דיווחו כי הם אינם מרגישים בטוחים בעת הליכה לבד בשכונת מגוריהם בשעות הלילה,

ו-21% ציינו כי הם אינם מרגישים בטוחים בעת הליכה לבד בשכונה בשעות היום. יתרה מזו, 61.3% מהאזרחים שהשתתפו בסקר ציינו כי אי אפשר לתת אמון באחרים. נתונים אלו אינם ייחודיים לאזור או ליישוב מסוימים, והם מעידים על הכלל ועל עומק המשבר שבו שרויה החברה הערבית בישראל. בהקשר הזה יצוין כי 75% מהאזרחים הערבים הסכימו ששימוש בנשק לפתרון בעיות ומחלוקות נעשה עניין שבשגרה. נתון זה עולה בקנה אחד עם ההערכות שמאות אלפי כלי נשק לא חוקיים "מסתובבים חופשי" בחברה הערבית.⁶⁷

כפי שאפשר לראות, אין הסבר אחד לאלמות הגואה ולהתרחבות מעגלי הפשיעה בחברה הערבית בישראל. חלק מהחוקרים מציעים ניתוח מרקסיסטי הקושר בין שינויים כלכליים לבין העלייה בהיקפי התופעה; חוקרים אחרים מאמצים את גישת המודרניזציה החלקית, ומסבירים שהקיבעון של החברה הערבית בישראל בעיצומו של תהליך המעבר מחברה שמרנית לחברה מודרנית הביא להתפוררות ערכית ולכרסום במקורות הסמכות המסורתיים; גישה אחרת מדגישה גורמים חברתיים-תרבותיים האופייניים לחברה הערבית, וגישה אחרת – את חשיבותם של המשתנים המוסדיים ומבליטה את אחריותה של המדינה ואת תפקודם של המשטרה וגורמי אכיפת החוק. העלייה בפשיעה המאורגנת בחברה הערבית איננה ביטוי לכשל נקודתי, אלא תוצאה של כשלים מערכתיים מצטברים לאורך השנים, שלא זכו לטיפול של הגורמים המוסמכים לכך. מובן שאין להתעלם מההשלכות של המגמות החברתיות והתמורות הכלכליות בעשור האחרון: אינדיבידואליזציה מוגברת, התפרקות המשפחה המורחבת ותהליכי "התגרענות" מוצאים וכרסום במקורות הסמכות החברתיים ובמוקדי הכוח המסורתיים. כל אלו, בד בבד עם מענים ממשלתיים חלקיים, אכיפה בדרנית ופתרונות לא מותאמים עיצבו מחדש את פניה של החברה הערבית והשפיעו על אפיקי התפתחותה. בהקשר ספציפי יותר נציין כי אפליה רבת שנים, לצד הפקרות בתחום אכיפת החוק ביישובים הערביים, תרמו להעמקת תחושת הייאוש והתסכול בקרב האזרחים הערבים. אחוזי פענוח נמוכים מאוד של תיקי רצח ותוכניות ממשלתיות שאינן מגיעות לידי מיצוי תרמו גם הם להתגברות התופעה ולהעמקת המשבר.

67 להרחבה ולעיון מעמיק בממצאי הסקר, ראו אגודת הגליל, אחמד שיח' מוחמד, סאוסן רזק מרג'יה ומוחמד ח'טיב, סקר האלימות בחברה הערבית הפלסטינית בישראל, אגודת הגליל, 2019.

מדיניות מטרידה בתחום אכיפת החוק תרמה להעמקת תחושת ההפקרות והייאוש בקרב האזרחים הערבים. לפי התרשים ב/33, תחושת הביטחון האישי של האזרחים הערבים נפגעת ככל שיש עלייה בשיעורי הנרצחים והירי באזורי המגורים. נתוני השנתון משנים קודמות הראו ש־90% מאירועי הירי באזורי מגורים התרחשו ביישובים הערביים. ואכן, בתרשים אפשר לראות כי 21% מכלל האוכלוסייה הערבית חוששים במידה רבה להיפגע מאלימות באזור המגורים שלהם, המקום שאמור להיות המקום האינטימי והבטוח ביותר עבורם. לעומתם, רק 11% מהיהודים דיווחו על חשש זה בשנת 2023. ניכרת אפוא ירידה בתחושת הביטחון האישי בקרב שתי האוכלוסיות, אך המצב בקרב האזרחים הערבים הוא הקשה ביותר.

תעסוקה ושכר

מבוא

מצבה של החברה הערבית בשוק העבודה קשה יותר ממצבה של החברה היהודית. הפערים בין ערבים ליהודים במדדים הקשורים לשוק העבודה מובהקים ועקביים לאורך השנים, והם זוכים לעיון מחקרי מעמיק מצד גורמים מקצועיים.⁶⁸ עם הגורמים המסבירים את הפערים האלה נמנים פערים מערכתיים בין החינוך הערבי לחינוך העברי; ריחוק גאוגרפי של היישובים הערביים ממרכזי התעסוקה בערים הגדולות; רמת תשתיות נמוכה ביישובים הערבים, שאינה תומכת תעסוקה בהיקף מספיק; תפיסות מגדריות ותרבותיות הנוגעות לתפקידיהם של נשים וגברים, וכן אפליה כלפי החברה הערבית בשוק התעסוקה.

פרק זה מנתח את הפערים האלה מתוך שימת לב להבדלים מגדריים וגאוגרפיים בתוך החברה הערבית, וכן מתוך השוואת נתוני החברה הערבית לאלו של החברה היהודית. ככלל, גברים ונשים בחברה הערבית מתמודדים עם אתגרים אחרים בשוק העבודה. בקרב הגברים הבעיה העיקרית היא שיעור גבוה של עובדים לא מקצועיים וריכוזם בענפי תעסוקה שוחקים, כגון בינוי ותעשייה. לבעיה זו שתי פנים – שכר נמוך יחסית ופרישה מוקדמת עקב שחיקה פיזית. כמו כן, השתלבותם של הגברים הערבים בהשכלה הגבוהה מצומצמת בהשוואה לנשים, והיא פוגעת ביכולת ההשתכרות שלהם, כלומר ביכולתם לעסוק במשלחי יד המאופיינים ברמת שכר גבוהה. הנשים הערביות סובלות משוליות כפולה – הן גם בנות קבוצת מיעוט לאומי בחברה הישראלית, וגם מתמודדות עם חסמים תרבותיים פנימיים בחברה הערבית. שיעור התעסוקה בקרב נשים ערביות נמוך בהשוואה לנשים יהודיות, ושיעור גבוה מהן מועסקות בתחום החינוך.

68 ערן ישיב וניצה (קלינר) קסיר, "כלכלת החברה הערבית בישראל", בתוך אבי בן-בסט, ראובן גרונאו ואסף זוסמן (עורכים), **אורות וצללים בכלכלת השוק: המשק הישראלי, 1995–2017**, עם עובד, 2020, עמ' 678–720; נסרין חדאד חאג'י-יחיא, אימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר ובן פרג'ון, **תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה**, מחקר מדיניות 161, המכון הישראלי לדמוקרטיה וקרן פורטלנד, 2021; נסרין חדאד חאג'י-יחיא ובן פרג'ון, **מדד אלפנאר 2024: מדד התעסוקה של החברה הערבית בישראל**, אלפנאר, 2024; מיכאל דבאוי, גיל אפשטיין ואבי וייס, **שוק העבודה בישראל 2024: בצל המלחמה**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, דצמבר 2024.

על הפערים הקיימים במשך השנים בין ערבים לבין יהודים בשוק העבודה נוספו בשנים 2020 ו-2021 ההשפעות הכלכליות של משבר הקורונה. לכך יש להוסיף (החל ברבעון האחרון לשנת 2023) את השפעות המלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר על מצב התעסוקה בארץ, ובכלל זה בחברה הערבית. הפרק מציג את התמורות שחלו בעשור האחרון בכוח העבודה, במאפייני התעסוקה וברמת השכר של החברה הערבית, ומציג את הפערים בינה לבין החברה היהודית. הנתונים המוצגים כאן מתארים את התאוששות החברה הערבית ממשבר הקורונה, המתאפיינת במגמה מעורבת: בתחומים מסוימים נצפתה התאוששות מלאה, ובתחומים אחרים – התאוששות חלקית. הפרק עוסק גם במגמות בקרב דורשי התעסוקה בחברה הערבית במלאת שנה למלחמה, והוא מסתיים בדיון בתופעת חוסר מעש בקרב בני הדור הצעיר בחברה הערבית (בנות ובני 18 עד 34).

השתתפות בכוח העבודה

נתוני הלמ"ס חושפים פערים בין ערבים לבין יהודים בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה,⁶⁹ בעיקר בקרב נשים. על פי נתונים לשנת 2023, 64.3% מהגברים הערבים משתתפים בכוח העבודה, שיעור נמוך מעט משיעור הגברים היהודים (67.2%). בקרב נשים נצפה פער גדול מאוד: שיעור הנשים הערביות המשתתפות בכוח העבודה הוא 36.9%, והוא נמוך בהרבה מהשיעור הזה בקרב הנשים היהודיות – 65.4%.

פערים גדולים במיוחד בהשתתפות בכוח העבודה בין נשים ערביות לבין נשים יהודיות ניכרים בגילי העבודה העיקריים, 25–54: 50% לעומת 89.8%, בהתאמה.

69 "כוח העבודה" הוא סך כול בני ובנות 15 ומעלה באוכלוסיית המדינה המוגדרים "מועסקים" או "בלתי מועסקים". באוכלוסיית המועסקים נכללים בני 15 ומעלה שעבדו משרה מלאה או חלקית, ולכל הפחות שעה אחת בשבוע בעבודה כלשהי בתמורה לשכר, לרווח, או לתמורה אחרת (לרבות אנשי צבא בשירות חובה או בשירות קבע). באוכלוסיית הבלתי מועסקים נכללים בני 15 ומעלה שאינם עובדים כלל אך שחיפשו עבודה במשך ארבעה שבועות או יותר. בכוח העבודה לא נכללים מי שאינם מחפשים תעסוקה באופן פעיל, לרבות מי שהתייאשו מחיפוש עבודה. גדעון זעירא, מונוים מעולם העבודה, הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 2019, עמ' 5–7.

לעומת זאת, הפערים בין גברים ערבים לגברים יהודים בגילים אלו קטנים: 82.5% ו־86.3%, בהתאמה.

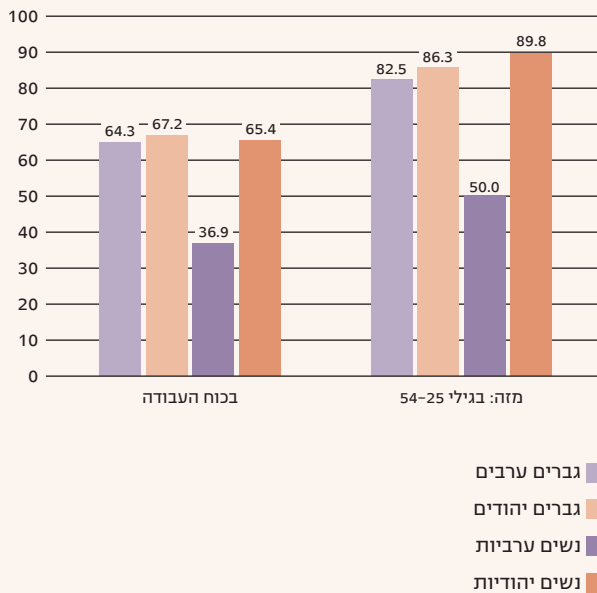
גם שיעור המועסקים בהיקף מלא בקרב ערבים נמוך מהשיעור בקרב היהודים. בקרב גברים הפער קטן: 43.5% מהגברים הערבים בני 15 ומעלה מועסקים בהיקף מלא, לעומת 48.4% מהגברים היהודים. לעומת זאת, בקרב נשים הפער גדול: שיעור הנשים הערביות המועסקות בהיקף מלא הוא 16.3% בלבד, נמוך במידה ניכרת משיעורן של נשים יהודיות – 35.7%.

בגילי העבודה העיקריים (25–54) הפער בין גברים ערבים לגברים יהודים אינו גדול: 59.3% מהגברים הערבים ו־64% מהגברים היהודים מועסקים בהיקף מלא. לעומת זאת, פער גדול בהרבה נצפה בקרב הנשים. רק 24.1% מהנשים הערביות מועסקות בהיקף מלא, לעומת 51.4% מהנשים היהודיות.

משהסתיים משבר הקורונה (בשנים 2020–2021) שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית רושם עלייה עקבית. בשיא המשבר (2020) היה שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית בשפל של 41% (רמתו הנמוכה ביותר זה עשור), אולם עד 2022 חזר שיעור ההשתתפות של הערבים בכוח העבודה לרמה שאפיינה אותו לפני המשבר (47.1%), וב־2023 הגיע שיעור זה לרמה הגבוהה ביותר שנמדדה בשנים האחרונות – 50.6%. הגידול בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית בולט במיוחד בהשוואה לשיעור ההשתתפות בחברה היהודית, שנותר ללא שינוי בעשור האחרון, גם בתקופת משבר הקורונה.

תרשים 1/נ

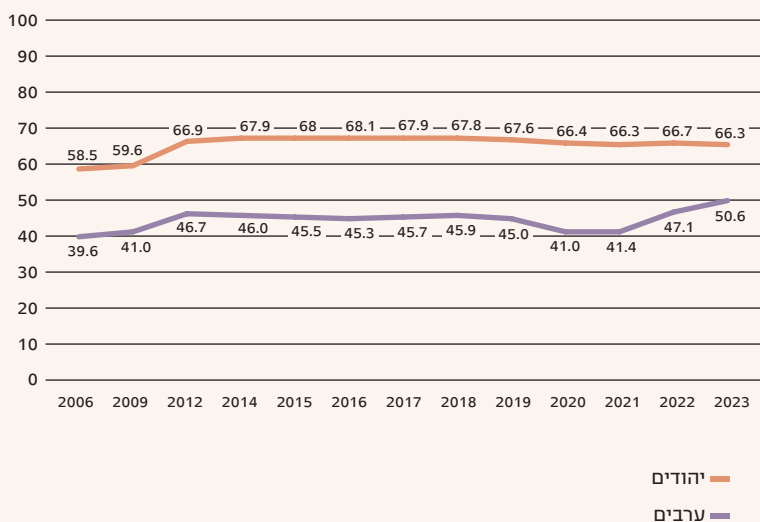
שיעור ההשתתפות בכוח העבודה, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, 2023 (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1.

תרשים 2/ג

**שיעור ההשתתפות בכוח העבודה האזרחי, לפי קבוצת אוכלוסייה,
שנים נבחרות (ב-%)**

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2007, לוח 12.1.

במבט רבי-שנתי בולטים לעין הבדלים בין ערבים לבין יהודים בנוגע להיקף התעסוקה – מלאה וחלקית. בעשור שקדם למשבר הקורונה (בשנים 2020–2021) נרשמה עלייה מתמדת בשיעור המועסקים במשרה מלאה בחברה הערבית,

ויציבות בשיעור זה בחברה היהודית, שהיה תמיד גבוה יותר מהשיעור בחברה הערבית. שיעור המועסקים במשרה מלאה בקרב הערבים זינק מ־26.9% ב־2012 ל־35% בממוצע בשנים שקדמו למשבר הקורונה (2017–2019), ובתקופת משבר הקורונה ירד שיעור זה ירידה של ממש.

אחד הסימנים להתאוששות כוח העבודה הערבי לאחר משבר הקורונה הוא העלייה העקבית בשיעור המועסקים בהיקף חלקי, שעלה פי שניים מאז המשבר: מ־6.2% ב־2020 ל־13.3% ב־2023. עם זאת, עד 2023 לא חזר שיעור המועסקים הערבים במשרה מלאה לרמה שאפיינה אותה לפני המשבר, ואילו שיעור המועסקים במשרה מלאה בחברה היהודית נותר כמעט ללא שינוי במהלך המשבר ואחריו.

ההסבר לעלייה המרשימה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה הערבי נעוץ בעלייה עקבית המתרחשת בשנים האחרונות בהשתלבותן של נשים ערביות בכוח העבודה. בתוך עשור עלה שיעור השתתפותן של נשים ערביות בכוח העבודה כמעט ב־10%, מ־27.6% ב־2014 ל־36.9% ב־2023. בטווח הגילים 25–54, שהוא גיל העבודה העיקרי, נרשמה בתקופה זו עלייה מרשימה של כמעט 12%: מ־38.4% ב־2014 ל־50% ב־2023.

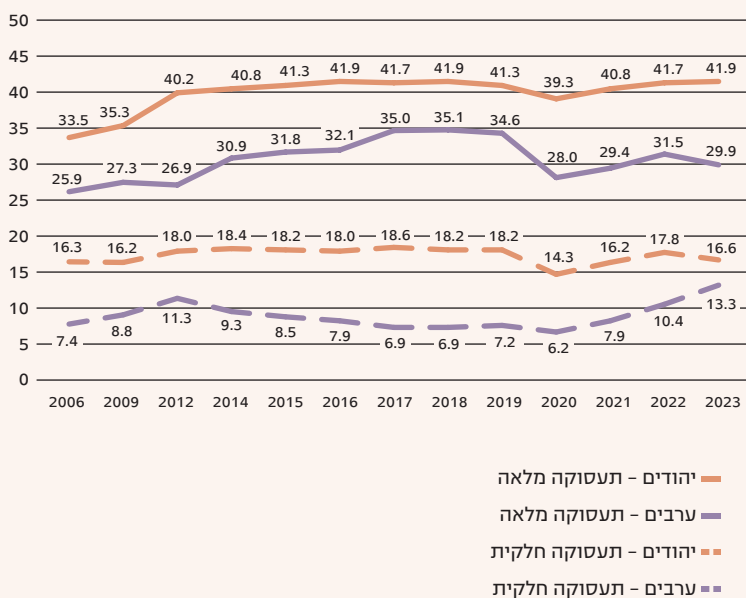
על פי ניתוחי שירות התעסוקה, העלייה שנמדדה בכוח העבודה של נשים ערביות בתקופה זו היא הגבוהה ביותר בהשוואה לכל מגזר אחר באוכלוסיית המדינה. עם זאת, אף שמדובר בעלייה מובהקת ועקבית, שיעור זה עדיין נמוך ביחס למגזרים אחרים ברי השוואה באוכלוסייה, כגון גברים ערבים ונשים יהודיות.⁷⁰ העלייה בשיעורי התעסוקה של נשים ערביות נזקפת, בין היתר, לזכות יישום החלטת הממשלה 550 מאוקטובר 2021 ("התוכנית הכלכלית לצמצום פערים בחברה הערבית עד שנת 2026"). על פי ניתוחי מרכז המחקר והמידע של הכנסת, שיעור התעסוקה של נשים ערביות בטווח הגילים 25–66 עמד על 46.2%, בהתאם ליעד הביניים שהוגדר בהחלטה 550.⁷¹

70 שירות התעסוקה, דו"ח סיכום שנת 2023 (מאי 2024), עמ' 56–57.

71 ג'רי אלמורקפיטל, נתונים על תעסוקת נשים ערביות – עדכון, הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 2025, עמ' 4–5.

תרשים ג/3

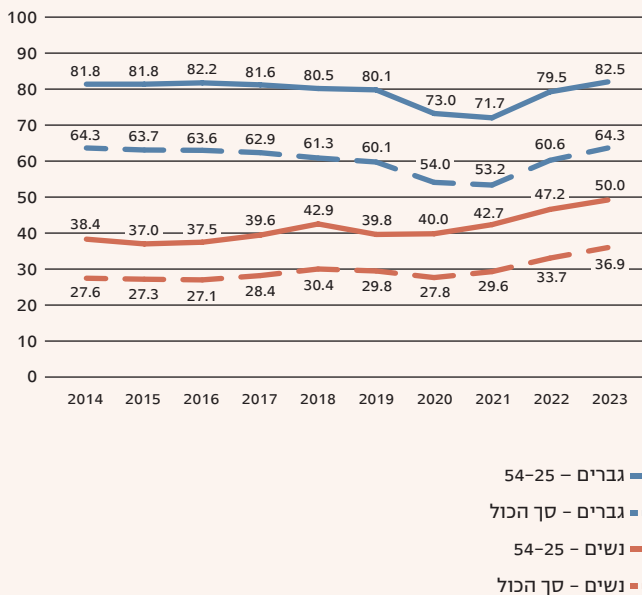
שיעור המועסקים במשרה מלאה ובמשרה חלקית, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (ב-%)

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2007, לוח 12.1.

תרשים 4/

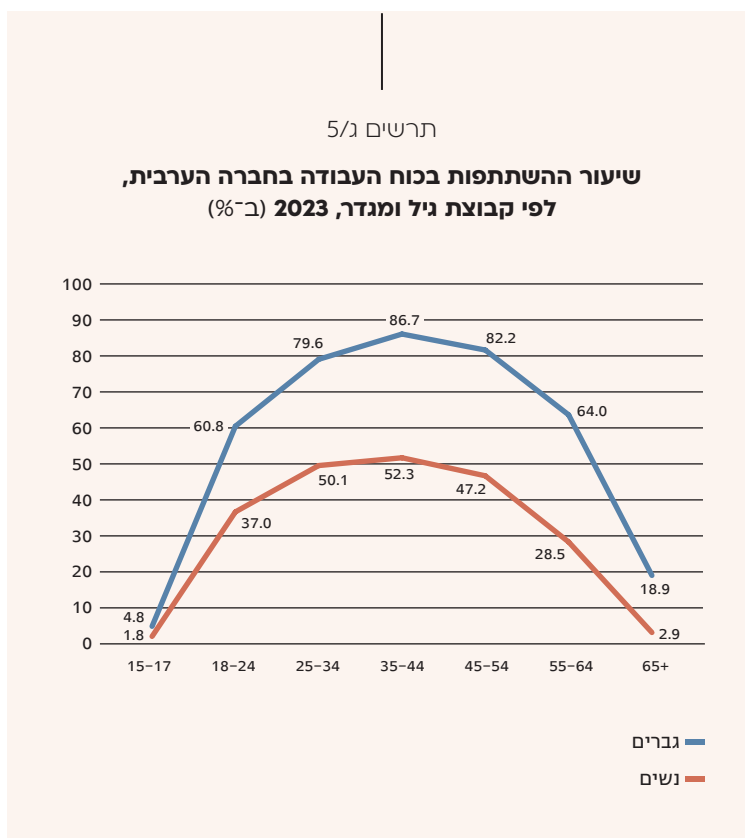
שיעור ההשתתפות בכוח העבודה האזרחי בחברה הערבית, לפי מגדר, 2014-2023 (%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.1.

שיעור ההשתתפות של גברים ערבים בכוח העבודה גבוה משיעור ההשתתפות של נשים ערביות בכל קבוצות הגיל. הפער הגדול ביותר נמדד בקבוצות הגיל

המבוגרות, מגיל 45 ומעלה, אולם גם בקבוצות גיל צעירות יותר יש פערים גדולים מאוד. בקרב הגברים, שיעורי ההשתתפות הגבוהים ביותר בכוח העבודה הם בקבוצת הגיל 25-54, דהיינו בגיל העבודה העיקרי. בקבוצת גיל זו שיעורים אלו עולים על 80%. בקרב הנשים, שיעור ההשתתפות הממוצע בכוח העבודה בקבוצת הגיל 25-44 הוא כ-50%, ובקרב נשים מעל גיל 45 שיעור ההשתתפות בכוח העבודה צונח צניחה דרמטית.

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10.

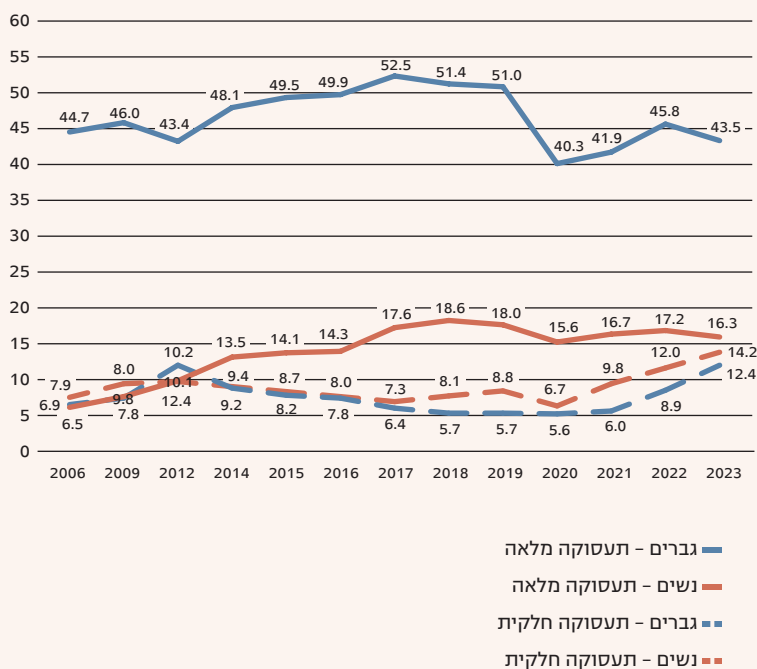
כאמור, בחברה הערבית יש הבדלים גדולים בין גברים לנשים בהיקף התעסוקה (מלאה או חלקית). לאורך השנים היה שיעור הגברים הערבים בני 15 ומעלה המועסקים במשרה מלאה גבוה מאוד ביחס לשיעור הנשים ערביות. עד משבר הקורונה עלה שיעור הגברים המועסקים במשרה מלאה בעקביות מ־44.7% ב־2006 ל־51% ב־2019. בעקבות משבר הקורונה צנח שיעור הגברים המועסקים במשרה מלאה ל־41.9% ב־2021, עלה קמעא בשנים האחרונות, אך לא חזר לרמה שאפיינה אותו לפני המשבר. גם בקרב נשים ערביות עלה שיעור המועסקות במשרה מלאה בעקביות עד משבר הקורונה וירד קמעא לאחריו. בולטת לעין העובדה שלאורך השנים שיעור הנשים העובדות משרה מלאה נמוך במידה ניכרת משיעור הגברים המועסקים במשרה מלאה.

בתוך החברה הערבית, שיעור ההשתתפות הגבוה ביותר בכוח העבודה נמדד בקרב הנוצרים: 68% מהגברים ו־56.7% מהנשים בני ובנות 15 ומעלה נכללים בכוח העבודה. הבאים בתור הם הדרוזים: 66.2% מהגברים ו־47.4% מהנשים, ולבסוף המוסלמים: 63.7% מהגברים ו־34% מהנשים.

מהנתונים בולטת לעין העובדה ששיעור ההשתתפות בכוח העבודה של נשים נוצריות גבוה במידה ניכרת משיעור הנשים הדרוזיות והמוסלמיות, ובכל זאת הוא נמוך במידה ניכרת משיעור הנשים היהודיות. שיעורם של הגברים הנוצרים בכוח העבודה דומה לשיעור הגברים היהודים. נתון בולט אחר הוא שהפער בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה בין גברים לנשים מצומצם יחסית בקרב נוצרים (כ־11 נקודות האחוז לטובת גברים) ורחב מאוד בקרב דרוזים ומוסלמים (19 ו־29 נקודות האחוז לטובת גברים, בהתאמה).

תרשים 6/נ

שיעור המועסקים במשרה מלאה ובמשרה חלקית בחברה הערבית, לפי מגדר, שנים נבחרות (ב-%)

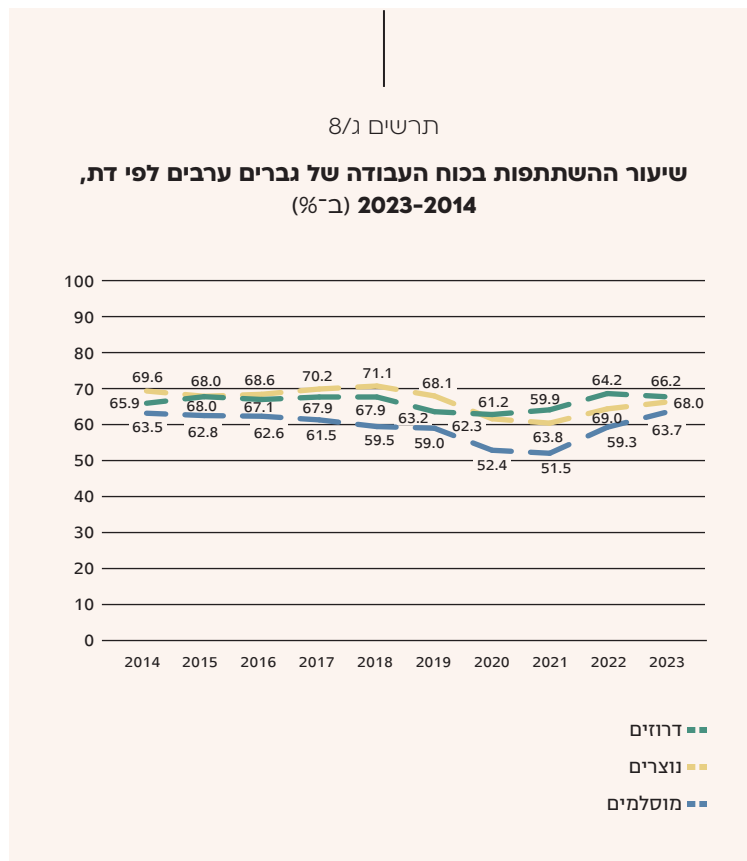
מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון הסטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.1; הלמ"ס, השנתון הסטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2007, לוח 12.1.

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1, לוח 9.10.

במבט רב-שנתי מתברר כי עד לפני משבר הקורונה נמדד שיעור ההשתתפות הגבוה ביותר בכוח העבודה של הגברים הערבים דווקא בקרב הדרוזים, ולא בקרב הנוצרים. משבר הקורונה גרם בעיקר לגברים מוסלמים ודרוזים להיפלט מכוח העבודה, בעוד שמצבם של הגברים הנוצרים נותר ללא שינוי. בתקופה שלאחר משבר הקורונה, מגמת ההתאוששות והחזרה לכוח העבודה מאפיינת את כל הקבוצות הדתיות בקרב הגברים הערבים, אולם בקרב הגברים המוסלמים נצפה קצב ההתאוששות המהיר ביותר. וכך, בחלוף שנתיים ממשבר הקורונה, שיעור המשתתפים מחדש בכוח העבודה בקרב הגברים המוסלמים עמד על 12 נקודות האחוז: מ-51.5% ב-2021 ל-63.7% ב-2023. זהו שיעור גבוה פי שניים בהשוואה

לעלייה שנמדדה בקרב גברים דרוזים (כ־6 נקודות האחוז, מ־59.9% ב־2021 ל־66.2% ב־2023), ופי שלושה מהשיעור בקרב גברים נוצרים (כ־4 נקודות האחוז, מ־63.8% ב־2021 ל־68% ב־2023).

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.10.

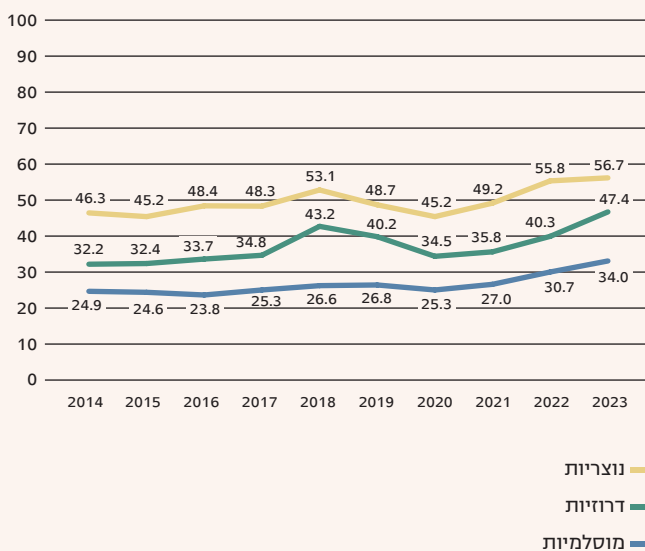
פילוח נתוני התעסוקה של נשים ערביות לפי קבוצה דתית חושף תמונה מעניינת. עד משבר הקורונה (בשנים 2020-2021) נצפתה מגמה מעורבת בקרב נשים נוצריות ודרוזיות, שהתאפיינה בעלייה וירידה בהשתלבותן בכוח העבודה, ואילו בקרב נשים מוסלמיות ניכרה מגמה יציבה שהתאפיינה בהשתלבות נמוכה – הנמוכה ביותר – בכוח העבודה. ככל הנראה, דווקא משבר הקורונה יצר הזדמנות לנשים להשתלב בכוח העבודה. כפי שראינו לעיל, רובן השתלבו בהיקף תעסוקה חלקי. נשים דרוזיות ונוצריות חזרו להשתלב בכוח העבודה בשיעורים גבוהים מעט יותר בהשוואה לעבר, בעוד נשים מוסלמיות מגדילות בעקביות את היקף השתלבותן בכוח העבודה. התמונה מלמדת כי מגמת הגידול בהשתלבותן של נשים ערביות בכוח העבודה מאפיינת את כל הקבוצות הדתיות בחברה הערבית, והיא מחזקת את ההבנה שמדובר במגמה עקבית ומובהקת.

ככל שעולה רמת ההשכלה כך גדל שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית, ואולם הנתונים חושפים פערים ניכרים בין גברים לנשים בכל רמות ההשכלה. ברמות ההשכלה הנמוכות (עד 12 שנות לימוד), היקף ההשתלבות של גברים בכוח העבודה גבוה במידה ניכרת מזה של הנשים. כ-65% מהגברים הערבים שלהם 9-15 שנות לימוד משולבים בכוח העבודה, ואילו שיעור הנשים הערביות שרמת השכלתן זהה ומשולבות בכוח העבודה נמוך בהרבה, והוא נע בין שליש למחצית מהנשים באוכלוסייה.

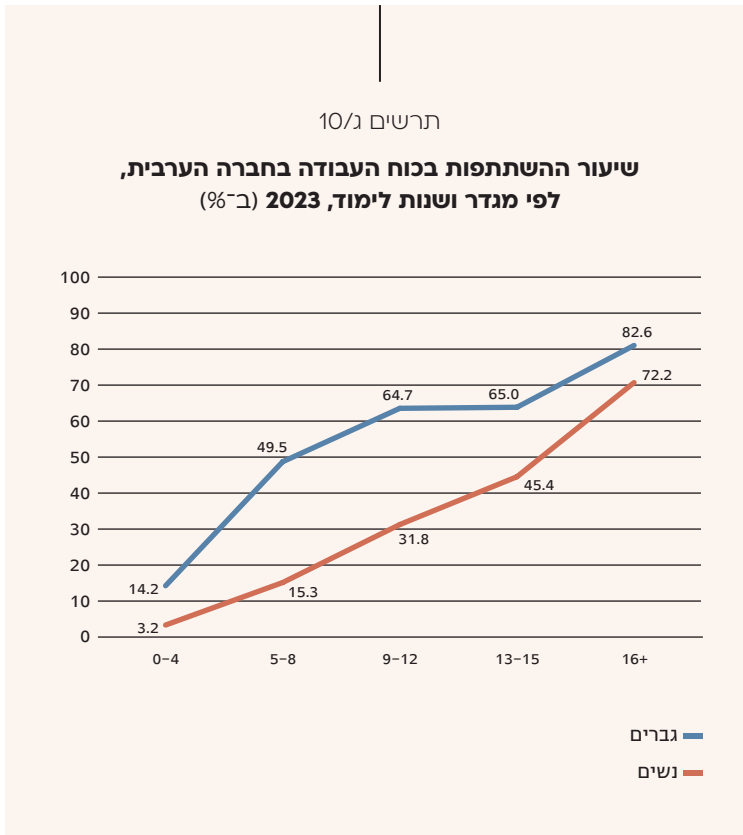
הנתונים מצביעים על תופעה מעניינת: גם ברמת השכלה אקדמית ועליתכנית (13-15 שנות לימוד) כמחצית מן הנשים אינן משולבות בכוח העבודה (מבחינה או מכורח). רק ברמת ההשכלה הגבוהה ביותר (16 שנות לימוד ויותר), רובן הגדול (72.2%) משתלבות בכוח העבודה, אף ששיעור זה נמוך משיעור הגברים באותה רמת השכלה (82.6%). לעומת זאת, גברים משולבים בכוח העבודה גם ברמות השכלה נמוכות יחסית. הדוגמה הבולטת ביותר לכך היא שמחצית (49.5%) מן הגברים בעלי רמת השכלה יסודית (5-8 שנות לימוד) משולבים בכוח העבודה, ושיעור זה גבוה מעט משיעור הנשים בעלות השכלה אקדמית ועליתכנית (13-15 שנות לימוד) המשולבות בכוח העבודה (45.4%).

תרשים 9/

**שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של נשים ערביות לפי דת,
2014-2023 (ב-%)**

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.10.

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10.

במבט לאחור על דפוסי ההשתתפות בשוק העבודה בעשור האחרון לפי רמת ההשכלה, מתברר כי בעלי תואר ראשון והשכלה על-תיכונית בחברה הערבית (גברים ונשים) חוו את הירידה הדרסטית ביותר בעקבות משבר הקורונה: 10% מהגברים ו-8% מהנשים ברמת השכלה זו נפלטו מכוח העבודה בשנת 2020. עובדה זו מסבירה ממד נוסף בתופעת חוסר המעש בחברה הערבית: אקדמאים

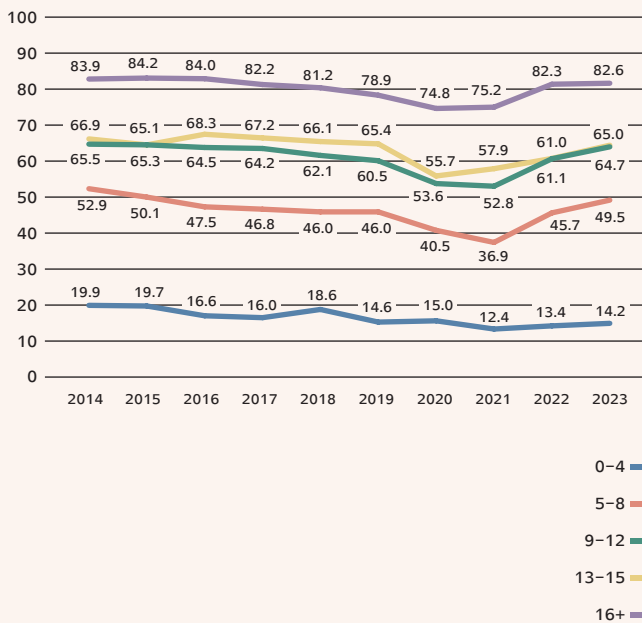
שהשתלבו בשוק העבודה ונהפכו לחסרי מעש בעל כורחם. עם זאת, בחלוף שלוש שנים ממשבר הקורונה התאושש כוח העבודה בחברה הערבית ויצא מן המשבר. בקרב הגברים, למעט בקרב חסרי השכלה או השכלה יסודית בסיסית (4-0 שנות לימוד), חזרו שיעורי ההשתלבות בכוח העבודה ב־2023 בכל רמות ההשכלה לרמתם שלפני המשבר.

המגמה בקרב הנשים מלמדת כי העלייה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה בשנים האחרונות מאפיינת לא רק בעלות השכלה גבוהה (אקדמית ועל־תיכונית) אלא גם בעלות השכלה תיכונית (9-12 שנות לימוד), ובמידה מסוימת גם בעלות השכלה יסודית (5-8 שנות לימוד). בשנים 2020-2023 חל גידול מרשים, שנע בין 8% ל־10%, בשיעור הנשים בעלות השכלה תיכונית וגבוהה שהשתלבו בכוח העבודה.

מסקנה נוספת העולה מן המגמה הרב־שנתית היא שהשכלה גבוהה היא ערובה להשתלבות טובה יותר בשוק העבודה, בעיקר בקרב הנשים. העובדה שבשנים האחרונות רוב הסטודנטים מן החברה הערבית הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל הן נשים מסבירה את הגידול העקבי בשיעור הנשים הערביות המשתלבות בכוח העבודה.

תרשים ג/11

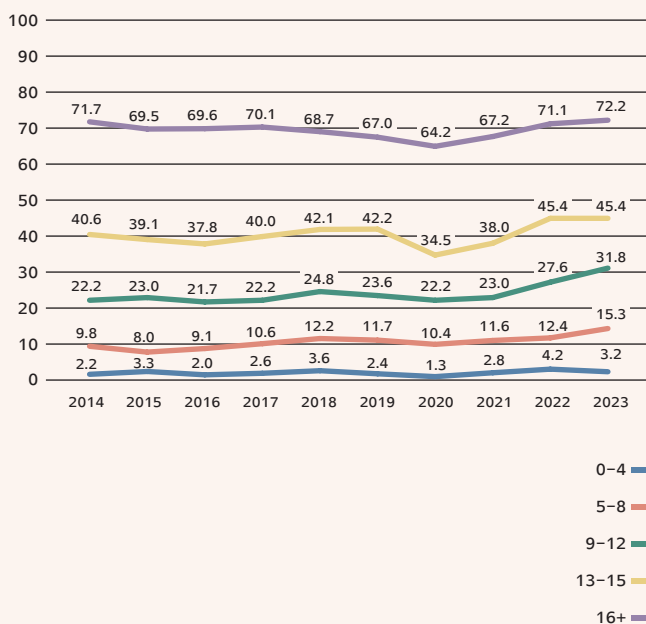
שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של גברים ערבים, לפי שנות לימוד, 2023-2014 (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.10.

תרשים ג/12

שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של נשים ערביות, לפי שנות לימוד, 2023-2014 (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.10.

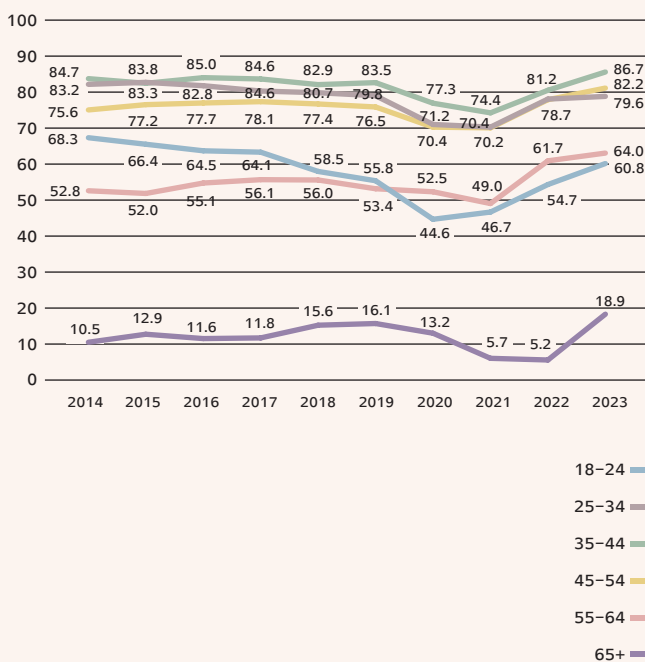
בחינת שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של גברים ערבים לפי קבוצות גיל מלמדת כי שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של גברים בגילי העבודה העיקריים (25-54 שנה) לאורך העשור האחרון יציבים וגבוהים. שיעורים אלו ירדו קמעא בזמן משבר הקורונה, אולם עד מהרה התאוששו וחזרו לרמתם שלפני המשבר, ואף עלו מעבר לה.

לעומת זאת, בקרב גברים צעירים בגילי 18-24 נצפתה לאורך העשור האחרון ירידה מתמדת בשיעורי ההשתתפות בכוח העבודה. הירידה החלה כמה שנים לפני משבר הקורונה והחריפה עוד יותר בעקבותיו. בתוך שלוש שנים בלבד (2017-2020), צנח שיעור ההשתתפות של גברים צעירים בכוח העבודה ב־20 נקודות האחוז: מ־64.1% ב־2017 ל־44.6% ב־2020. חלקם הגדול (כ־14 נקודות האחוז) נפלטו בשנים אלו מכוח העבודה ונעשו חסרי מעש (ראו בהמשך הפרק בנתונים הרב־שנתיים על תחולת חוסר מעש). בשנים האחרונות עלה במידה ניכרת שיעור השתלבותם מחדש של גברים ערבים צעירים בכוח העבודה, אך שיעור זה נמוך כיום מהרמה שאפיינה אותו לפני עשור.

בשתי קבוצות הגיל המבוגרות של גברים ערבים (55-64, ובני 65 ויותר) נרשמה מגמה זהה בהשתתפותם בכוח העבודה, אולם שיעורי ההשתתפות של קבוצת הגיל 55-64 בכוח העבודה גבוהים בהרבה משיעוריה של קבוצת הגיל המבוגרת ביותר, 65 ומעלה. עד משבר הקורונה רשמה השתתפותן של שתי קבוצות הגיל האלה בכוח העבודה מגמת עלייה מתונה. בעקבות המשבר נצפתה ירידה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה בשתי קבוצות הגיל, אולם הירידה בקבוצת הגיל המבוגרת ביותר (65 ומעלה) הייתה חדה יותר. עם זאת, בשנים האחרונות נרשמה התאוששות מרשימה בהשתלבותן של שתי קבוצות הגיל המבוגרות בכוח העבודה. על פי נתוני 2023, שיעורי השתתפותן של הקבוצות האלה בכוח העבודה הם הגבוהים ביותר זה עשור.

תרשים ג/13

שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של גברים ערבים, לפי קבוצת גיל, 2014-2023 (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.10.

המגמה הרב־שנתית בקרב הנשים הערביות מלמדת כי בכל קבוצות הגיל חלה עלייה מובהקת בשיעור השתלבותן בכוח העבודה. משבר הקורונה פגע בעיקר בשכבות הגיל הצעירות יותר (18–24 שנה, 25–34 שנה), ואילו נשים מבוגרות (מגיל 35 ומעלה) כמעט שלא נפגעו מן המשבר, אף ששיעורי השתתפותן בכוח העבודה היו אז נמוכים ממילא. הממצא המעניין הוא שההתאוששות ממשבר הקורונה והעלייה בהשתלבותן של נשים ערביות בכוח העבודה בשנים האחרונות מאפיינת את כל קבוצות הגיל. מגמה זו מלמדת על עומק התהליך המתחולל בחברה הערבית, ועל שינוי יסודי במאפייני כוח העבודה של הנשים הערביות.

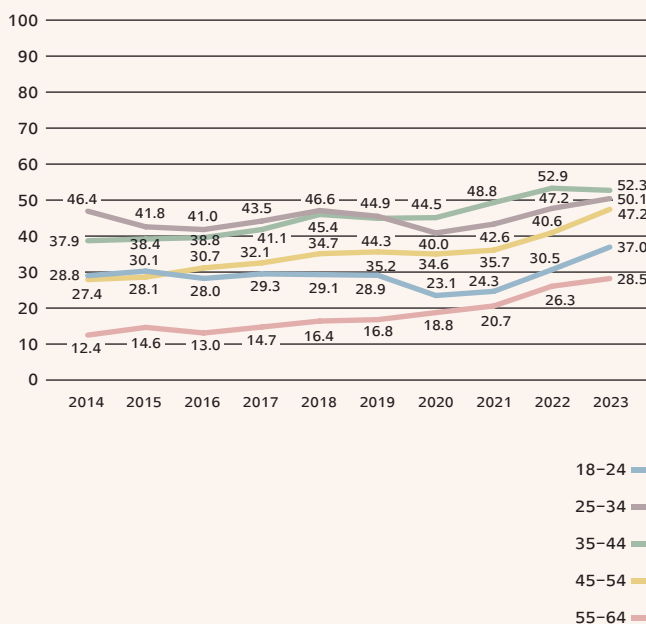
העלייה החדה ביותר נרשמה בקבוצות הגיל 35–44 ו־45–54. עד לפני עשור היו שיעורי השתתפותן בכוח העבודה נמוכים במידה ניכרת מאלו של קבוצת הגיל 25–34, אולם על פי נתוני 2023, מחצית מן הנשים הערביות בקבוצות גיל העבודה העיקרי (25–54) משולבות בכוח העבודה.

עלייה מרשימה נמדדה גם בקרב נשים בקבוצת הגיל 55–64. עד משבר הקורונה היו שיעורי השתתפותן של נשים מבוגרות בכוח העבודה זעומים ונמוכים מ־20%, אולם בשנים האחרונות הן הדביקו את הפער מקבוצות הגיל הצעירות והחלו להשתלב בכוח העבודה.

יצוין כי שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של נשים בקבוצת הגיל המבוגרת ביותר (65 שנה ויותר) לאורך העשור האחרון הם זניחים (1.5% בממוצע לשנה). בכמה מקרים, עקב מיעוט תצפיות המדווחות בסקרי כוח אדם של הלמ"ס, אין מספיק נתונים הנוגעים לקבוצת הגיל הזאת, ולכן היא אינה מוצגת בתרשים.

תרשים ג/14

שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של נשים ערביות, לפי קבוצת גיל, 2014-2023 (ב-%)

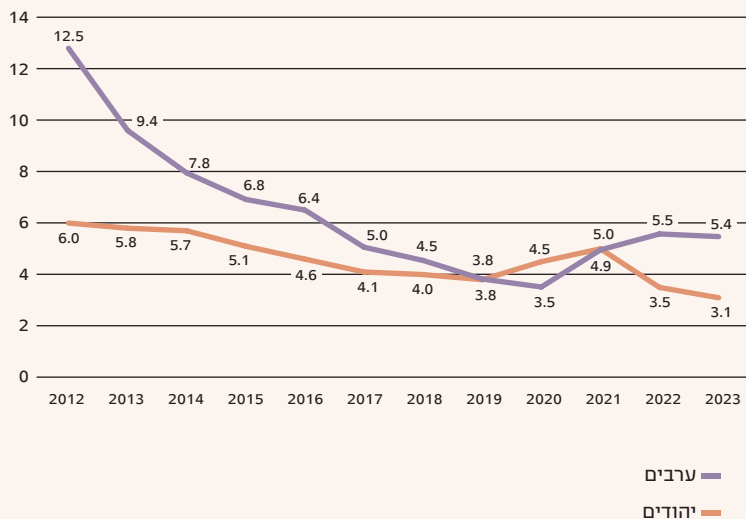
מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.10; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.10.

אבטלה ודורשי עבודה

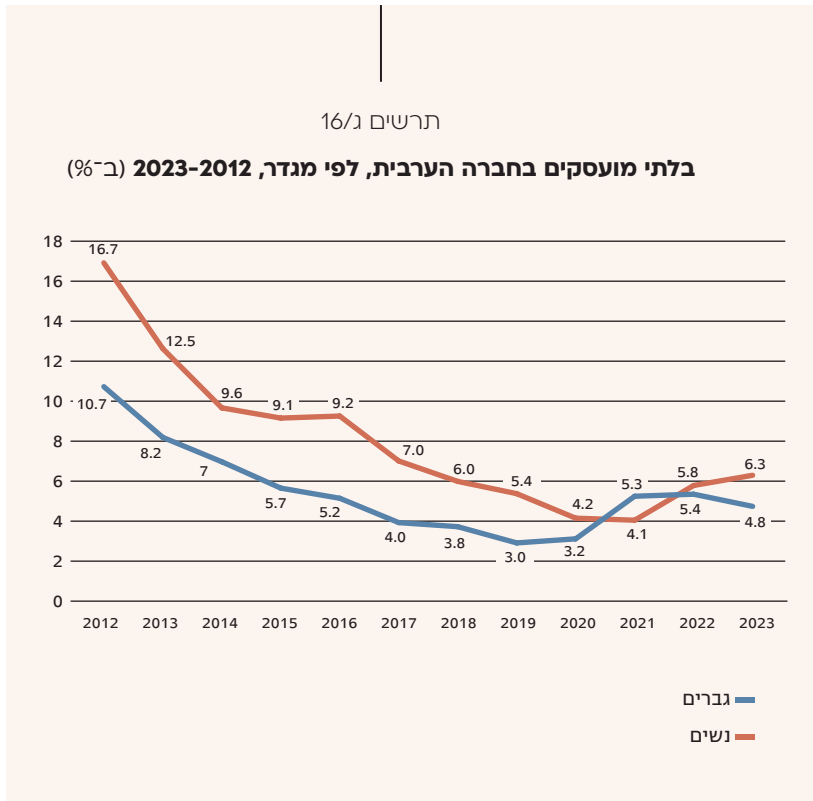
עד לפני עשור נרשמו פערים גדולים בין ערבים ליהודים בתחום האבטלה. שיעור הבלתי מועסקים בקרב היהודים רשם ירידה מתונה ועקבית (8% ב־2006, 6% ב־2012, 5% ב־2021), ואילו בשיעור הבלתי מועסקים בקרב הערבים ניכרו תנודות חדות, ורק בשנים האחרונות חלה התייצבות במדד הזה. במהלך משבר הקורונה (2020-2021) היה שיעור האבטלה בקרב היהודים גבוה במעט מזה שבקרב הערבים. כפי שראינו לעיל, הסיבה העיקרית לכך הייתה שרבים בחברה הערבית נפלטו מכוח העבודה ומשום כך הם לא הוגדרו עוד בלתי מועסקים. על פי נתונים מסוף 2023, עקב חזרתם של דורשי עבודה ערבים לכוח העבודה האזרחי, עלה שיעור הבלתי מועסקים בקרב הערבים (5.4%), וב־2024 הוא גבוה מהשיעור בקרב יהודים (3.1%).

התנודות החדות בשיעור הבלתי מועסקים בחברה הערבית מאפיינות גברים ונשים כאחד. שיעור הבלתי מועסקים בקרב הנשים היה בדרך כלל גבוה בהרבה מבקרב הגברים. בשנים האחרונות נצפית מגמה מעורבת: בתקופת משבר הקורונה היה שיעור הגברים הבלתי מועסקים גבוה במעט משיעור הנשים, ואילו בסוף 2023 שיעור האבטלה בקרב נשים ערביות גבוה מעט מהשיעור שבקרב גברים ערבים. הסיבה העיקרית לכך היא הגידול בכוח העבודה בקרב הנשים הערביות, המתבטא במספר גדול יותר של דורשות עבודה, המוגדרות כעת בלתי מועסקות.

תרשים ג/15

בלתי מועסקים, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2012-2023 (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2014, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1.

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2014, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1.

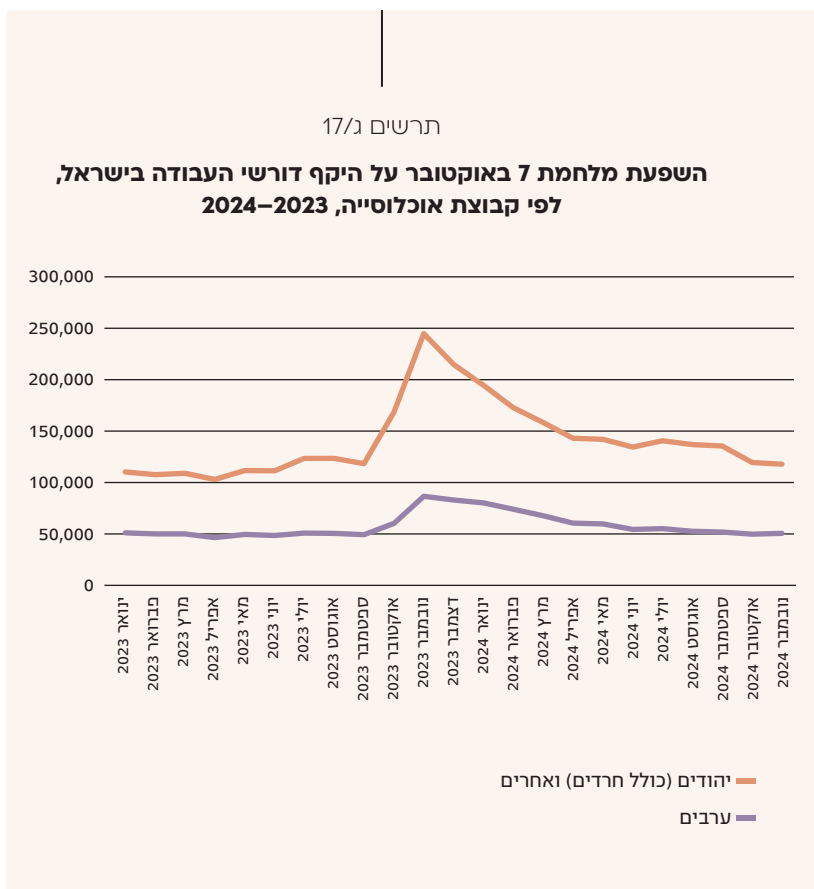
נתוני שירות התעסוקה לשנים 2023-2024, כלומר לתקופה שקדמה למלחמת 7 באוקטובר ולשנה הראשונה שלאחר פריצתה, מציגים את השפעות המלחמה על מאפייניהם של דורשי העבודה בחברה הערבית ובחברה הישראלית בכללותה. הנתונים מובילים למסקנות בשני מישורים: האחד נוגע להשוואה בין דפוסי האבטלה בחברה הערבית לדפוסים בכלל החברה הישראלית, והאחר להשוואה בין מאפיינים דמוגרפיים שונים של דורשי העבודה בחברה הערבית עצמה.

במישור הראשון מתברר כי בחודשים הראשונים של המלחמה זינק מספר דורשי העבודה בכל הארץ והכפיל עצמו ביחס לממוצע בתקופה שקדמה למלחמה. הממוצע החודשי של דורשי עבודה בחודשים ינואר-ספטמבר 2023 היה 158.7 אלף, ואילו בחודשים אוקטובר 2023 עד ינואר 2024 – 282.6 אלף. שיא של דורשי העבודה נרשם בנובמבר 2023 – 331.9 אלף. לאורך שנת 2024 נרשמה ירידה עקבית במספר דורשי העבודה, עד שבסוף 2024 חזר מספר דורשי העבודה לרמה שאפיינה אותו ערב המלחמה. ראוי לציין כי מגמות אלו מאפיינות הן את דורשי העבודה בחברה הערבית, הן את דורשי העבודה בחברה הישראלית כולה. בפרספקטיבה רב־שנתית, המשבר הזמני שנוצר בעקבות פרוץ המלחמה הוא כאין וכאפס בהשוואה למשבר שנרשם בתקופת הקורונה. בשיא משבר הקורונה (בחודשים אפריל עד יוני, וכן ספטמבר ואוקטובר 2020) עמד מספר דורשי העבודה על יותר ממיליון – פי שלושה מהשיא שנרשם במהלך החודשים הראשונים אחרי פרוץ מלחמת 7 באוקטובר.

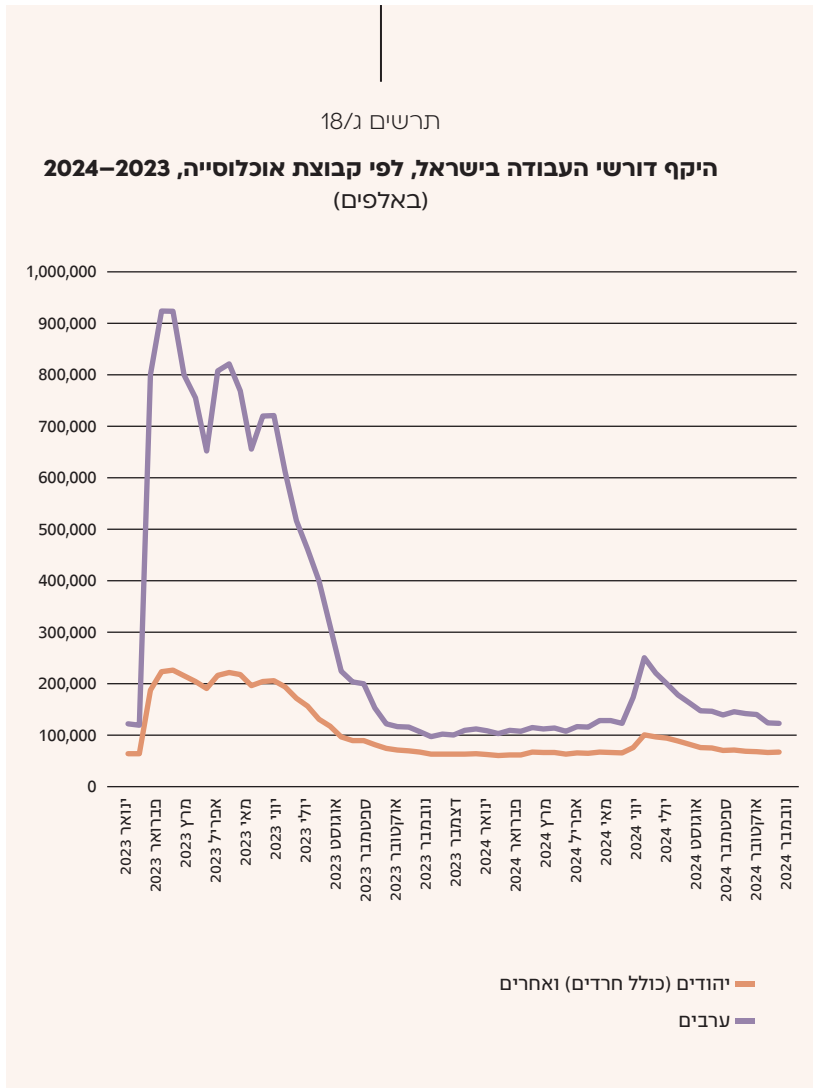
נוסף על כך, שיעור דורשי העבודה הערבים מקרב כל דורשי העבודה בישראל גבוה משיעורם של הערבים באוכלוסיית המדינה. בחודשים שקדמו לפרוץ המלחמה עמד שיעור זה על 30.8% בממוצע לחודש. שיעור זה ירד במידה מסוימת בארבעת החודשים הראשונים שלאחר פרוץ המלחמה (27.8% בממוצע לחודש), גם אם בערכים מוחלטים מספרם של דורשי העבודה בחברה הערבית עלה במידה ניכרת בראשית מלחמת 7 באוקטובר בהשוואה לתקופה שקדמה לה. הסיבה לכך היא הגידול החד במספר דורשי העבודה בחברה הישראלית בכללותה. בחלוף שנה מפרוץ המלחמה חזרו מספרם של דורשי העבודה בחברה הערבית ושיעורם מתוך דורשי העבודה בישראל לרמה שאפיינה אותם בתקופה שקדמה למלחמה.

בתחילת המלחמה נרשם זינוק חד במספרם של דורשי עבודה שיצאו או הוצאו לחל"ת (חופשה ללא תשלום), הן בקרב ערבים הן בכלל החברה הישראלית. בשתי קבוצות האוכלוסייה ירד מספרם של דורשי העבודה בחל"ת בהדרגה – גם אם בקצב מהיר יותר בקרב יהודים (כולל חרדים) ואחרים – אולם גם בחלוף שנה מפרוץ המלחמה, מספרם של דורשי העבודה בחל"ת בשתי קבוצות האוכלוסייה גבוה מהרמה שאפיינה אותו בקיץ 2023, ערב פרוץ המלחמה: פי שלושה בקרב ערבים, פי ארבעה בקרב יהודים (כולל חרדים) ואחרים. נוסף על כך, בשתי קבוצות האוכלוסייה נרשמה בתחילת המלחמה עלייה גדולה (כ־20%) במספר דורשי העבודה שפוטרו ממקום עבודתם בהשוואה למספרם ערב המלחמה. ההבדל העיקרי בין שתי קבוצות האוכלוסייה בשנים 2023–2024 הוא שהסיבה העיקרית לרישומם של דורשי עבודה בחברה הערבית מוגדרת "סיבת רישום אחרת" – פיטורין תקופתיים לזמן קצוב (למשל, פיטורי קיץ), יציאה להכשרה, דורשי עבודה שיצאו לגמלאות ומחפשים תעסוקה וכדומה – ואילו בקרב יהודים (כולל חרדים) ואחרים סיבת הרישום העיקרית היא פיטורין ממקום העבודה.⁷² המלחמה לא שינתה את דפוסי הרישום העיקריים בקרב דורשי העבודה בשתי קבוצות האוכלוסייה, למעט בחודשים הראשונים למלחמה, אז נרשם זינוק במספרם ובשיעורם של דורשי עבודה בחל"ת.

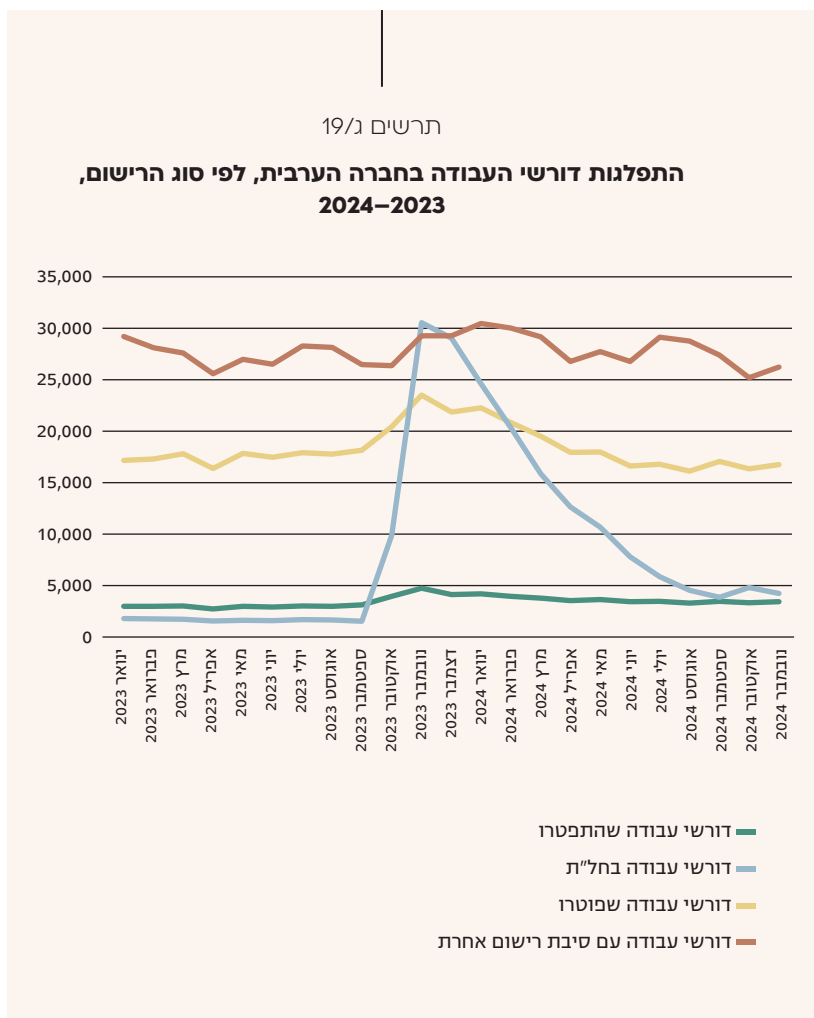
72 אתר שירות התעסוקה, "נוהל רישום ותייעוד דורש עבודה", 31.10.2023.

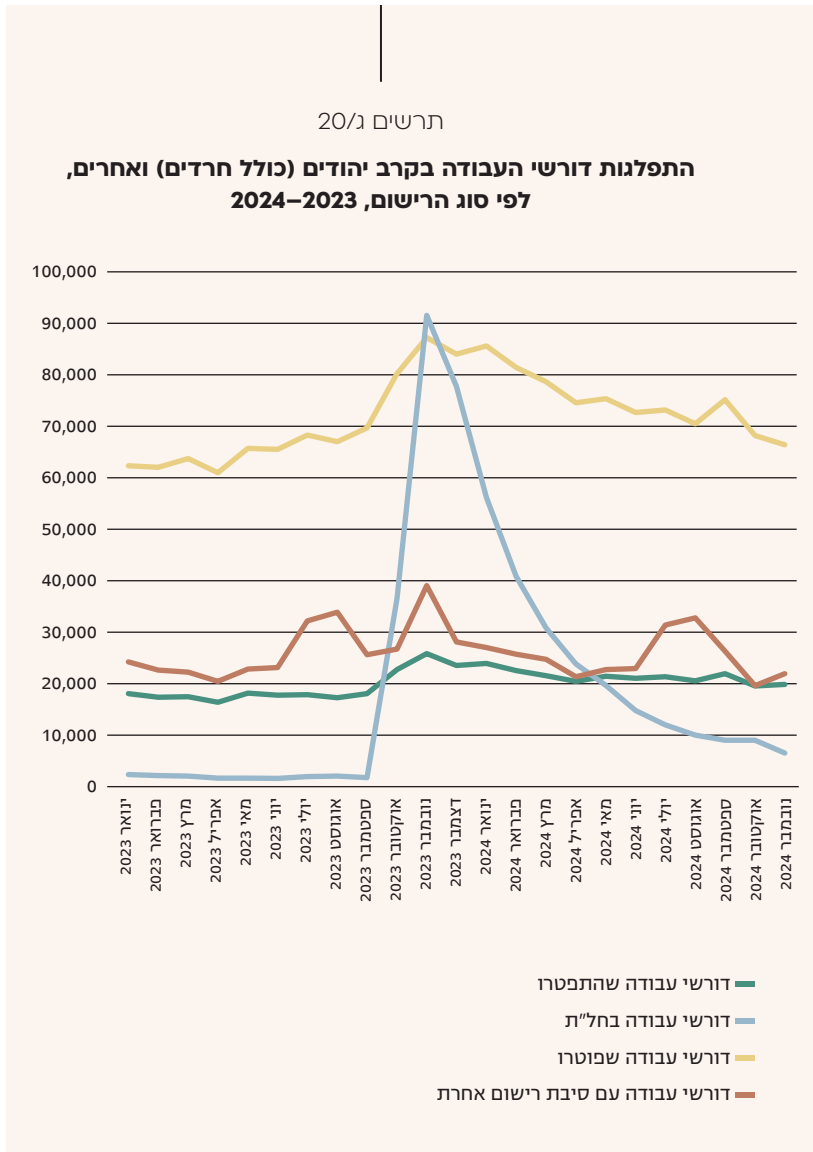
מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך אתר שירות התעסוקה.

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך אתר שירות התעסוקה.

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך אתר שירות התעסוקה.

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך אתר שירות התעסוקה.

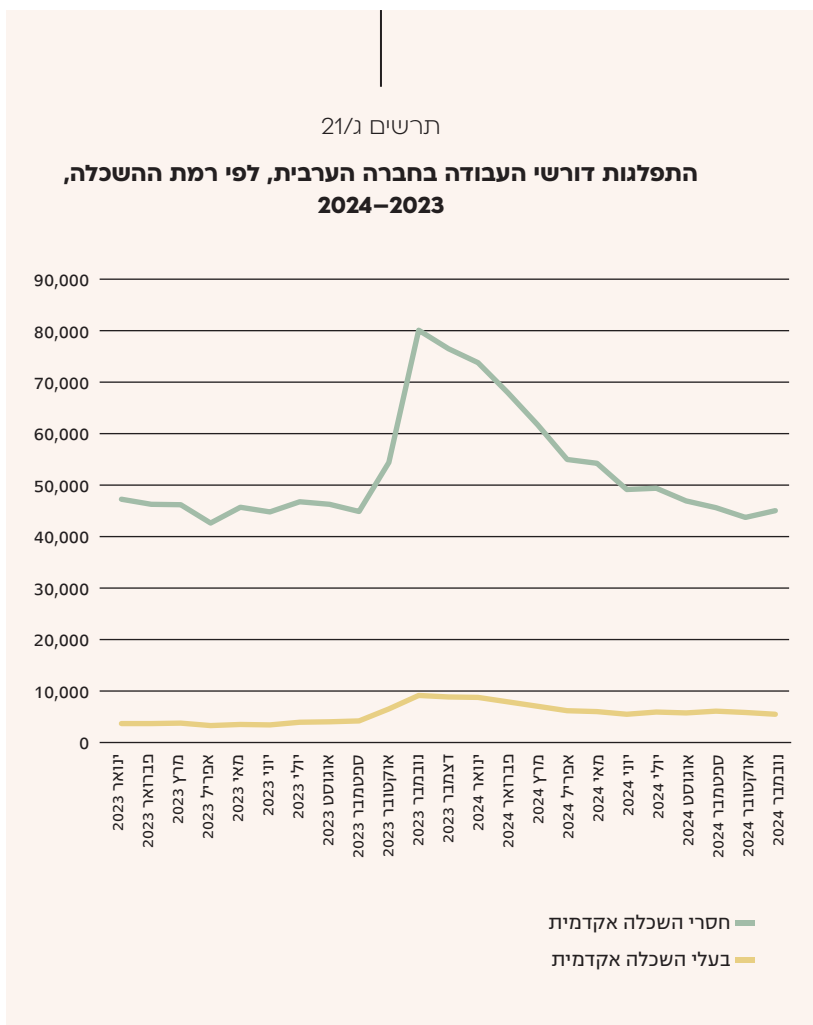
במישור השני אפשר להצביע על כמה מסקנות העולות מבחינות מאפיינים דמוגרפיים עיקריים של דורשי העבודה בחברה הערבית עצמה: רמת ההשכלה, קבוצת הגיל והמחוז הגאוגרפי של מקום המגורים.

ראשית, עד פרוץ המלחמה ב־7 באוקטובר היה שיעור דורשי העבודה בעלי ההשכלה האקדמית בחברה הערבית קטן מאוד בהשוואה לשיעור דורשי העבודה חסרי ההשכלה האקדמית: 7% לעומת 93% בממוצע לחודש, בהתאמה. בחודשים הראשונים שלאחר פרוץ המלחמה עלה במעט שיעורם של בעלי ההשכלה האקדמית בקרב דורשי העבודה הערבים, אולם גם בחלוף שנה רוב גדול של דורשי העבודה הערבים (כ־90%) הם חסרי השכלה אקדמית. בערכים מוחלטים, מספרם של דורשי העבודה חסרי ההשכלה האקדמית זינק לשיא של 79.7 אלף (דצמבר 2023), אולם בחלוף שנה מפרוץ המלחמה חזר לרמה שאפיינה אותו לפני המלחמה (כ־45 אלף בממוצע לחודש). לעומת זאת, מספרם של דורשי העבודה בעלי ההשכלה האקדמית בחלוף שנה מפרוץ המלחמה התקבע על רמה הגבוהה ב־40% בקירוב מהרמה שאפיינה אותו ערב המלחמה (5,000 לעומת 3,300 בקירוב, בממוצע לחודש, בהתאמה).

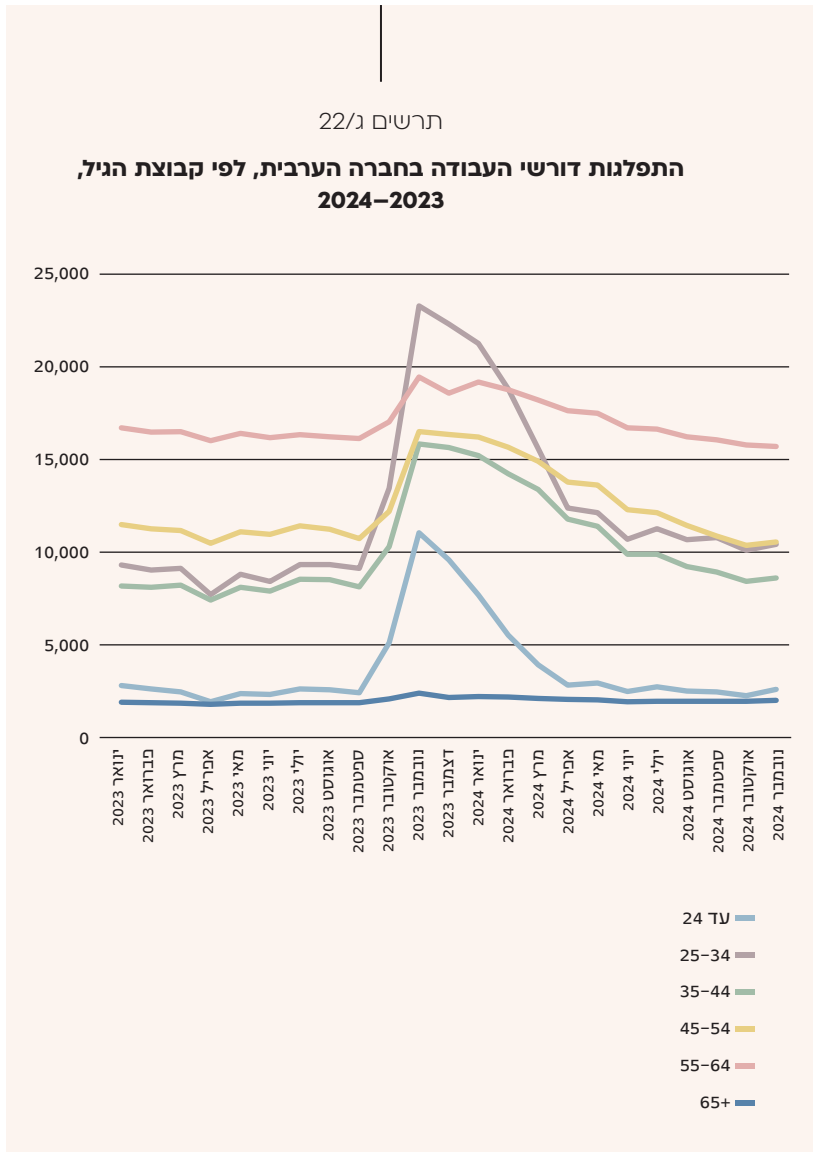
שנית, הזינוק במספר דורשי העבודה בחברה הערבית בחודשים הראשונים למלחמה ניכר בקרב צעירים (עד גיל 24), ובגילי כוח העבודה העיקרי (25 עד 54). בארבעת החודשים הראשונים למלחמה (אוקטובר 2023–ינואר 2024) עלה מספרם החודשי הממוצע של דורשי העבודה הצעירים (עד גיל 24) פי ארבעה בהשוואה לרמתו הממוצעת עד לפני המלחמה (מ־2,440 ל־8,300) ושיעורם בקרב כל דורשי העבודה עלה פי שניים (מ־5% ל־10.4%). בחלוף שנה מפרוץ המלחמה חזרו מספרם ושיעורם של דורשי העבודה עד גיל 24 לרמה שאפיינה אותם לפני פרוץ המלחמה. אשר לדורשי העבודה בגילי כוח העבודה העיקרי, בראשית המלחמה עלה מספרם החודשי הממוצע כמעט פי שניים בהשוואה לרמה שאפיינה אותם ערב המלחמה (מ־28 אלף לכמעט 50 אלף), ושיעורם החודשי הממוצע בכל דורשי העבודה בחודשים הראשונים למלחמה עלה ב־5% בהשוואה לרמתו עד פרוץ המלחמה (מ־57.7% ל־62.8%).

שלישית, עד פרוץ המלחמה היה שיעורם של דורשי העבודה הערבים במחוז הדרום (אזור הנגב) בכל דורשי העבודה בחברה הערבית (26% בממוצע בחודש)

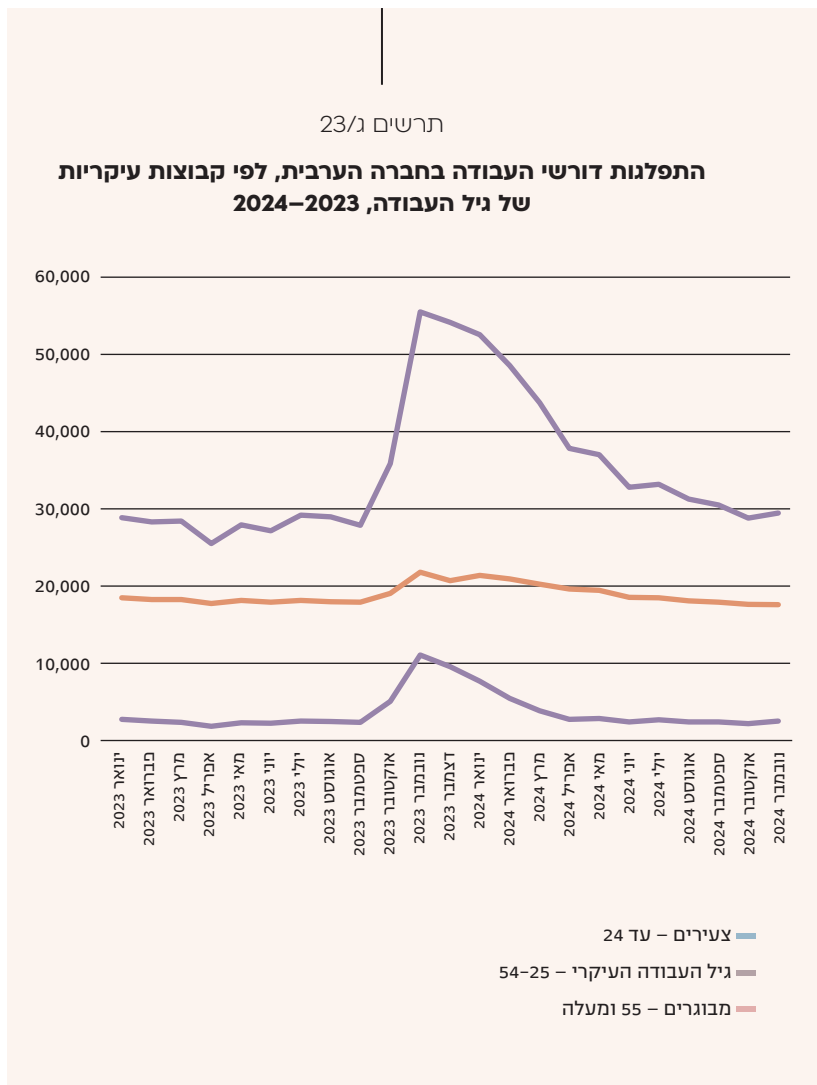
גבוה משיעורם של התושבים הערבים בנגב בכל האוכלוסייה הערבית אזרחי ישראל (18%). מתברר כי המלחמה כמעט שלא השפיעה על מספרם של דורשי העבודה הערבים במחוז הדרום. בשעה שבחודשים הראשונים למלחמה נרשם זינוק חד במספרם של דורשי העבודה הערבים בכל הארץ – בעיקר במחוזות הצפון וירושלים – נצפתה עלייה מתונה בלבד במספרם של דורשי העבודה הערבים במחוז הדרום, ולכן שיעורם של דורשי העבודה הערבים במחוז הדרום בכל דורשי העבודה בחברה הערבית ירד קמעא ל-20% בקירוב. בחלוף שנה מפרוץ המלחמה ירד מספרם של דורשי העבודה הערבים בכל המחוזות לרמה שאפיינה אותו עד פרוץ המלחמה, ולכן שיעורם של דורשי העבודה הערבים במחוז הדרום עלה שוב, ל-23.5% בקירוב. ממצאים אלו מלמדים על מצוקת אבטלה כרונית בקרב התושבים הערבים במחוז הדרום (הנגב).

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך אתר שירות התעסוקה.

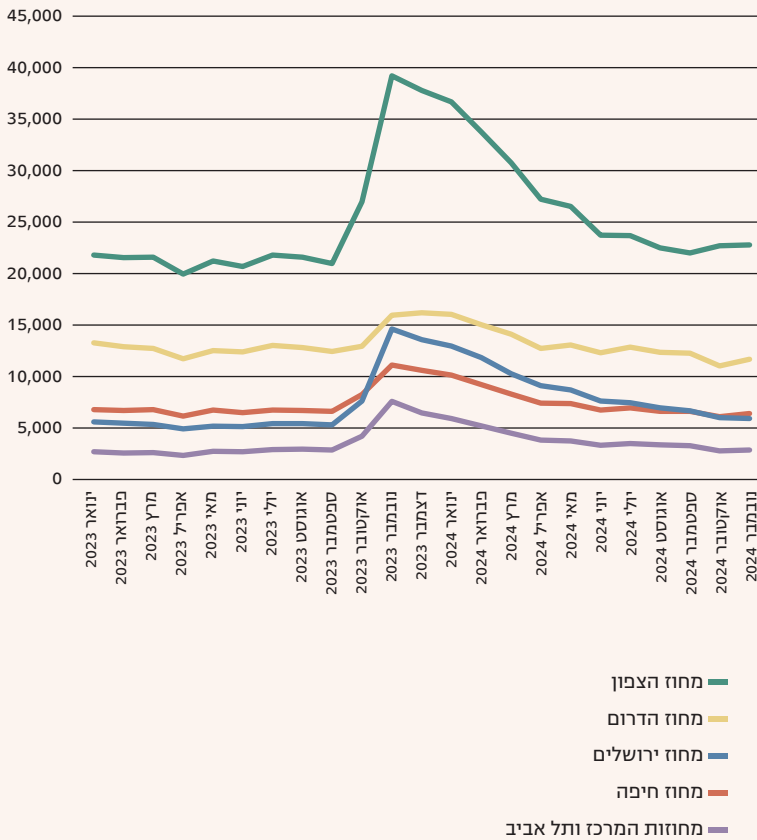
מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך אתר שירות התעסוקה.

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך אתר שירות התעסוקה.

תרשים ג/24

התפלגות דורשי העבודה בחברה הערבית, לפי מחוז, 2023–2024

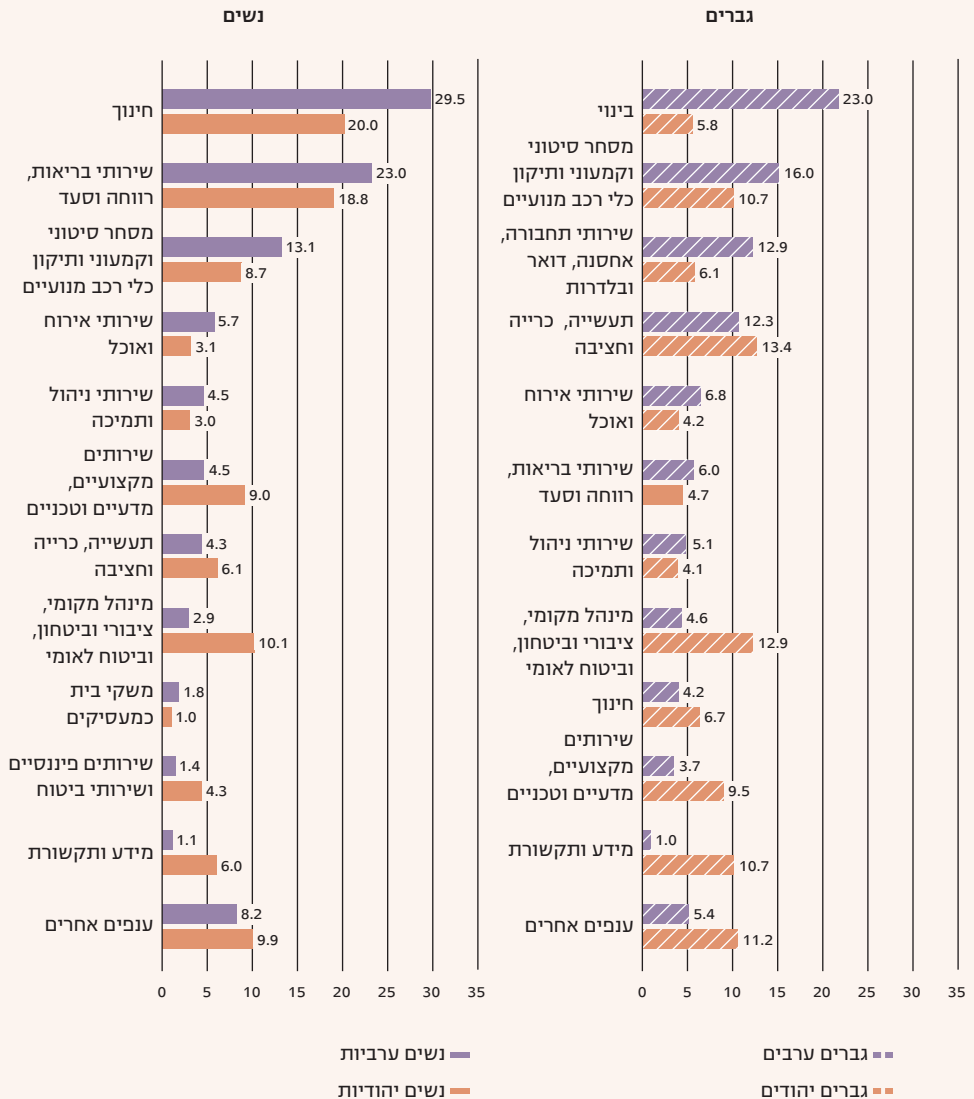
מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך אתר שירות התעסוקה.

מאפייני כוח העבודה לפי הענף הכלכלי ומשלח היד

אחד ההבדלים בין דפוסי התעסוקה בחברה הערבית לבין דפוסי התעסוקה בחברה היהודית הוא ריכוז גבוה למדי של מועסקים ערבים בענפי תעסוקה מסוימים, לעומת התפלגות תעסוקה מבוזרת יותר וריכוזית פחות של כוח העבודה בחברה היהודית. למשל, שני ענפי התעסוקה העיקריים שבהם מועסקות נשים בישראל, ערביות ויהודיות, הם חינוך ושירותי בריאות, רווחה וסעד. עם זאת, שיעורן של הנשים הערביות המועסקות בשני הענפים האלה גבוה במידה ניכרת משיעורן של הנשים היהודיות המועסקות בהם, 52.5% לעומת 38.8% בהתאמה. תעסוקת הנשים היהודיות מתאפיינת בפריסה רחבה יותר בכמה ענפים. גם בקרב הגברים, רוב כוח העבודה של הגברים הערבים (63.2%) מרוכז בארבעה ענפים, ואילו כוח העבודה של הגברים היהודים מבוזר יותר: 57.1% מהגברים היהודים מועסקים בחמישה ענפים. הגיוון התעסוקתי של כוח העבודה הערבי מצומצם אפוא יותר מהגיוון התעסוקתי של כוח העבודה היהודי.

תרשים ג/25

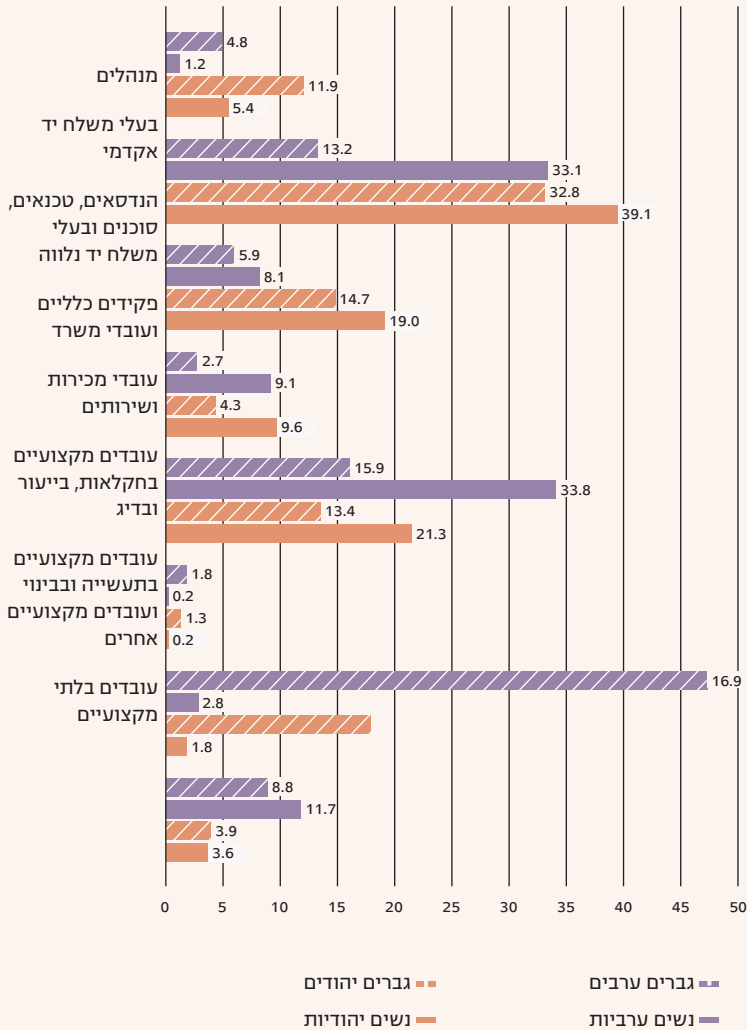
מועסקים, לפי מגדר, ענף כלכלי וקבוצת אוכלוסייה, 2023 (ב-%)

בהתפלגות המועסקים על פי משלח היד בולטת לעין העובדה שנשים ערביות מועסקות במשלח יד אקדמי בשיעור גבוה כמעט פי שלושה מגברים ערבים. למעשה, שיעורן של נשים ערביות המועסקות במשלח יד אקדמי דומה לשיעורם של גברים יהודים. פער אחר בין ערבים לבין יהודים מתבטא, כאמור, בגיוון – כמעט מחצית מהגברים הערבים (46.9%) מרוכזים במקצועות התעשייה והבינוי, ואילו בחברה היהודית, הן הגברים והן הנשים מועסקים במשלח יד אקדמי יותר מבכל משלח יד אחר. בצד זאת, שיעור המועסקים והמועסקות בחברה הערבית במשלח יד לא מקצועי גבוה פי שלושה (בממוצע של גברים ונשים) מהשיעורים האלה בחברה היהודית.

תרשים ג/26

התפלגות המועסקים, לפי משלח יד, קבוצת אוכלוסייה ומגדר, 2023
(ב-%)

רמת השכר

על פי נתוני הביטוח הלאומי (המעודכנים לספטמבר 2024), השכר החודשי הממוצע לשכיר בשנת 2023 היה 14,027 ש"ח, וההכנסה החודשית הממוצעת לעצמאי – 11,180 ש"ח.⁷³

המוסד לביטוח לאומי פרסם בקיץ 2024 נתונים המעידים על פערי השכר בין ערבים ליהודים. על פי הנתונים לשנת 2022, השכר הממוצע לחודש עבודה של עובד המתגורר ביישוב יהודי גבוה בכמעט 63% מהשכר הממוצע של עובד המתגורר ביישוב ערבי: 14,687 ש"ח לעומת 9,034 ש"ח בהתאמה. בתוך האוכלוסייה הערבית יש פער בין האזורים הגאוגרפיים. השכר החודשי הממוצע הגבוה ביותר נמדד בקרב עובדים המתגוררים ביישובים ערביים בצפון הארץ (9,205 ש"ח), ואילו השכר הנמוך ביותר נמדד בקרב עובדים המתגוררים ביישובים ערביים בנגב (8,227 ש"ח).

פערי שכר גדולים ניכרים גם בין גברים לנשים. על פי נתונים לשנת 2022, בשתי קבוצות האוכלוסייה שכרם החודשי הממוצע של הגברים גבוה ב-60% בקירוב משכרן של הנשים. ממצא מעניין הוא ששכרן החודשי הממוצע של נשים עובדות המתגוררות ביישובים יהודיים (11,267 ש"ח) גבוה מעט יותר משכרם של גברים עובדים המתגוררים ביישובים ערביים (10,742 ש"ח).

73 לפי אתר הביטוח הלאומי, סטטיסטיקה לפי יישובים. נתוני הביטוח הלאומי מביאים בחשבון יישובים שאוכלוסייתם מונה 2,000 תושבים ויותר, ובכלל זה עיריות, מועצות מקומיות ויישובים במועצות אזוריות.

לוח ג/1					
ממוצע וחציון השכר לעובד לחודש עבודה ולחודש בשנה, לפי סוג היישוב והאזור הגאוגרפי, 2022 (בש"ח)					
חציון השכר		שכר ממוצע		האזור הגאוגרפי	סוג היישוב
לחודש בשנה	לחודש עבודה	לחודש בשנה	לחודש עבודה		
5,773	7,160	7,602	9,034	סך הכול	יישובים ערביים
5,889	7,209	7,854	9,205	צפון הארץ	
5,904	7,078	7,773	9,048	אזור המשולש	
6,487	7,482	7,732	8,939	אזור ירושלים	
4,878	6,922	6,231	8,227	הנגב	
8,912	10,758	12,751	14,687		יישובים יהודיים
7,871	9,234	10,820	12,351		הערים המעורבות
7,719	9,207	11,537	13,254		כלל ארצי

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך אוראל בן ישראל, נטליה גיטלסון, רתם חשדי ורפאלה כהן, **הכנסה מעבודה לפי מאפיינים שונים בשנים 2016-2022**, סקרים תקופתיים 322, הביטוח הלאומי, מינהל המחקר והתכנון, יולי 2024 (להלן, בן ישראל ואחרים, 2024).

לוח ג/2

**שכר ממוצע לחודש עבודה ולחודש בשנה, לפי סוג היישוב, האזור
הגאוגרפי ומגדר, 2022 (בש"ח)**

נשים		גברים		האזור הגאוגרפי	סוג היישוב
לחודש בשנה	לחודש עבודה	לחודש בשנה	לחודש עבודה		
5,403	6,655	9,316	10,742	סך הכול	יישובים ערביים
5,508	6,685	9,713	11,071	צפון הארץ	
5,787	6,925	9,309	10,608	אזור המשולש	
5,703	6,800	9,213	10,403	אזור ירושלים	
4,357	6,158	7,266	9,233	הנגב	
9,690	11,267	15,807	18,037		יישובים יהודיים
8,415	9,718	13,157	14,851		הערים המעורבות
9,057	10,535	14,154	16,082		כלל ארצי

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך בן ישראל ואחרים, 2024.

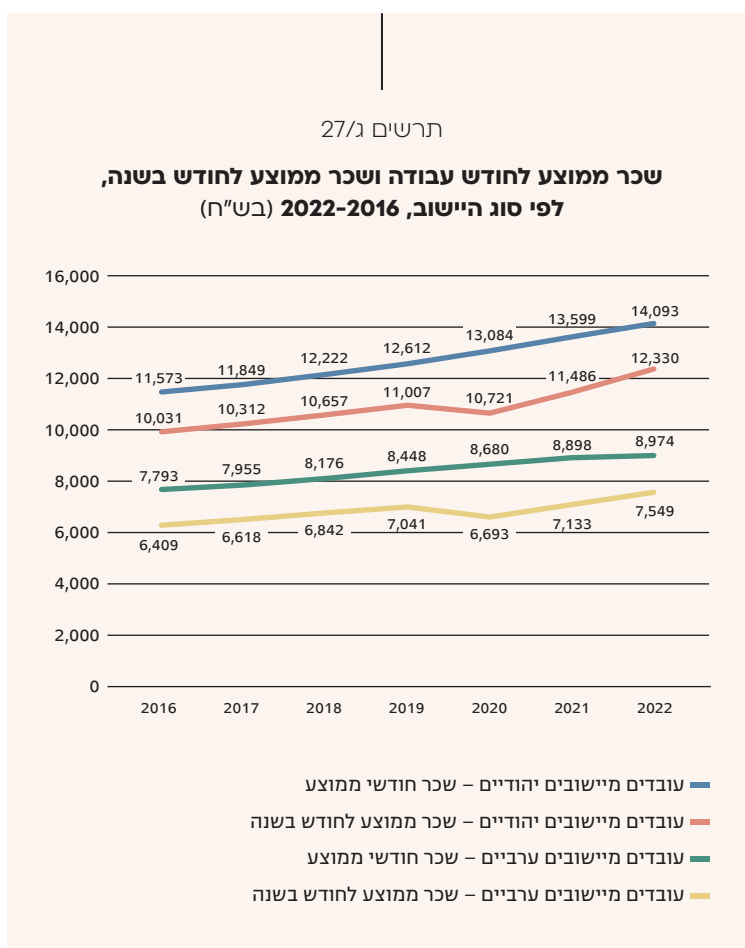
הביטוח הלאומי מודד את רמת השכר הממוצע לעובד בעזרת שני מדדים: שכר ממוצע לחודש עבודה ושכר ממוצע לחודש בשנה. המדד הראשון בודק את רמת השכר לחודש אחד, והמדד השני בודק את רמת השכר בשנה כולה וגוזר מכך את הממוצע החודשי לאותה השנה.

נתוני הביטוח הלאומי חושפים פער בין שני המדדים: השכר הממוצע לחודש עבודה אחד גבוה מן השכר הממוצע לחודש בשנה. הסיבה לפער היא שחלק מן העבודות הן מזדמנות או זמניות, ולא מתקיים בהן רצף תעסוקתי לכל אורך חודשי השנה. בעקבות זאת, ממוצע ההכנסה החודשי לאורך שנה מלאה נמוך בפועל מהשכר הממוצע לחודש עבודה אחד.

הפער בין השכר הממוצע לחודש אחד לבין רמת השכר הממוצעת לחודש לאורך השנה מעיד על יציבות העבודה ועל הביטחון התעסוקתי לעובד. ככל שהפער בין השכר הממוצע לחודש בשנה לשכר הממוצע לחודש עבודה גדול יותר, כך רמת הביטחון התעסוקתי נמוכה יותר, שכן רמת השכר לחודש עבודה אחד אינה נשמרת לאורך כל חודשי השנה.

נתוני הביטוח הלאומי חושפים פער יציב בין השכר הממוצע לחודש עבודה לבין השכר הממוצע לחודש בשנה לאורך השנים 2016-2022 בקרב עובדים ערבים ויהודים כאחד. בערכים מוחלטים, הפער הממוצע לאורך תקופה זו בין שני המדדים בקרב עובדים יהודים גבוה מהפער בקרב עובדים ערבים, 1,784 ש"ח לעומת 1,520 ש"ח בהתאמה. לעומת זאת, מאחר שבממוצע שכרו של עובד יהודי גבוה משכרו של עובד ערבי, אם בוחנים את שיעור הפער ביחס למשכורת החודשית הממוצעת לעובד מתברר שהפער הממוצע בין שני המדדים בקרב עובדים ערבים גבוה מזה שבקרב עובדים יהודים, 18% לעומת 14% בהתאמה. הפער היחסי הגדול ביותר בין השכר הממוצע לחודש עבודה לבין השכר הממוצע לחודש בשנה נצפה בזמן משבר הקורונה, בשנים 2020-2021. ב־2020 עמד הפער בין השכר החודשי הממוצע לשכר הממוצע לחודש בשנה בקרב עובדים ערבים על 23% ועל 20% ב־2021, ואילו הפער בקרב עובדים יהודים היה נמוך יותר, 18% ב־2020 ו־16% ב־2021.

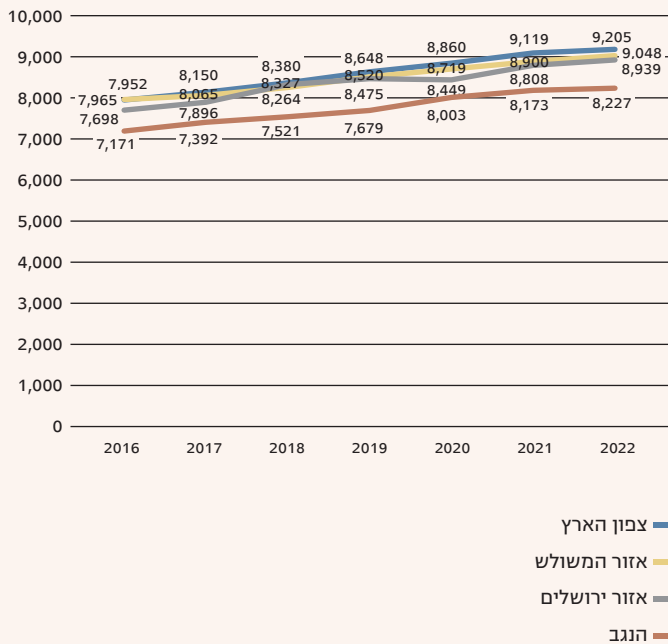
בצד זאת, הנתונים לשנים 2016-2022 מצביעים על פער הולך ומתרחב בין השכר הממוצע של עובד ערבי לבין מקבילו היהודי. לדוגמה, במדד השכר החודשי הממוצע, הפער בין עובד ערבי לבין עובד יהודי עלה מ־3,780 ש"ח בשנת 2016 ל־5,119 ש"ח בשנת 2022, לטובת העובד היהודי. בשנת 2016 היה השכר החודשי הממוצע של עובד ערבי 67.3% מהשכר החודשי הממוצע של עובד יהודי, ובשנת 2022 היה שכרו של העובד הערבי 63.7% משכרו של מקבילו היהודי.

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך בן ישראל ואחרים, 2024.

תרשים ג/28

שכר חודשי ממוצע לעובדים מיישובים ערביים, לפי האזור הגאוגרפי, 2016-2022 (בש"ח)

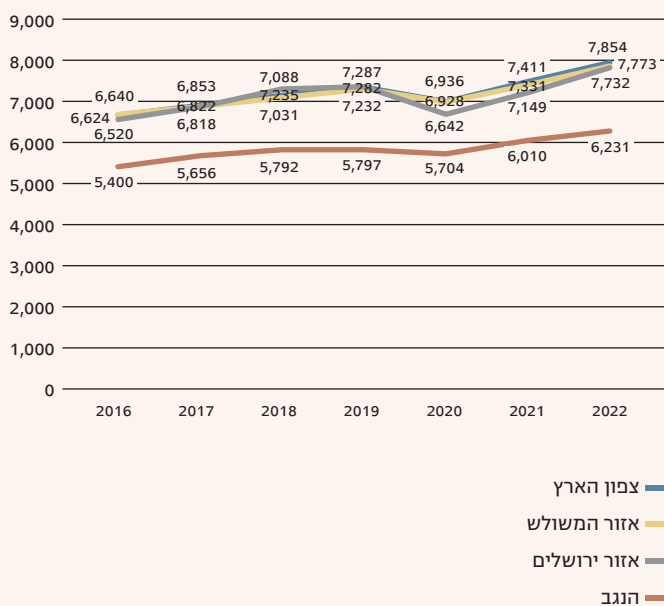

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך בן ישראל ואחרים, 2024.

ההסבר לפערי השכר בין ערבים ליהודים נעוץ בייצוגם הנמוך יחסית של שכירים מהחברה הערבית (גברים ונשים), לעומת שכירים מהחברה היהודית (גברים ונשים), בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר גבוהה מהממוצע במשק. בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר נמוכה מהממוצע במשק ייצוגם היחסי של שכירים ערבים גבוה בהשוואה לזה של שכירים יהודים.

תרשים 29 ג

**שכר ממוצע לחודש בשנה לעובדים מיישובים ערביים,
לפי האזור הגאוגרפי, 2016-2022 (בש"ח)**

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך בן ישראל ואחרים, 2024.

בצד זאת ניכרים לעין גם פערים מגדריים: בכל אחת מקבוצות האוכלוסייה שיעורם של גברים שכירים (ערבים ויהודים) בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר גבוהה מהממוצע הכללי במשק, גבוה משיעורן של נשים שכירות (ערביות ויהודיות) בענפים האלה.

על פי נתוני הלמ"ס לשנת 2023, 35.1% מהגברים הערבים ו־58.3% מהגברים היהודים מועסקים בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר גבוהה מהשכר החודשי הממוצע במשק (12,863 ש"ח בשנת 2023). לעומת זאת, 81.5% מהנשים הערביות ו־60.9% מהנשים היהודיות מועסקות בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר נמוכה מהשכר החודשי הממוצע במשק.

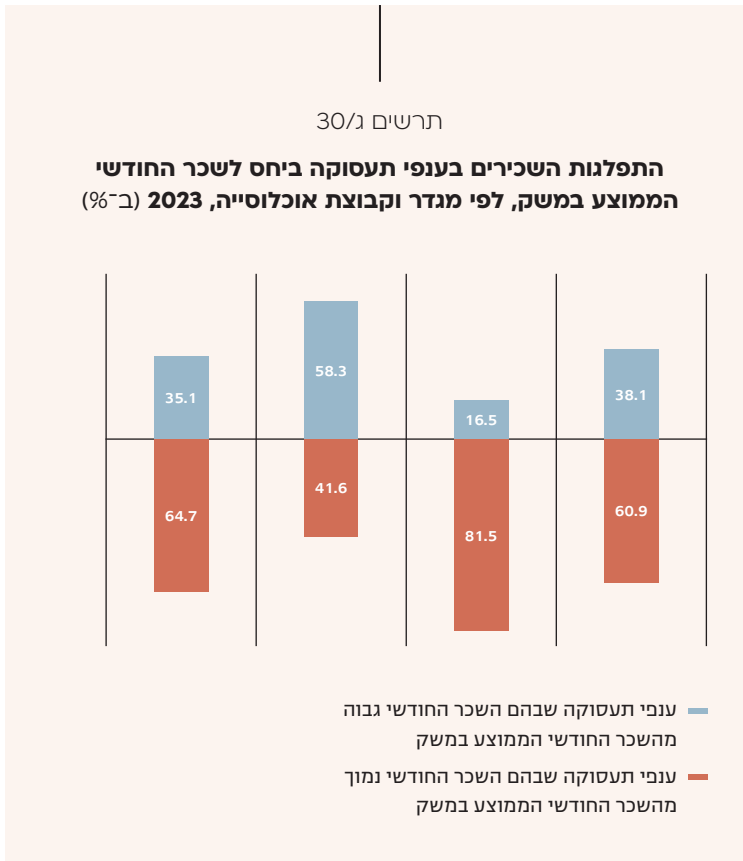
לוח ג/3					
התפלגות שכירים בענפי תעסוקה עיקריים, לפי שכר ממוצע למשרת שכיר, מגדר וקבוצת אוכלוסייה, 2023					
נשים (ב־%)		גברים (ב־%)		השכר הממוצע למשרת שכיר בענף (בש"ח)	ענף כלכלי
יהודיות	ערביות	יהודים	ערבים		
6.0	1.1	10.7	1.0	29,291	מידע ותקשורת
4.3	1.4	3.4	0.7	22,039	שירותים פיננסיים ושירותי ביטוח
0.4	–	1.3	0.7	21,434	אספקת חשמל ומים, שירותי ביוב וטיפול בפסולת
6.1	4.3	13.4	11.3	18,379	תעשייה; כרייה וחציבה
10.1	2.9	12.9	4.6	18,074	מינהל מקומי, ציבורי וביטחון וביטוח לאומי; ארגונים וגופים חוץ־מדינתיים

ענף כלכלי		השכר הממוצע למשרת שכיר בענף (בש"ח)		גברים (ב־%)		נשים (ב־%)	
				ערבים	יהודים	ערביות	יהודיות
שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים		17,743		3.7	9.5	4.5	9.0
פעילויות בנדל"ן		14,052		0.2	1.0	–	0.5
שירותי תחבורה, אחסנה, דואר ובלדרות		13,541		12.9	6.1	2.0	1.7
בינוי		12,023		23.0	5.8	1.0	1.0
מסחר סיטוני וקמעוני, ותיקון כלי רכב מנועיים		10,520		16.0	10.7	13.1	8.7
חינוך		9,834		4.2	6.7	29.5	20.0
שירותי בריאות, רווחה וסעד		9,230		6.0	4.7	23.0	18.8
חקלאות, ייעור ודיג		8,641		1.5	1.2	0.9	0.3
שירותי ניהול ותמיכה		7,690		5.1	4.1	4.5	3.0
אומנות, בידור ופנאי		7,311		0.5	2.2	0.9	2.0
שירותים אחרים		6,616		1.6	2.0	2.9	4.0
שירותי אירוח ואוכל		5,888		6.8	4.2	5.7	3.1

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוחות 9.12,

9.38, 9.39.

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוחות 9.12, 9.38, 9.39.

תכונות כוח העבודה של משקי הבית

על פי נתונים לשנת 2023, שיעור משקי הבית הערביים שבהם יש לפחות מועסק אחד דומה לשיעור במשקי הבית היהודיים, 79.6% ו-79.2% בהתאמה. שיעורם של משקי בית ערביים שבהם יש מועסק אחד בלבד גבוה מעט משיעורם

של משקי בית יהודיים במצב הזה, 36.4% לעומת 31.7% לעומת זאת, שיעור משקי הבית הערביים שיש בהם שני מועסקים הוא 30.4%, ושיעור משקי הבית היהודיים שבהם שני מועסקים הוא 35.1%. שיעור משקי הבית שבהם שלושה מועסקים או יותר בקרב ערבים דומה לזה בקרב יהודים, 12.8% ו-12.5% בהתאמה. בצד זאת, בולט לעין ששיעורם של משקי הבית היהודיים שבהם כולם מועסקים (46.5%) גבוה פי שניים ויותר מהשיעור הזה בקרב משקי הבית הערביים (21.4%).

לוח ג/4

תכונות כוח העבודה במשקי בית, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2023
(באלפים וב־%)

יהודים		ערבים		משקי בית
שיעור מכל משקי הבית	סך הכול	שיעור מכל משקי הבית	סך הכול	
100.0%	2,357.3	100.0%	469.3	משקי בית – סך הכול
79.2%	1,867.0	79.6%	373.5	משקי בית שיש בהם מועסקים – סך הכול
46.5%	1,095.7	21.4%	100.6	מהם: משקי בית שבהם כולם מועסקים (משרה מלאה או חלקית)
29.6%	698.1	53.0%	248.5	מהם: מועסקים (משרה מלאה או חלקית), ולא בכוח העבודה

יהודים		ערבים		משקי בית
שיעור מכל משקי הבית	סך הכול	שיעור מכל משקי הבית	סך הכול	
31.7%	746.4	36.4%	170.7	מהם: מועסק אחד (משרה מלאה או חלקית)
35.1%	826.8	30.4%	142.5	מהם: שני מועסקים (משרה מלאה או חלקית)
12.5%	293.7	12.8%	60.3	מהם: שלושה מועסקים או יותר (משרה מלאה או חלקית)
20.8%	490.3	20.4%	95.8	משקי בית שאין בהם מועסקים – סך הכול
19.6%	461.3	18.7%	87.5	מהם: כולם אינם בכוח העבודה

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.59.

בעשור האחרון חלה עלייה עקבית בשיעור משקי הבית הערביים שבהם כל בני הבית מועסקים: מ־15.4% בשנת 2013 ל־21.4% בשנת 2023. מגמת העלייה נבלמה מעט בשנים 2020–2021, שבהן ניכרו השפעותיו הכלכליות של משבר הקורונה, אולם בשנים שחלפו מהמשבר ניכרת התאוששות מרשימה של משקי הבית הערביים במדד זה. ובכל זאת, לאורך העשור האחרון, שיעור משקי הבית היהודיים שבהם כולם מועסקים גבוה במידה ניכרת משיעורם במשקי הבית הערביים.

אף ששיעור משקי הבית הערביים שבהם יש לפחות מועסק אחד דומה לשיעורם בקרב משקי בית יהודיים (79.6% לעומת 79.2%, בהתאמה), מתברר כי ברוב

משקי הבית הערביים חלק מבני הבית מועסקים וחלק אחר אינם נכללים בכוח העבודה כלל (דהיינו אפילו אינם מחפשים עבודה, ולכן אינם מוגדרים "בלתי מועסקים"). על פי נתונים לשנת 2023, שיעור משקי הבית הערביים המרוכז בקטגוריה הזאת גבוה כמעט פי שניים מהשיעור בקרב משקי בית יהודיים, 53% לעומת 29.6% בהתאמה.

לוח ג/5

**תכונות כוח העבודה במשקי בית הכוללים מועסקים,
לפי קבוצת אוכלוסייה, 2013-2023 (באלפים וב-%)**

שנה	סך הכול משקי בית		שיעור משקי הבית שבהם לפחות מועסק אחד		שיעור משקי הבית שבהם כולם מועסקים		שיעור משקי הבית שבהם מועסקים ובלתי מועסקים		שיעור משקי הבית שבהם מועסקים וכאלה שאינם בכוח העבודה		שיעור משקי הבית שבהם מועסקים, בלתי מועסקים, וכאלה שאינם בכוח העבודה	
	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים
2013	332.6	1,914.5	78.5	78.4	15.4	43.5	3.1	5.1	54.8	28.6	5.8	2.2
2014	344.1	1,955.7	78.4	79.0	17.0	44.5	2.7	5.2	54.3	28.3	5.0	2.1
2015	357.4	1,993.2	78.4	79.1	16.6	45.4	2.2	4.7	55.9	28.1	4.2	1.9
2016	368.8	2,028.9	78.7	79.7	16.2	45.8	2.0	4.2	57.0	28.7	3.9	1.9
2017	378.9	2,053.5	78.3	79.9	17.1	45.8	1.7	3.9	56.4	29.4	3.4	1.6
2018	392.2	2,113.8	78.9	79.7	18.7	46.4	1.6	3.5	56.0	29.0	2.9	1.5

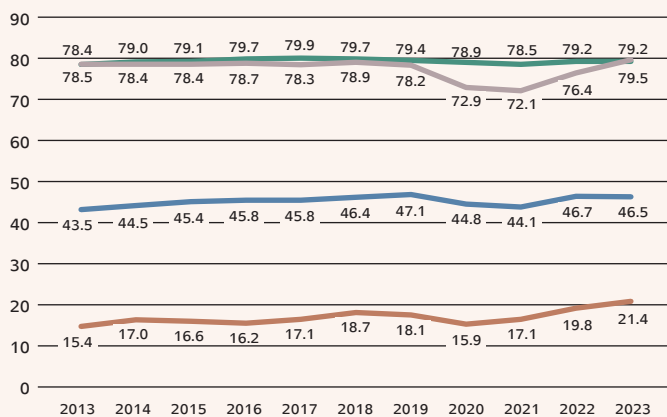
שנה	סך הכול משקי בית		שיעור משקי הבית שבהם לפחות מועסק אחד		שיעור משקי הבית שבהם כולם מועסקים		שיעור משקי הבית שבהם מועסקים ובלתי מועסקים		שיעור משקי הבית שבהם מועסקים וכאלה שאינם בכוח העבודה		שיעור משקי הבית שבהם מועסקים, בלתי מועסקים, וכאלה שאינם בכוח העבודה	
	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים
2019	403.6	2,179.2	78.2	79.4	18.1	47.1	1.5	3.5	56.7	28.2	2.2	1.3
2020	419.9	2,215.2	72.9	78.9	15.9	44.8	1.3	3.8	54.3	29.5	1.8	1.6
2021	430.8	2,268.5	72.1	78.5	17.1	44.1	1.5	4.3	51.5	29.4	2.4	1.6
2022	455.2	2,318.6	76.4	79.2	19.8	46.7	1.3	2.4	51.9	29.0	3.4	1.2
2023	469.3	2,357.3	79.6	79.2	21.4	46.5	1.7	2.0	53.0	29.6	3.5	1.1

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.54.

לאורך העשור האחרון, שיעור משקי הבית הערביים שבהם אין מועסקים כלל דומה בדרך כלל לשיעור בקרב משקי הבית היהודיים. חריג מכלל זה היה בזמן משבר הקורונה, בשנים 2020–2021, שבהן חל זינוק חד בשיעורם של משקי הבית הערביים שאין בהם מועסקים, בעוד שבמשקי הבית היהודיים לא נצפה שינוי מובהק במדד הזה. שיעור הנפלטים מכוח העבודה מקרב משקי הבית הערביים בזמן הקורונה היה גבוה הן בהשוואה למשקי הבית היהודיים באותה התקופה, הן בהשוואה למגמה שאפיינה את משקי הבית הערביים עצמם עד פרוץ המשבר. בשיאו של משבר הקורונה לא נכללו רבע מכלל משקי הבית הערביים בכוח העבודה. במדד זה חלה התאוששות ניכרת, וכיום שיעור משקי הבית הערביים שבהם אין מועסקים הגיע לרמה הנמוכה ביותר זה עשור (20.4%), שיעור דומה לזה שבקרב משקי הבית היהודיים (20.8%).

תרשים ג/31

משקי בית שיש בהם מועסקים, לפי תכונות נבחרות של כוח העבודה במשק בית ולפי קבוצת אוכלוסייה, 2023-2013 (ב-%)

- שיעור משקי הבית שבהם לפחות מועסק אחד - יהודים
- שיעור משקי הבית שבהם לפחות מועסק אחד - ערבים
- שיעור משקי הבית שבהם כולם מועסקים - יהודים
- שיעור משקי הבית שבהם כולם מועסקים - יהודים

לוח 6/ג

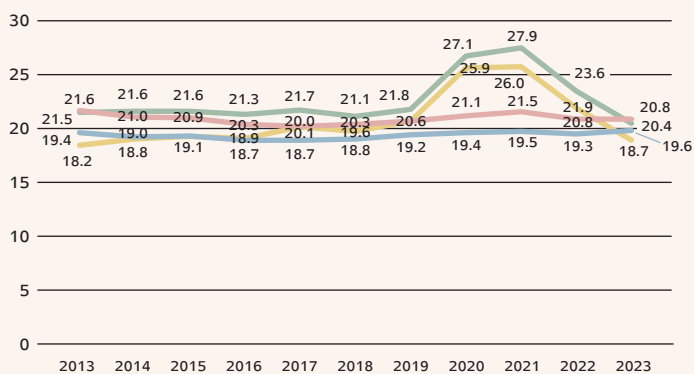
מאפייני כוח העבודה במשקי בית שאינם כוללים מועסקים,
לפי קבוצת אוכלוסייה, 2023-2013 (באלפים וב-%)

שנה		סך הכול משקי בית		שיעור משקי הבית שאין בהם מועסקים		שיעור משקי הבית שבהם כולם בלתי מועסקים		שיעור משקי הבית הכוללים בלתי מועסקים וכאלה שאינם בכוח העבודה		שיעור משקי הבית שבהם כולם אינם בכוח העבודה	
		יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים
2013	332.6	1,914.5	21.5	21.6	0.4	1.0	2.9	1.2	18.2	19.4	
2014	344.1	1,955.7	21.6	21.0	0.3	1.0	2.5	1.1	18.8	19.0	
2015	357.4	1,993.2	21.6	20.9	0.3	0.9	2.2	0.8	19.1	19.1	
2016	368.8	2,028.9	21.3	20.3	0.4	0.8	2.0	0.8	18.9	18.7	
2017	378.9	2,053.5	21.7	20.1	0.3	0.7	1.4	0.7	20.0	18.7	
2018	392.2	2,113.8	21.1	20.3	0.2	0.8	1.3	0.6	19.6	18.8	
2019	403.6	2,179.2	21.8	20.6	0.3	0.8	0.9	0.7	20.6	19.2	
2020	419.9	2,215.2	27.1	21.1	0.3	1.0	0.9	0.7	25.9	19.4	
2021	430.8	2,268.5	27.9	21.5	0.3	1.1	1.6	0.9	26.0	19.5	
2022	455.2	2,318.6	23.6	20.8	0.2	0.8	1.6	0.7	21.9	19.3	
2023	469.3	2,357.3	20.4	20.8	0.4	0.8	1.4	0.4	18.7	19.6	

מקור: עיבוד המחברים לנתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.54.

תרשים ג/32

משקי בית שאין בהם מועסקים, לפי תכונות נבחרות של כוח העבודה במשק בית ולפי קבוצת אוכלוסייה, 2013-2023 (ב-%)

- שיעור משקי הבית ללא מועסקים - ערבים
- מזה: שיעור משקי הבית שבהם כולם אינם בכוח העבודה - ערבים
- שיעור משקי הבית ללא מועסקים - יהודים
- מזה: שיעור משקי הבית שבהם כולם אינם בכוח העבודה - יהודים

תופעת חוסר המעש בקרב צעירים ערבים

"חוסר מעש" (NEET – Not in Employment, Education or Training) הוא מושג המאפיין אנשים שאינם נמצאים בכל מסגרת תעסוקה, לימודים או הכשרה מקצועית.⁷⁴ באוכלוסייה הערבית בישראל, "חסרי מעש" הם בדרך כלל צעירים בגילים 18 עד 24 שסיימו את לימודיהם התיכוניים ואינם משולבים לא בעולם התעסוקה ולא בהשכלה הגבוהה. עם זאת, בשנים האחרונות יש לא מעט חסרי מעש ערבים גם בגילים 25 עד 34, שלאחר שרכשו השכלה אקדמית (תואר ראשון) וסיימו את הכשרתם המקצועית אינם מצליחים להיקלט בעולם התעסוקה.⁷⁵ אחת הסיבות לכך היא השפעותיו השליליות של משבר הקורונה בשנים 2020–2021.

חשוב להבהיר כי ההגדרה "חוסר מעש" נושאת משמעות כלכלית יבשה, ואינה מייצגת בהכרח אדם היושב באפס מעשה. מי שמוגדר "חסר מעש" אינו מייצר הכנסה בהווה באמצעות עבודה, וגם אינו משקיע ביצירת אפיקי הכנסה בעתיד באמצעות לימודים או פיתוח ההון האישי לשם מציאת עבודה בעתיד. עם זאת, "חסר מעש" עשוי לסייע במטלות משק הבית או לעזור לבני משפחה מבוגרים, גם אם אין לפעילות כזאת משמעות כלכלית ישירה.

שיעור ניכר מבוגרי התיכון הערבים נקלעים לאחר סיום לימודיהם למצב של חוסר מעש. על פי נתוני 2023, שליש מבנות ובני קבוצת הגיל 18–24 בחברה הערבית הם חסרי מעש. חמור מכך, שיעור זה נותר כמעט ללא שינוי גם בקבוצות גיל מאוחרות יותר (25 עד 34). בחברה היהודית, רק 16.4% בקבוצת הגיל 18–24 מוגדרים חסרי מעש, ושיעור זה הולך וקטן בקבוצות גיל מבוגרות יותר (25 עד 34), בעקבות השתלבותם בשוק התעסוקה.

74 סאמי מיעארי ונסרין חדאד חאג' יחיא, חוסר מעש בקרב צעירים ערבים בישראל, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2017.

75 קונסטנטינוב, חדאד חאג' יחיא ואחרים, 2023 (לעיל הערה 66).

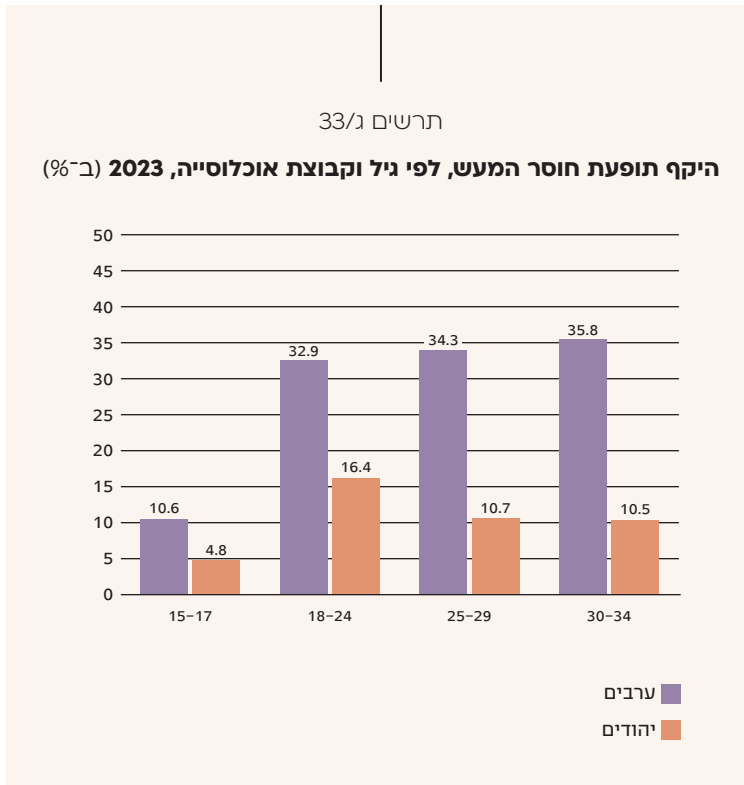
תופעת חוסר המעש בחברה הערבית היא אפוא תופעה כרונית המאפיינת צעירים מכמה קבוצות גיל. לעומת זאת, בחברה היהודית מדובר בתופעה מצומצמת יחסית בקרב צעירים, וממדיה הולכים ומצטמצמים בקבוצות הגיל המבוגרות יותר.

לוח ג/7

מצב לימודים ועבודה, לפי קבוצת אוכלוסייה וגיל, 2023 (ב-%)

יהודים				ערבים					
34-30	29-25	24-18	17-15	34-30	29-25	24-18	17-15	קבוצת גיל	
7.3	17.6	9.7	8.3	1.3	4.6	10.0	1.2	לומדים	עובדים
77.1	59.7	55.0	1.4	61.6	55.6	34.5	1.2	לא לומדים	
5.1	12.0	18.8	85.8	1.3	5.5	22.6	87.0	לומדים	לא עובדים
10.5	10.7	16.4	4.8	35.8	34.3	32.9	10.6	לא לומדים	

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.31.

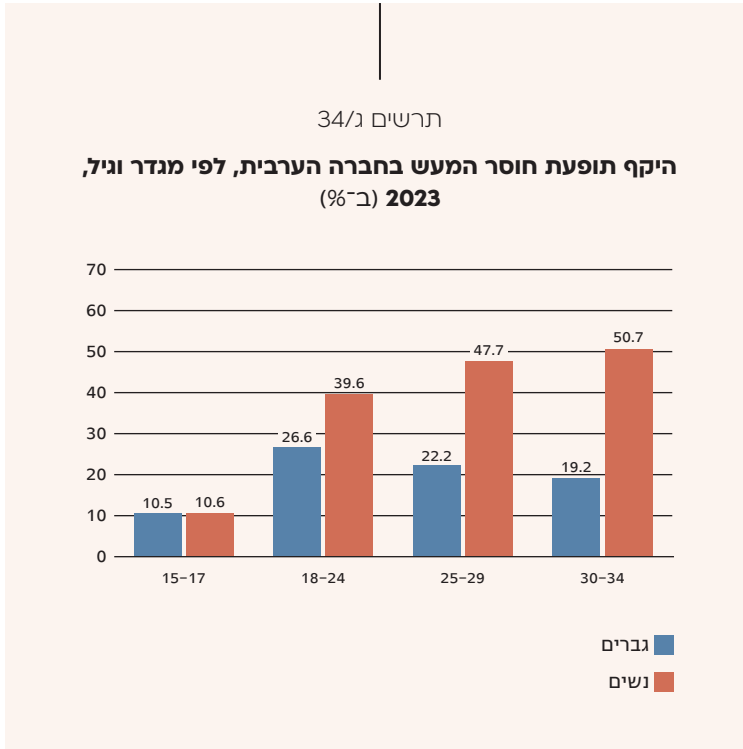
מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.31.

בחברה הערבית יש שונות גדולה בין גברים לבין נשים, בדפוסי העבודה, הלימודים וחוסר המעש בשנים שלאחר סיום הלימודים בתיכון. בכל קבוצות הגיל – למעט בקבוצת הגיל של תלמידי תיכון (15-17 שנה) – שיעור הגברים העובדים גבוה במידה ניכרת משיעור הנשים העובדות, ובד בבד, שיעור הנשים המוגדרות "חסרות מעש" גבוה במידה ניכרת משיעור הגברים המוגדרים כך. על פי נתוני הלמ"ס לשנת 2023, בקבוצת הגיל 18-24 שיעור הנשים הלומדות גבוה במידה ניכרת משיעור הגברים הלומדים (39.1% לעומת 26.4% בהתאמה), אולם בקבוצות הגיל המבוגרות יותר (25-29 ו-30-34) אין כמעט הבדל בין גברים לבין נשים בשיעורי ההשתלבות בלימודים. מכל מקום, שיעורי הלומדים והלומדות

בקבוצות הגיל המבוגרות נמוכים במידה ניכרת בהשוואה לקבוצת הגיל הצעירה ביותר. המסקנה היא שהשתלבות הנשים בלימודים גבוהים לאחר התיכון איננה מתורגמת להשתלבות בשוק התעסוקה בהמשך הדרך. כך, שיעור הנשים המוגדרות "חסרות מעש" אחרי סיום לימודיהן האקדמיים גבוה במידה ניכרת משיעור הגברים. יש להניח כי בקבוצות הגיל המבוגרות יותר עיקר מעייניהן של הנשים נתונים לגידול ילדים ולמשק הבית, ולכן ההגדרה "חסרת מעש" חוטאת מעט לתיאור נסיבות חייהן. עם זאת, אי אפשר להתעלם מן העובדה שחלק גדול מהן אינן עובדות (מבחירה או מאילוץ).

לוח 8/ג									
לימודים ותעסוקה בחברה הערבית, לפי מגדר וגיל, 2023 (ב-%)									
נשים				גברים					
34-30	29-25	24-18	17-15	34-30	29-25	24-18	17-15	קבוצת גיל	
1.3	5.2	11.1	1.4	1.2	4.0	8.9	1.7	לומדים	עובדים
46.5	41.3	21.3		78.5	68.6	47.1	1.7	לא לומדים	
1.4	5.8	28.0	88.0	1.1	5.2	17.5	86.1	לומדים	לא עובדים
50.7	47.7	39.6	10.6	19.2	22.2	26.6	10.5	לא לומדים	

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.31.

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.31.

לאורך העשור האחרון הייתה תחולת חוסר המעש בקרב גברים ערבים בקבוצת הגיל הצעירה ביותר (18-24 שנה) בדרך כלל גבוהה יותר בהשוואה לקבוצות הגיל האחרות. בתקופת משבר הקורונה נצפתה עלייה בתחולת חוסר מעש בקרב גברים ערבים בכל קבוצות הגיל. בשנים האחרונות, בעקבות התאוששות שוק התעסוקה בחברה הערבית, הצטמצמו ממדי חוסר המעש במידה ניכרת, וההיקף התופעה ירד חזרה לרמה שאפיינה אותו לפני משבר הקורונה.

המגמה בקרב נשים ערביות אחרת. לאורך העשור האחרון הייתה תחולת חוסר המעש בקבוצת הגיל הצעירה ביותר (18-24 שנה) נמוכה בהשוואה לשאר קבוצות הגיל. משבר הקורונה הרחיב את ממדי חוסר המעש בקרב הנשים בקבוצות הגיל הצעירות (18-24 ו-25-29), אולם ככלל המגמה בעשור האחרון היא של ירידה

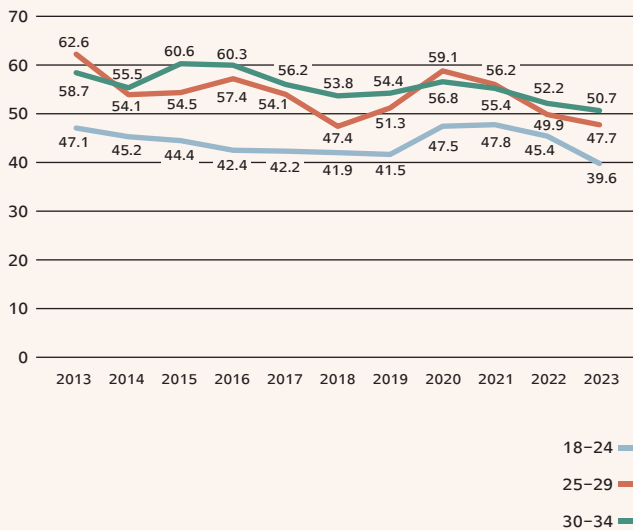
מתונה ועקבית בתופעת חוסר מעש. בעקבות זאת, בשנים האחרונות הולכים ממדי התופעה ומצטמצמים, ועם זאת, כמעט מחצית מהנשים הערביות בגילים 25 עד 34 (כלומר בגיל העבודה העיקרי) הן עדיין חסרות מעש.

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2014, לוח 12.31.

תרשים ג/36

היקף תופעת חוסר המעש בקרב נשים ערביות, לפי קבוצת גיל, 2013-2023 (ב-%)

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 9.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2021, לוח 9.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 9.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2018, לוח 12.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017, לוח 12.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לוח 12.31; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2014, לוח 12.31.

חינוך והשכלה גבוהה

פרק זה מציג נתונים עדכניים על החינוך וההשכלה הגבוהה באוכלוסייה הערבית בישראל, כדי לשקף תמונת מצב עכשווית ומגמות עיקריות של שינוי והתפתחות בזירה זו לאורך שנים. נתונים אלו עשויים לסייע לעמוד על האתגרים המרכזיים העומדים בפני הרשויות המקומיות הערביות, הנהלת מוסדות החינוך וצוותי ההוראה, וגם בפני משרד החינוך ויתר הגורמים הנוגעים בדבר.

יצוין כי הספרות המחקר רוויה במחקרים הנוגעים למעמדה, רמת תפקודה, הישגיה, מאפייניה ובעיותיה של מערכת החינוך הערבית בישראל. המחקרים, רובם ככולם, מצביעים על מיקומה הנמוך של מערכת החינוך הערבית בסדר היום החברתי והלאומי, ועל אפליה ואי־שוויון בהקצאת משאבים חומריים וסימבוליים. ההחלטה שהחינוך בחברה ערבית ייחשב "זרם" נפרד התקבלה בשנותיה הראשונות של המדינה. אומנם יש אגף חינוך ערבי נפרד לכאורה, אבל אין לחינוך הערבי עצמאות ואוטונומיה, לא ארגונית ולא פדגוגית, והוא נתון למערכת פיקוח ושליטה של משרד החינוך, כמו זרמים אחרים במערכת.⁷⁶ כלומר, הוא כפוף למזכירות הפדגוגית במטה משרד החינוך בכל הקשור להיבטים הפדגוגיים, ולמחוזות משרד החינוך ברמה הארגונית. יתרה מזו, במחוזות של משרד החינוך ישנם מפקחים הכפופים להנהלת המחוז.⁷⁷ שפת ההוראה במערכת

76 השימוש במונחים כגון "חינוך יהודי" או "חינוך ערבי" לעומת "חינוך ערבי" בפרק זה משקף את החלוקה המוסדית הנהוגה במשרד החינוך, ואת המגמות וההבדלים המאפיינים את הזרמים והמגזרים במערכת החינוך בישראל. הבחנות אלו אינן נושאות משמעות נורמטיבית, אלא משמשות לשם תיאור, ניתוח והשוואה של התפתחות המדיניות והמאפיינים הייחודיים לכל מגזר.

77 להרחבה בעניין זה, ראו ח'אלד אבו עסבה, **החינוך הערבי בישראל: דילמות של מיעוט לאומי**, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2007; ח'אלד אבו עסבה, **מערכת החינוך הערבית בישראל: מצב קיים וחלופות ארגוניות אפשריות**, המכון לחקר השלום, גבעת חביבה, 1997; איימן אג'באריה, "מדיניות הכשרת המורים הערבים בישראל: התביעה לייחוד לאומי ופדגוגי", בתוך איימן אג'באריה (עורך), **הכשרת מורים בחברה הפלסטינית בישראל: פרקטיקות מוסדיות ומדיניות חינוכית**, רסלינג, 2013, עמ' 11-48; איימן אג'באריה, **ויסוף ג'בארין, חינוך בהמתנה: מדיניות הממשלה ויחזמות אזרחיות לקידום החינוך הערבי בישראל**, דיראסאת – המרכז הערבי למשפט ומדיניות, 2010;

החינוך הערבית היא ערבית, והמערכת עצמה נחלקת לארבעה מגזרים: ערבי, דרוזי, צ'רקסי ובדואי, ולכל מגזר תוכנית לימודים המיוחדת אותו.⁷⁸ חלוקה זו היא דוגמה לדפוסי הפעולה של מערכת החינוך בישראל, שאינה רואה בחברה הערבית מיעוט לאומי-קולקטיבי אחד, אלא עדות וקבוצות. ממשלות ישראל לדורותיהן שלטו ושולטות במיעוט הערבי באמצעים מגוונים, לרבות דרך פיקוח הדוק על מערכת החינוך שלו. שליטה זו באה לידי ביטוי בסינון המועמדים להוראה על פי עמדותיהם הפוליטיות, באי-מעורבות של אנשי מקצוע ערביים בקביעת התכנים, ובהזנחת הנרטיב הערבי הפלסטיני ודמותה של החברה הערבית בתכנים הלימודיים.⁷⁹

מציאות זו הובילה לחולשה אינהרנטית ולפערים עצומים בין החינוך הערבי לחינוך העברי. בשנים האחרונות, על רקע התוכניות הממשלתיות 922 ו-550, הוקצו משאבים גדולים למערכת החינוך הערבית, והן אכן הביאו לשיפור במצבה ובהישגיה של המערכת, כפי שאפשר ללמוד מהנתונים המופיעים כאן. פרק זה יכלול נתונים מקיפים על מערכת החינוך הערבית, לרבות עובדי הוראה, תשתיות פיזיות ואקלים חינוכי, תקציבים, הישגים לימודיים ועוד.

איימן אג'באריה, "דילמות ואתגרים בחינוך לאזרחות בבתי הספר הערביים", בתוך אלי רכס ואריק רודניצקי (עורכים), **נוער ערבי בישראל: בין מסיכוי לסיכון**, אוניברסיטת תל אביב וקרן קונרד אדנאואר, 2008, עמ' 45-54; איימן אג'באריה, "החינוך הבלתי פורמלי בחברה הפלסטינית בישראל", בתוך שלמה רומי ומרים שמידע (עורכים), **החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה**, מאגנס, 2007, עמ' 295-314.

78 אומנם יש הגדרה מוסדית ומגזרית לחינוך הבדואי, אך אין לו תוכנית לימודית ופדגוגית ייחודית המבדילה אותו מיתר התוכניות של החינוך הערבי.

79 Ismael Abu-Saad, "Palestinian Education in Israel: The Legacy of the Military Government," *Holy Land Studies: A Multidisciplinary Journal* 5, 1 (2006): 21-56; Majid Al-Haj, *Education, Empowerment and Control: The Case of the Arabs in Israel*, State University of New York Press, 1995

עובדות ועובדי הוראה

עובדי ההוראה מכינים ומכשירים את דורות העתיד של החברה, בימים כתיקונם וגם בעיתות משבר (כמו מלחמה, מגפה ועוד). עם זאת, מחקרים וסקרים רבים (מקומיים ובינלאומיים) מציגים בשנים האחרונות את המשבר (הכלל-עולמי כמעט) במקצוע ההוראה, בין השאר, בתפיסת יוקרתו ובערכו.⁸⁰

מערכת החינוך העברית בישראל סובלת ממחסור גדול במורים ובמורות. לעומת זאת, במערכת החינוך בחברה הערבית יש עודף הכשרה של עובדי הוראה, ובעקבותיו רבים מהמוסמכים להוראה בחברה הערבית אינם מצליחים להשתלב במערכת החינוך למרות רצונם.⁸¹ תופעה זו משקפת כשל תכנוני רחב במדיניות ההכשרה וההשמה של עובדות ועובד הוראה בישראל – בעוד שבמערכת החינוך העברית נדרשים גיוס אקטיבי והסבות מקצועיות כדי להתמודד עם המחסור החמור, במערכת החינוך הערבית ההיצע הגבוה של בוגרי הוראה אינו מתורגם לתעסוקה בפועל, בין היתר, בשל היעדר התאמה בין תחומי ההכשרה לצורכי השטח ולשינויים במערכת החינוך, מחסור בתקנים במקצועות מבוקשים ומבנה שכר שאינו מעודד קליטה של צוותים איכותיים. כך נוצרת מציאות פרדוקסלית – בחברה הערבית נוצר הון אנושי פוטנציאלי מבוזז, שאילו הייתה בישראל מדיניות אינטגרטיבית ומותאמת לשוק ההוראה, היה יכול לסייע בצמצום המחסור במערכת העברית.⁸²

80 סמדר דוניצה-שמידט, רוני רמות ורות זחובסקי, **מעמד המורה בישראל בהשפעת נגיף הקורונה**, מוגש למדען הראשי של משרד החינוך, מכללת סמינר הקיבוצים, 2021; Rinat Arviv Elyashiv and Yael Navon, "Teacher Attrition: Human Capital and Terms of Employment – Do they Matter?" *Education Policy Analysis Archives* 29, 76 (2021)

81 אסף ויינגר, **השתלבות עובדי הוראה ערבים במערכת החינוך**, הכנסת: מרכז המחקר והמידע, 2020, עמ' 1.

82 מיכל בלר, **משבר המורים בישראל: מעמד המורה וההכשרה להוראה**, המרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט, 2023.

לוח ד'1

**עובדי הוראה בחינוך היסודי והעל-יסודי בחינוך הערבי ובחינוך העברי,
(במספרים מוחלטים וב-%) 2024–1999**

					שנת לימודים	
ערבים	יהודים	סך הכול	חינוך ערבי	חינוך עברי		
20%	80%	54,427	11,001	43,426	1999/2000	יסודי
24%	76%	60,271	14,671	45,600	2004/05	
26%	74%	67,097	17,380	49,717	2009/10	
25%	75%	79,514	19,882	59,632	2014/15	
25%	75%	80,877	20,070	60,807	2015/16	
25%	75%	83,045	20,606	62,439	2016/17	
25%	75%	84,552	20,881	63,671	2017/18	
24%	76%	85,999	20,982	65,017	2018/19	
24%	76%	86,536	20,899	65,637	2019/20	
24%	76%	94,143	22,387	71,756	2020/21	
23%	77%	94,731	21,744	72,987	2021/22	
23%	77%	97,500	22,021	75,479	2022/23	
22%	78%	101,476	22,404	79,072	2023/24	

					שנת לימודים	
ערבים	יהודים	סך הכול	חינוך ערבי	חינוך עברי		
14%	86%	50,534	7,276	43,258	1999/2000	על-יסודי
17%	83%	55,082	9,601	45,481	2004/05	
20%	80%	57,010	11,579	45,431	2009/10	
23%	77%	68,561	16,013	52,548	2014/15	
24%	76%	70,689	16,934	53,755	2015/16	
24%	76%	74,146	17,940	56,206	2016/17	
24%	76%	77,174	18,691	58,483	2017/18	
24%	76%	79,006	18,985	60,021	2018/19	
24%	76%	81,085	19,329	61,756	2019/20	
23%	77%	83,596	19,623	63,973	2020/21	
23%	77%	85,999	20,006	65,993	2021/22	
23%	77%	88,078	20,215	67,863	2022/23	
23%	77%	90,628	20,539	70,089	2023/24	

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל (שנים נבחרות); הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 4.33; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 4.32; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023 – מס' 74, לוח 4.32; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 – מס' 75, לוח 4.32.

לפי לוח ד/1, משנות 1999/2000 ועד שנת 2023/24 עלה המספר הכולל של עובדי ההוראה בחינוך היסודי בהתמדה. מגמה זו ניכרה גם בחינוך היסודי הערבי וגם בחינוך היסודי העברי. לעומת זאת, ולמרות מגמת העלייה המתונה יותר בחינוך היסודי הערבי, הנתונים מצביעים על ירידה בשיעור עובדי ההוראה הערבים מכלל עובדי ההוראה ביסודי בשנת 2021/22. בשנת 2023/24 עמד שיעור עובדי ההוראה הערבים מכלל עובדי ההוראה ביסודי על 23%, לעומת 26% בשנת 2009/10. חשוב לשים לב לגידול המשמעותי יחסית במספר עובדי ההוראה בחינוך היסודי הערבי בשנת 2020/21, בעיקר בגלל תגבור כוח האדם בהוראה בעקבות משבר הקורונה.

גם בחינוך העל-יסודי ניכרת עקביות במספר עובדי ההוראה, היהודים והערבים. שיעור עובדי ההוראה בחינוך הערבי בשלב חינוך זה בשלוש השנים האחרונות עומד על 23%, לעומת 24% בחמש השנים שקדמו להן.

תרשים ד/1 מציג את מספר עובדי הוראה בחינוך היסודי והעל-יסודי בחינוך הערבי ובחינוך העברי בין השנים 1999–2024, ומשקף עלייה חדה יותר במספרם בחינוך העברי (ביסודי ובעל-יסודי) לעומת מגמת עלייה מתונה בהרבה בחינוך הערבי. מגמה זו נובעת מהירידה בשיעור הילודה בחברה הערבית בעשור האחרון, כפי שתיארנו בפרק דמוגרפיה, הגורמת לצמצום במספר שעות התקן ובמספר הכיתות בבתי הספר הערביים.

לוח 2/ד מציג נתונים על מאפייני עובדי ההוראה בחינוך היסודי והעל־יסודי הערבי בארבע השנים האחרונות, ושנת 1999/2000 היא נקודת השוואה לשני העשורים שלפניה.

לוח ד/2

עובדי הוראה בחינוך היסודי והעל־יסודי הערבי, לפי מאפיינים מרכזיים,
בשנות הלימודים 1999/2000-2023/24 (במספרים מוחלטים וב־%)

סך הכול 2023/24	חינוך יסודי					חינוך על־יסודי							סך הכול
	1999/ 2000	2019/20	2021/22	2022/23	2023/24					2023/24			
						סך הכול 1999/ 2000	סך הכול 2019/20	סך הכול 2021/22	סך הכול 2022/23	סך הכול 2023/24	חטיבת ביניים	חטיבה עליונה	
42,058	11,001	20,899	21,744	22,021	22,404	8,278	19,888	20,006	20,215	20,539	9,009	12,070	
76	65	79.2	81.8	80.4	82.9	39.9	65	66.8	66.7	68.3	74.4	63.2	נשים
10.8	33.5	13	11.5	11	11.1	24.5	13.5	11.8	10.9	10.5	8.9	11.5	עד גיל 29
22.4	8.3	17	19.5	20.1	21.5	11	19.7	21.6	22	23.3	23.5	23.3	גיל 50 ומעלה
97.5	37.9	94.4	97.7	95.6	97.1	68.7	96.2	97.8	96.8	97.7	99.2	96.6	בעלי דרגת שכר אקדמית (2)
50.1	3.4	29.9	51.1	41.7	44	11.8	41.1	51.1	54.4	56.6	57.1	56.7	בעלי דרגת שכר תואר שני ומעלה (2)
32.2	24.9	29.5	30.1	30	30	23.4	32.7	32.6	33	33.1	30.7	33.4	ממוצע שעות עבודה לשבוע
16.7	12.5	15.1	16.5	16.6	16.7	13.1	14.5	15.4	16.4	16.6	17.9	15.8	ממוצע שנות ותק מוכרות בהוראה

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל (שנים נבחרות); הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 4.32; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 4.33; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוחות 8.6 ו־8.16; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023 – מס' 74, לוח 4.32; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 – מס' 75, לוח 4.32

מלוח ד/2 ניכרים כמה מאפיינים של עובדי ההוראה בחינוך היסודי והעלייסודי במערכת החינוך הערבית:

ההרכב המגדרי. גם בשנת הלימודים 2024/23 נמשכת מגמת העלייה בשיעור הנשים הן בחינוך היסודי הן בחינוך העלייסודי. בשנת הלימודים 1999/2000 עמד שיעור הנשים מכלל עובדי ההוראה בחינוך היסודי הערבי על 65%, ואילו בשנת הלימודים 2023/24 היה שיעורן 82.9%. שיעור הנשים בחינוך הערבי העלייסודי עלה גם כן, מ-39.9% בשנת 1999/2000 ל-68.3% בשנת 2024/23. נתונים אלו מאשרים שתי מגמות: גידול בהשתתפות הנשים בכוח העבודה והסללה של הנשים למקצועות החינוך, מה שמגביר את הרושם המוכר שגם בחינוך העלייסודי הערבי מקצוע ההוראה הוא מקצוע נשי. מגמה זו משתקפת גם בנתונים על מאפייני הייחודיים של ההשכלה הגבוהה בישראל, שגם בה יש רוב של נשים בקרב הסטודנטים באוניברסיטאות והמכללות בישראל ובוגריהן.

גיל. עובדי ההוראה, בחינוך היסודי ובחינוך העלייסודי, מתבגרים. שיעור עובדי ההוראה בחינוך היסודי עד גיל 29 ירד במהלך השנים, מ-33.5% ב-1999/2000 ל-11.1% ב-2023/24. שיעורם בחינוך העלייסודי עמד בשנת 2000 על 24.5%, וב-2023/24 על 10.5%. מגמה זו מתבטאת גם בעלייה בשיעור עובדי ההוראה שגילם 50 ומעלה, הן בחינוך היסודי הן בעלייסודי. נתון זה מלמד על שתי מגמות עיקריות: למורים במערכת החינוך הערבית יש יותר ותק וניסיון מקצועי, והם גם נשארים בתוך המערכת ואינם מחפשים אפיקי יציאה למערכות אחרות. מקצוע ההוראה עבור מורים ערבים הוא לרוב מסלול קריירה יחיד, והם עוסקים בו מרבית חייהם בשוק העבודה, לעומת ענף ההוראה בחברה היהודית, שבו התחלופה רבה יותר.

השכלה אקדמית ודרגת שכר אקדמית. הנתונים בלוח ד/2 מצביעים על המשך מגמת השיפור באיכות עובדי ההוראה בחינוך הערבי מבחינת ההשכלה האקדמית שלהם. בשנת 2023/24 היו 97.7% מעובדי ההוראה בחינוך העלייסודי ו-97.1% בחינוך היסודי בעלי דרגת שכר אקדמית, לעומת 68.7% ו-37.9% בשנת 2000.

גם שיעור עובדי ההוראה בעלי תואר שני ומעלה ממשיך לעלות בחינוך הערבי, אם כי אפשר להבחין בשונות מסוימת בשנים האחרונות בין החינוך היסודי לחינוך העל-יסודי. שיעורם של עובדי ההוראה בעלי תואר שני ומעלה בחינוך העל-יסודי בשנת 2022/23 ובשנת 2023/24 ממשיך את מגמת העלייה שהייתה בשנים שלפני כן. לעומת זאת, השיעור שלהם בחינוך היסודי בשנת 2021/22 המשיך מגמת העלייה שהייתה בשנים הקודמות ועמד על 51.1%, אך בשנת 2022/23 ירד השיעור ל-41.7% ובשנת 2023/24 חזר לעלות ועמד על 44%. אחד ההסברים לכך קשור להכנסת כוח הוראה תומך למערכת החינוך בעקבות משבר הקורונה.

ותק בהוראה. ממוצע שנות הוותק המוכרות בהוראה של עובדי ההוראה הערבים עולה גם הוא עם השנים, הן בחינוך העל-יסודי הן בחינוך היסודי, אם כי הנתונים של השנה האחרונה (2023/24) דומים לשנתיים הקודמות.

תשתיות פיזיות ומוסדות חינוך

גני ילדים

הנתונים בלוח ד/3 מצביעים על עלייה מתמדת במספר גני הילדים בחינוך הערבי ובחינוך העברי בשנים 2014-2024, אם כי העלייה בחינוך הערבי מתונה יותר, נוסף על כך שמספר הגנים בחינוך הערבי בשנת 2024 נמוך ממספרם בשנת 2023.

לוח ד/3

מספר גני ילדים פעילים, לפי מגזר חינוכי, 2014–2024

מגזר חינוכי	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
חינוך עברי	12,750	13,456	15,050	15,764	15,779	16,145	16,556	16,886	17,356	17,647	17,570
סך הכול חינוך ערבי	3,348	3,527	3,923	4,019	3,942	3,989	4,049	4,108	4,185	4,252	4,220
החינוך הערבי לפי מגזר											
ערבי	2,347	2,473	2,827	2,897	2,765	2,778	2,809	2,859	2,902	2,922	2,864
דרוזי	322	318	325	324	325	324	322	319	318	322	323
בדואי	679	736	771	798	852	887	918	930	965	1,008	1,033

מקור: אתר שקיפות בחינוך: נתונים כלליים ארציים.

אם בוחנים את מספר גני הילדים הפעילים בחינוך הערבי בשלושת המגזרים בשנים אלו אפשר לראות שמקור הירידה במספר הגנים הוא בחינוך הערבי הכללי, בחינוך הבדואי מגמת העלייה נמשכת, ואילו בחינוך הדרוזי נרשמת התייצבות בשל השינויים הדמוגרפיים שתוארו בהרחבה בפרק 1 בשנתון זה.

בתי ספר, תלמידים וכיתות לימוד

הנתונים בלוח ד/4 משקפים מגמה מעניינת (וקשה) בשנים 2019/20-2023/24. בחינוך היסודי גדל מספר התלמידים בשנים האלה ב־9,381 תלמידים ומספר הכיתות עלה ב־392 כיתות, אך מספר בתי הספר עלה רק בשני מוסדות.

תמונת המצב הקשה בחינוך העל־יסודי אינה שונה בהרבה ומשקפת אותה המגמה. מספר התלמידים בחינוך העל־יסודי עלה בשנים אלו ב־2,854 תלמידים ומספר הכיתות – ב־618 כיתות, אך נוספו רק 11 מוסדות חינוך על־יסודיים. כלומר, יש צורך בהוספת מוסדות חינוך כדי לספק מענים לצרכים החינוכיים של האוכלוסייה. חלק מהבעיות הן מבניות: תכנוניות, מרחביות ותשתיות, המקשות על הקצאת שטחים בתוך היישובים הערביים.

לוח ד/4								
מספר מוסדות חינוך, תלמידים וכיתות לימוד בחינוך הערבי, 1948–2024								
2023/24	2022/23	2021/22	2019/20	2009/10	1989/90	1969/70	1948/49	
667	666	667	665	537	330	219	45	בתי ספר יסודי
479	479	474	468	341	90	37	1	על־יסודי
1,146	1,145	1,141	1,133	878	420	256	46	סך הכול

2023/24	2022/23	2021/22	2019/20	2009/10	1989/90	1969/70	1948/49		
257,704	254,350	252,057	248,323	247,215	139,600	85,449	9,991	יסודי	תלמידים
195,307	193,759	192,843	192,453	155,374	67,816	10,507	14	על-יסודי	
453,011	448,109	444,900	440,776	402,589	207,416	95,956	10,005	סך הכול	
10,590	10,438	10,356	10,198	8,681	4,622	2,663	667	יסודי	כיתות לימוד
7,921	7,827	7,742	7,603	5,312	2,098	276	8	על-יסודי	
18,511	18,265	18,107	17,801	13,993	6,720	2,939	675	סך הכול	

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023 – מס' 74, לוח 4.5 ולוח 4.12; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 – מס' 75, לוח 4.5 ולוח 4.12.

מספר תלמידים ממוצע בכיתה

לוח ד/5 ותרשים ד/2 מעידים על מגמת ירידה ניכרת במספר התלמידים הממוצע בכיתה בחינוך הערבי, בכל המגזרים (הערבי, הדרוזי והבדואי). בשנתיים האחרונות התייצבה המגמה ולא נרשם שינוי מהותי במספר התלמידים הממוצע בכיתה.

לצד העלייה במספר מוסדות החינוך ובמספר כיתות הלימוד, הנתונים מעידים על ירידה במספר התלמידים הממוצע בכיתה ובצפיפות בכיתות בשנים 2014–2022.

לוח ד/5

מספר תלמידים ממוצע בכיתה לפי מגזר חינוכי, 2014–2024

2024	2023	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	
27.4	27.3	27.2	27.2	27.2	27.2	27.3	27.4	27.5	27.6	27.5	עברי
27.0	26.9	26.9	27.1	27.0	27.1	27.5	27.6	27.8	28.1	28.2	ערבי
25.9	25.8	25.8	25.8	25.8	25.8	25.9	26.1	26.5	26.8	26.9	דרוזי
26.0	25.9	26.0	26.2	26.2	26.4	26.4	26.6	26.9	27.3	27.5	בדואי

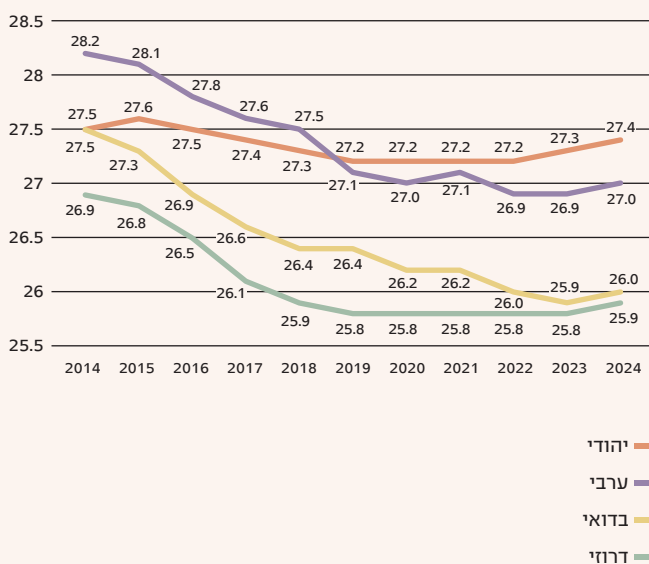
מקור: אתר שקיפות בחינוך.

על פי הגדרת משרד החינוך, העלות הממוצעת לתלמיד היא **סך התקציבים שמעביר משרד החינוך לתלמיד במערכת החינוך** על פי סוגי המענה החינוכי. תקציבים אלו כוללים, בין היתר, תקציב לשעת הוראה ותקציב לשירותים נלווים בבתי הספר, בחלוקה למספר התלמידים הכולל. משרד החינוך מעביר את התקציב ישירות לרשות המקומית. בחישוב העלות הממוצעת לתלמיד לא מובאים בחשבון תקציבים נוספים שאינם מגיעים ממשרד החינוך, כגון תקציבים שמקורם ברשות המקומית, תשלומי הורים, תקצוב פעילות חינוכית מטעם עמותות ומלכ"רים ותרומות.⁸³

83 נטע משה, **נתוני משרד החינוך על עלות ממוצעת לתלמיד בפילוחים שונים**, הכנסת: מרכז המחקר והמידע, 2023.

תרשים 2/ד

מספר תלמידים ממוצע בכיתה לפי מגזר חינוכי, 2014–2024

מקור: אתר שקיפות בחינוך.

עלות החינוך לתלמיד

מדדי התקצוב והטיפוח של משרד החינוך נקבעים על פי סולם בן חמש דרגות, לפי הרקע החברתי-כלכלי של התלמידים הלומדים במוסד החינוכי. מדדים אלו מכונים "חמישוני טיפוח". מדיניות משרד החינוך קובעת כי על המדינה לפצות על חסכים חינוכיים הנובעים מרמה סוציו-אקונומית נמוכה, כדי לצמצם פערים לימודיים לטובת חסרי משאבים כלכליים והשכלתיים. אחת השיטות שנוקט

משרד החינוך כדי לעזור לילדים ממשפחות במעמד חברתי-כלכלי נמוך היא הקצאת משאבים נוספים למוסד שהם לומדים בו.⁸⁴

לוח ד/6

**עלות ממוצעת לתלמיד בבתי ספר יסודיים רשמיים,
בחטיבות הביניים ובחטיבות העליונות בשנת הלימודים תשפ"ג
(2022/23), בחינוך הערבי ובחינוך העברי, לפי חמישוני טיפוח (בש"ח)**

חמישון טיפוח	יסודי		חטיבת ביניים		תיכון	
	חינוך ערבי	חינוך עברי	חינוך ערבי	חינוך עברי	חינוך ערבי	חינוך עברי
חלש	24,049	27,948	27,592	30,707	32,973	46,304
חלש-בינוני	22,405	25,212	26,714	29,303	34,009	42,874
בינוני	20,026	23,543	25,548	27,149	33,169	36,705
בינוני-חזק	18,566	21,535	—	24,679	30,499	37,580
חזק	—	19,202	—	21,940	—	32,768
ממוצע	23,144	21,751	27,162	25,183	32,848	36,411

מקור: אתר שקיפות בחינוך.

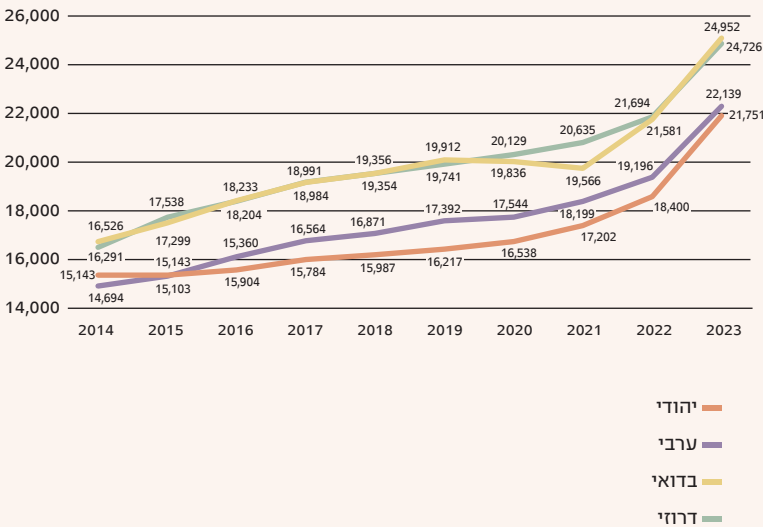
84 ראו "מדדי טיפוח מוסדיים", אתר משרד החינוך.

על פי נתונים לשנת הלימודים תשפ"ג המוצגים בלוח ד/6, בכל חמישוני הטיפוח ניכרים פערים לטובת התלמידים בחינוך העברי לעומת תלמידים בחינוך הערבי. הפערים מגיעים לשיאם בשלב התיכון, ובחמישוני הטיפוח הנמוכים ביותר דווקא. אומנם ממוצע העלות הכללי לתלמיד בחינוך הערבי גבוה מן הממוצע הכללי לתלמיד בחינוך העברי, אך זאת רק משום שתלמידים בחינוך הערבי מרוכזים בחמישוני הטיפוח החלשים, שבהם העלות הממוצעת לתלמיד גבוהה מזו שבחמישוני החזקים.

השוואה בין העלות הממוצעת לתלמיד במגזרים השונים בחינוך הערבי לבין החינוך העברי מלמדת כי לאורך העשור האחרון העלות הממוצעת לתלמיד בשלושת המגזרים המרכיבים את החינוך הערבי – הדרוזי, הבדואי והערבי הכללי – גבוהה מזו של תלמיד בחינוך העברי בשלבי החינוך היסודי ובחטיבת הביניים. לעומת זאת, בשלב התיכון (החטיבה העליונה) ניכרים פערים קבועים ובולטים לעין לטובת תלמידים בחינוך העברי ובמגזר הדרוזי לעומת עמיתיהם במגזר הבדואי ובמגזר הערבי הכללי.

תרשים 3/ד

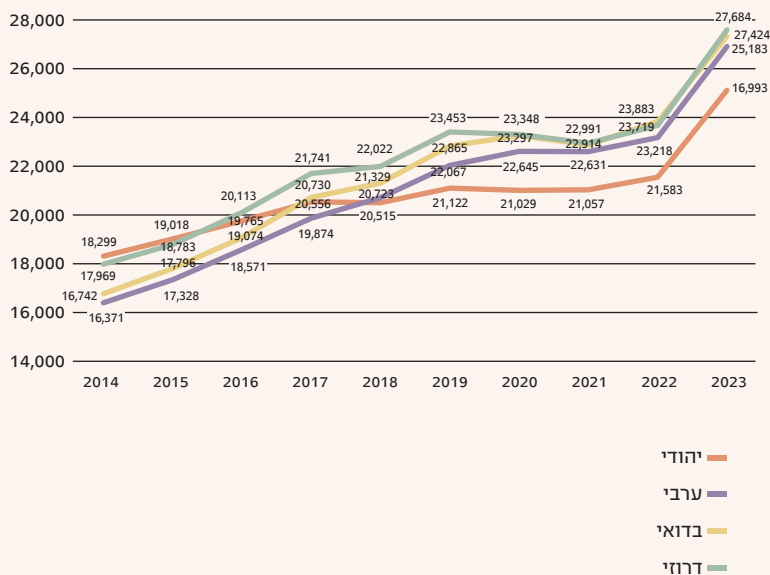
**עלות ממוצעת לתלמיד בבית ספר יסודי רשמי רגיל,
לפי מגזר חינוכי, 2014–2023 (בש"ח)**

מקור: ש.ש.

תרשים ד/4

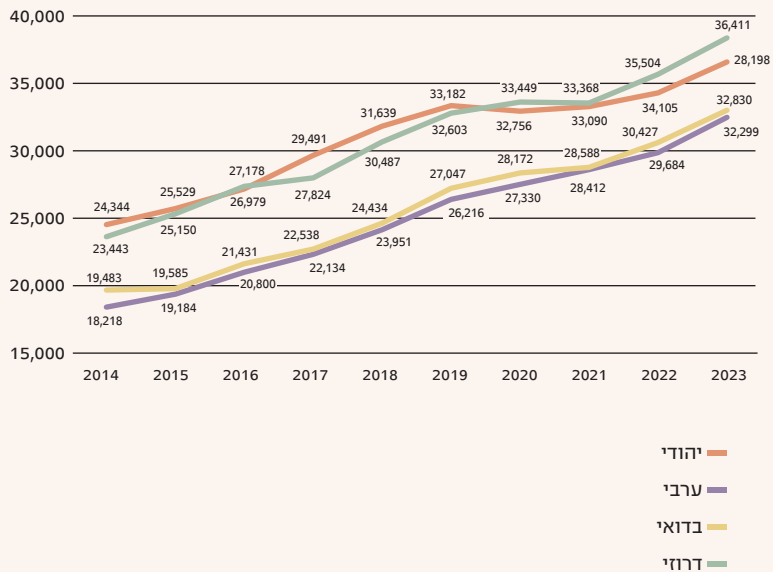
**עלות ממוצעת לתלמיד בחטיבת ביניים, לפי מגזר חינוכי,
2014–2023 (בש"ח)**

מקור: שם.

תרשים 5/ד

**עלות ממוצעת לתלמיד בחטיבה עליונה, לפי מגזר חינוכי,
2014–2023 (בש"ח)**

מקור: שם.

הישגים לימודיים

חציון שנות לימוד בקרב בני 15 ומעלה

הנתונים בלוח ד/7 ובתרשים 6/ד מצביעים על עלייה עקבית וניכרת במדד חציון שנות הלימוד בקרב בני 15 באוכלוסייה הערבית לאורך ארבעת העשורים האחרונים. עלייה זו תרמה לצמצום הפער בין ערבים ליהודים במדד זה. עם זאת, לאורך השנים האחרונות נשמר פער של שנתיים בחציון שנות הלימוד בקרב בני 15 ומעלה בין יהודים לערבים, 14 ו-12 שנות לימוד, בהתאמה.

הפער המגדרי בחציון שנות הלימוד בתוך האוכלוסייה הערבית נסגר בשנת 2010 – חציון שנות הלימוד בקרב נשים ערביות וגברים ערבים הוא 12 שנים, והוא נשאר יציב עד היום. הפער המגדרי בתוך האוכלוסייה היהודית קטן ולמעשה זניח. העובדה שמשנת 2010 מוצגים נתוני למ"ס במספרים מעוגלים מצמצמת את חידוד ההבדלים בין קבוצות האוכלוסייה.

לוח ד/7

**חציון שנות לימוד בקרב בני 15 ומעלה, לפי קבוצת אוכלוסייה,
2023-1985**

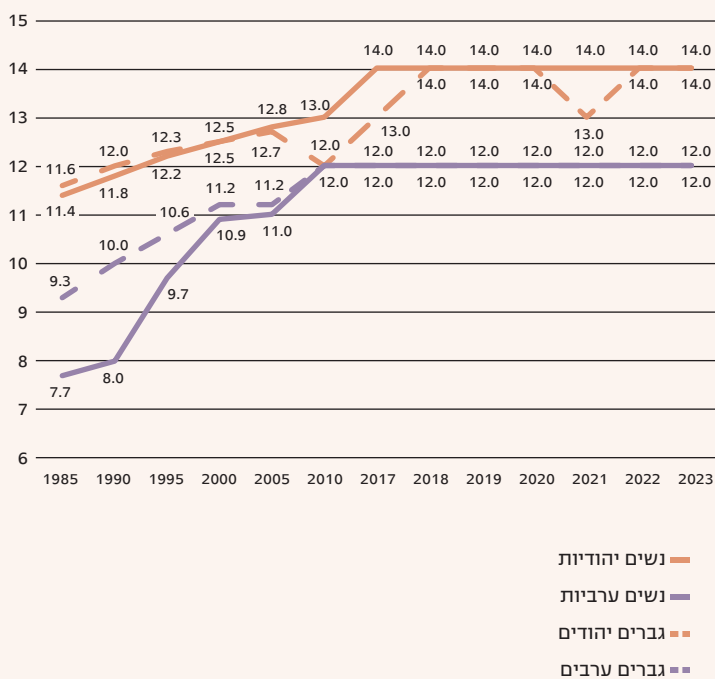
שנה	נשים יהודיות	גברים יהודים	נשים ערביות	גברים ערבים
1985	11.4	11.6	7.7	9.3
1990	11.8	12	8	10
1995	12.2	12.3	9.7	10.6
2000	12.5	12.5	10.9	11.2

שנה	נשים יהודיות	גברים יהודים	נשים ערביות	גברים ערבים
2005	12.8	12.7	11	11.2
2010	13	12	12	12
2017	14	13	12	12
2018	14	14	12	12
2019	14	14	12	12
2020	14	14	12	12
2021	14	13	12	12
2022	14	14	12	12
2023	14	14	12	12

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל
2023 – מס' 74, לוח 4.87; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 – מס' 75, לוח 4.87.

תרשים 6/ד

חציון שנות לימוד, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, 1985–2023

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות.

הישיגי התלמידים בחינוך היסודי ובחטיבת הביניים

שני המבחנים העיקריים המודדים ומעריכים את הישגיהם של תלמידים בשלב החינוך היסודי בישראל הם מבחן מיצ"ב והמבחן הבינלאומי פירלס (PIRLS).⁸⁵ מבחן פירלס האחרון נערך בשנת 2022, וממצאיו כבר הוצגו בשנתון החברה הערבית בישראל לשנת 2023.⁸⁶ מבחן המיצ"ב האחרון נערך בראשית שנת הלימודים תשפ"ג, עוד לפני פרוץ המלחמה ב־7 באוקטובר. בשנה זו בפעם הראשונה לא פורסמו תוצאות מספריות אלא הערכות מילוליות, ולכן אי אפשר להציג את הישיגי התלמידים בחינוך הערבי בדרך כמותית ולהשוותם להישיגי התלמידים בחינוך העברי.

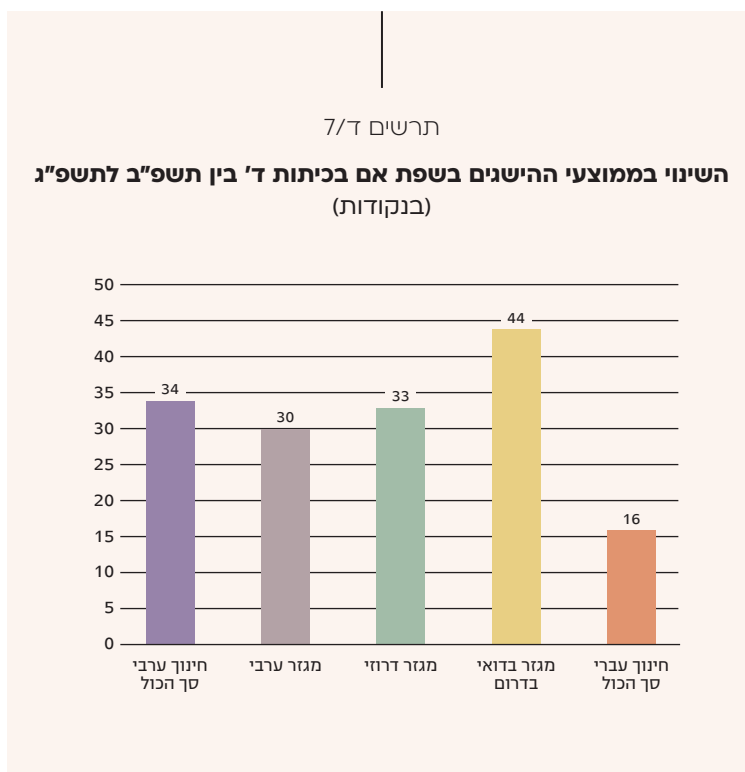
בספטמבר 2024 פרסמה הרשות הארצית למדידה והערכה במשרד החינוך (ראמ"ה) תוצאות מבחן אוריינות שפה שנערך בתשפ"ג ("מבחן אסיף") במסגרת מבחני תנופה (שהחליפו את מבחני המיצ"ב). המבחנים נערכו בקרב תלמידי כיתות ד' וכיתות ח', והם נועדו להעריך את מידת שליטתם של תלמידים בחינוך הערבי ובחינוך העברי במיומנויות שפה.⁸⁷ המבחנים בכיתות ד' נערכו זו השנה השנייה, ולפיכך אפשר להשוות את נתוני ההישגים בתשפ"ג לנתונים בתשפ"ב. במבט כללי, רמת השליטה של תלמידי כיתות ד' בשפת אם בין תשפ"ב לתשפ"ג עלתה. השיפור נרשם בכל קבוצות האוכלוסייה שנבדקו, ובכללן תלמידים בבתי ספר דוברי ערבית ובבתי ספר דוברי עברית. בממוצע ההישגים של

85 פירלס (PIRLS) הוא מחקר בינלאומי השוואתי הנערך אחת לחמש שנים, ובוחן את רמת אוריינות הקריאה של תלמידי כיתות ד' במדינות רבות בעולם. המחקר מתמקד ביכולת של תלמידים להבין, לפרש טקסטים כתובים ולהפעיל חשיבה ביקורתית, והוא נחשב אחד הכלים המרכזיים למדידת הישגים לימודיים ולהשוואת מערכות חינוך בין מדינות. בישראל מופק הדוח על ידי הרשות הארצית למדידה והערכה (ראמ"ה), וממצאיו הם אינדיקציה לפערים מגדריים, מגזריים וגאוגרפיים בהישיגי התלמידים במערכת החינוך. להרחבה ראו הרשות הארצית למדידה והערכה, **דוח מחקר: PIRLS 2021 אוריינות קריאה בכיתות ד' בישראל בהשוואה בין לאומית**, משרד החינוך, 2023.

86 שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 175–179.

87 הדוח המקוצר פורסם כבר באוגוסט 2023, ראו הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה), **מבחן ארצי בשפת אם ותשפ"ג: אוריינות שפה בקרב תלמידי כיתות ד' ו'ח' – תמונת מצב** (אוגוסט 2023). קובץ הנתונים המלא הכולל את תוצאות בתי הספר היסודיים וחטיבות הביניים פורסם בספטמבר 2024 באתר ראמ"ה.

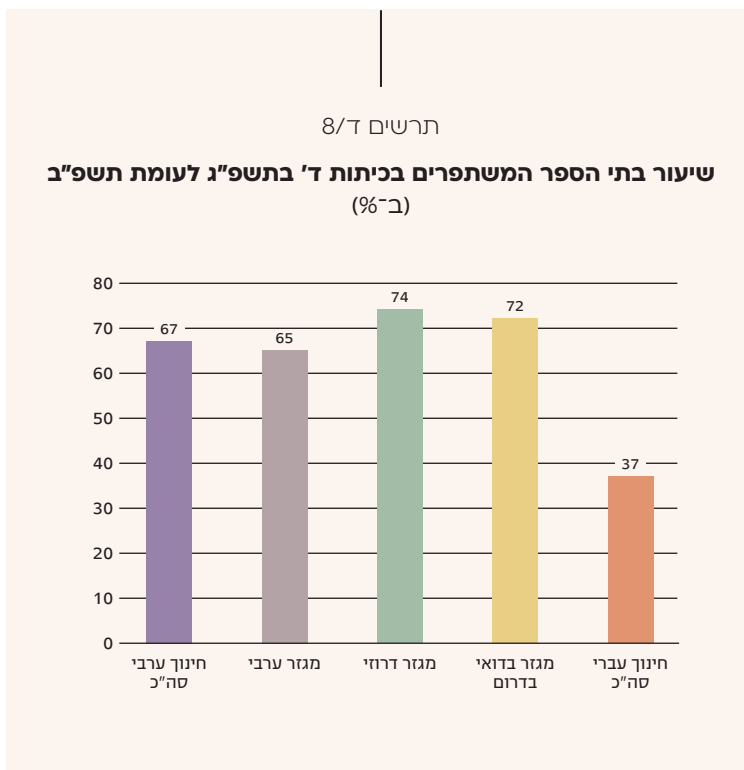
כלל התלמידים בבתי ספר דוברי ערבית בתשפ"ג חלה עלייה של 34 נקודות בהשוואה לממוצע בתשפ"ב. העלייה הגדולה ביותר נצפתה במגזר הבדואי בדרום. בממוצע ההישגים של כלל התלמידים בבתי ספר דוברי עברית בתשפ"ג חלה עלייה של 16 נקודות בהשוואה לממוצע בתשפ"ב (ממוצע זה כולל גם את בתי הספר בפיקוח החרדי, שבהם הייתה עלייה של 14 נקודות).

מקור: ראמ"ה, מבחן ארצי בשפת אם תשפ"ג: אוריינות שפה בקרב תלמידי כיתות ד' ו'ח' (אוגוסט 2023), עמ' 10.

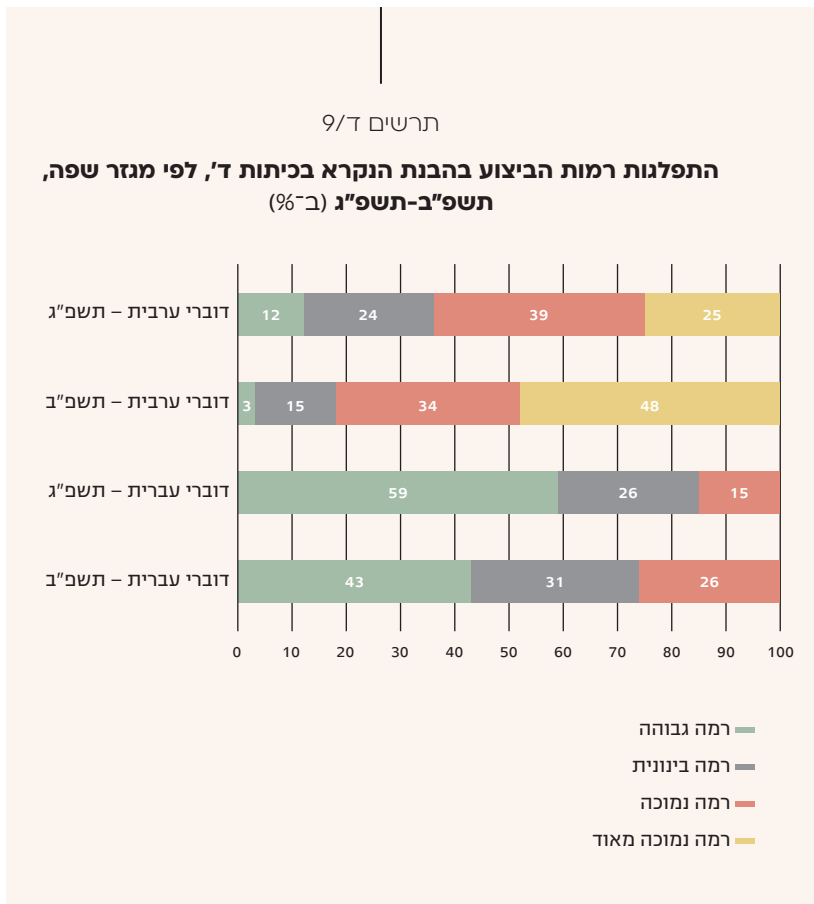
שיעור בתי הספר דוברי הערבית שבהם חל שיפור בין תשפ"ב לתשפ"ג כמעט כפול מהשיעור הזה בקרב בתי הספר דוברי העברית: 67% לעומת 37% בהתאמה. בתוך החינוך הערבי, בתי הספר במגזרים הדרוזי והבדואי בדרום הפגינו את

שיעורי השיפור הגדולים ביותר, 74% ו-72% בהתאמה. שיעורי השיפור הגבוהים בחלקים האלה של מערכת החינוך משקפים, בין היתר, את פוטנציאל הצמיחה במקומות שבהם רמת ההישגים הייתה נמוכה בעבר. במילים אחרות, ככל שמצב הבסיס היה חלש יותר, כך נוצרה אפשרות רחבה יותר לשיפור ניכר בפרק זמן קצר יחסית – תופעה המוכרת במחקרי הערכה חינוכית בכינוי "מגמת התקדמות מתקנת".

מקור: ראמ"ה, מבחן ארצי בשפת אם תשפ"ג: אוריינות שפה בקרב תלמידי כיתות ד' ו'ח' (אוגוסט 2023), עמ' 12.

עם זאת, אם בוחנים את שיעור התלמידים בכיתה ד' שסווגו לרמת הביצוע הגבוהה – כלומר תלמידים שהראו מיומנויות בהבנת הנקרא התואמות את דרישות תוכניות הלימודים בשפת אם – מתברר כי בחינוך הערבי שיעורים אלו נמוכים במידה ניכרת בהשוואה לחינוך העברי. אומנם בקרב תלמידי כיתה ד' דוברי ערבית נרשמה עלייה מ-3% בתשפ"ב ל-12% בתשפ"ג ב"רמת הביצוע הגבוהה", אולם שיעורים אלו נמוכים במידה ניכרת משיעורם של תלמידי כיתה ד' דוברי ערבית ברמה הזאת: 43% בתשפ"ב, 59% בתשפ"ג. וכך, למרות השיפור בהישגים בכיתות ד' בבתי ספר דוברי ערבית בתשפ"ג, הרוב המכריע של התלמידים בבתי ספר אלו (88%) אינם מראים שליטה מלאה בהבנת הנקרא, וכשני שלישים מהם (64%) מסווגים ברמות הביצוע הנמוכות. ההסבר העיקרי של אנשי המקצוע – צוותי חינוך, מנהלים ומפקחים – להבדלים האלה הוא שקבוצת הנבחים בתשפ"ג היו בכיתות א'-ב' בשתי שנות הלימוד הקריטיות לרכישת מיומנויות היסוד של השפה הערבית, שאף שהיא נחשבת שפת אם, הערבית הספרותית שהתלמידים מתחילים ללמוד ולרכוש בכיתה א' הייתה עדיין "זרה" לחלק מהתלמידים כאשר החל סגר הקורונה הראשון (מרץ 2020).

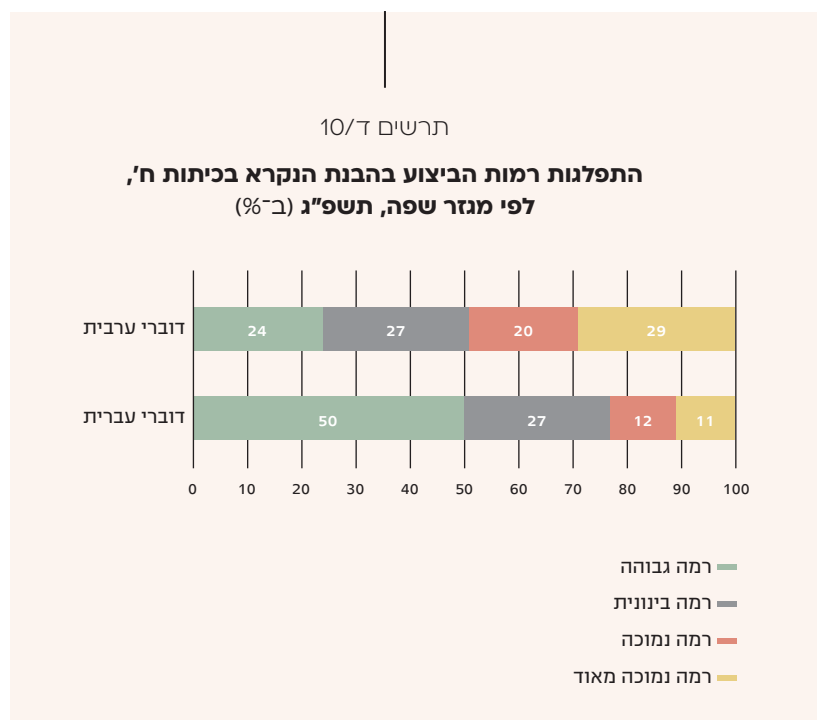

מקור: ראמ"ה, מבחן ארצי בשפת אם תשפ"ג: אוריינות שפה בקרב תלמידי כיתות ד' ו'ח' (אוגוסט 2023), עמ' 14.

אשר לתלמידי כיתה ח', המבחן שנערך בתשפ"ג מאפשר לערוך השוואה בין הרמה בשפת אם של תלמידים בבתי ספר דוברי ערבית לרמתם של תלמידים בבתי ספר דוברי עברית. שיעור התלמידים בבתי ספר דוברי ערבית שהפגינו רמת ביצוע גבוהה (24%) נמוך פי שניים משיעורם בבתי ספר דוברי עברית (50%), ואילו ברמות הביצוע הנמוכות (רמה נמוכה ורמה נמוכה מאוד) שיעור התלמידים בבתי ספר דוברי ערבית (49% בסך הכול) גבוה פי שניים משיעורם בבתי ספר דוברי עברית (23% בסך הכול). ראוי להדגיש שרוב גדול (76%)

מתלמידי כיתה ח' בבתי ספר דוברי ערבית אינם מראים שליטה מלאה בהבנת הנקרא כנדרש על פי תוכנית הלימודים.

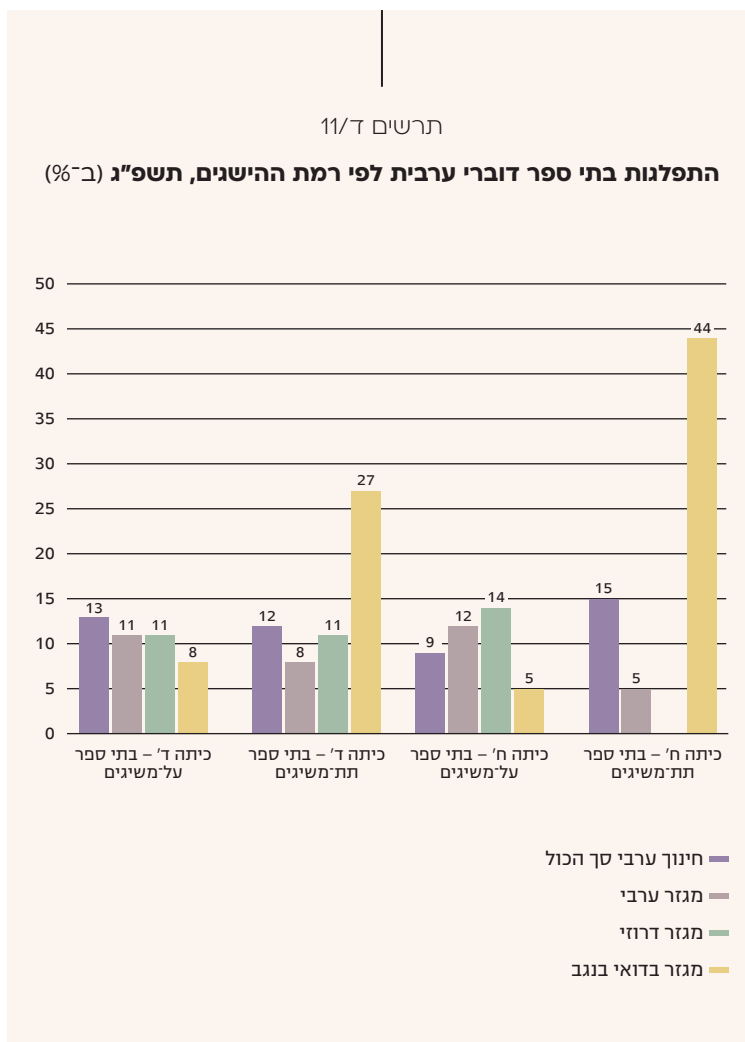
ממצאים אלו מצביעים על כך שההסבר שניתן לפערים בקרב תלמידי כיתות ד', הנשען בעיקר על שלב התפתחותי מוקדם ורכישת מיומנויות ראשוניות, אינו מספיק להבנת הפערים בשלב חטיבת הביניים. בשלב הזה נראה כי אחד הגורמים המרכזיים לפערים בהישגים הוא רמת המסוגלות השפתית בשפת האם, ובעיקר שליטה חלקית במיומנויות של הבנת הנקרא, עיבוד טקסטים מורכבים והבעה בכתב. חולשה במיומנויות האלה מצמצמת את היכולת להתמודד עם תכנים לימודיים מתקדמים בכלל מקצועות הלימוד, ומקשה גם על רכישת שפה נוספת ברמה גבוהה ואפקטיבית.

מקור: ראמ"ה, מבחן ארצי בשפת אם תשפ"ג: אוריינות שפה בקרב תלמידי כיתות ד' ו'ח' (אוגוסט 2023), עמ' 14.

מבחן ראמ"ה שנערך בתשפ"ג השווה בין בתי ספר המשתייכים לאותו מגזר לימודי (ערבי או עברי) ושייכים לאותו רקע חברתי-כלכלי. ההשוואה סיווגה את בתי הספר לשלוש קטגוריות: בתי ספר "על-משיגים" שממוצע הציונים של תלמידיהם גבוה בהרבה מן הממוצע בבתי ספר דומים, בתי ספר "תת-משיגים" שממוצע הציונים של תלמידיהם נמוך בהרבה ממנו, ובתווך – בתי ספר שרמת ההישגים של תלמידיהם ממוצעת.

ההשוואה בתוך מערכת החינוך הערבי חושפת תמונה שלילית ביותר במגזר החינוך הבדואי בנגב, שבו נמצא שיעור גבוה במיוחד של בתי ספר תת-משיגים – 27% בכיתות ד', ו-44% בכיתות ח' – בהשוואה לבתי ספר במגזר הערבי ובמגזר הדרוזי. העלייה בשיעורם של בתי הספר התת-משיגים משלב החינוך היסודי (כיתה ד') לשלב חטיבת הביניים (כיתה ח') מלמדת על התרחבות הפערים בין החינוך הבדואי בנגב לבין חינוך הערבי הכללי והחינוך הדרוזי בשלבי החינוך הגבוהים. יצוין כי התמונה בחינוך הדרוזי הפוכה: שיעורם של בתי הספר המוגדרים "תת-משיגים" יורד דווקא במידה ניכרת במעבר משלב החינוך היסודי לשלב חטיבת הביניים, עד ששיעור בתי הספר התת-משיגים בכיתה ח' זניח.

מקור: ראמ"ה, מבחן ארצי בשפת אם תשפ"ג: אוריינות שפה בקרב תלמידי כיתות ד' ו'ח' (אוגוסט 2023), עמ' 13.

מחקר טימ"ס

מדד נוסף להישגיהם של תלמידי כיתה ח' הוא מבחן טימ"ס (TIMSS, Trends in International Mathematics and Science Study) המשווה לאורך זמן בין הישגיהם של תלמידים בבתי ספר במדינות שונות במתמטיקה ובמדעים. המחקר נערך בידי הארגון הבינלאומי להערכת הישגים בחינוך (IEA) בשיתוף גורמים נוספים. המחקר נערך בפעם הראשונה בשנת 1995, ומאז הוא נערך בכל ארבע שנים בקרב תלמידי כיתות ד' וכיתות ח' במדינות שונות ברחבי העולם. בישראל המחקר נערך רק בכיתות ח'. תלמידים ערבים נכללו בו רק משנת 1999. ממצאי המחקר האחרון שנערך בשנת 2023 פורסמו בדצמבר 2024.⁸⁸

הישגי התלמידים במבחני טימ"ס בישראל (ממוצע כללי ולפי מגזר שפה) ובכלל המדינות המשתתפות במחקר טימ"ס מוצגים בלוח ד/8 (הישגים במתמטיקה) ובלוח ד/9 (הישגים במדעים). בלוחות מופיעים גם שיעורי המצטיינים והמתקשים בכל קטגוריה.

88 ראו: פרנסין עיסא ואליענה אביצור, "TIMSS 2023: ירידה חדה וחריגה בהישגי תלמידי כיתות ח' במתמטיקה ובמדעים", אתר ראמ"ה, דצמבר 2024.

לוח ד/8

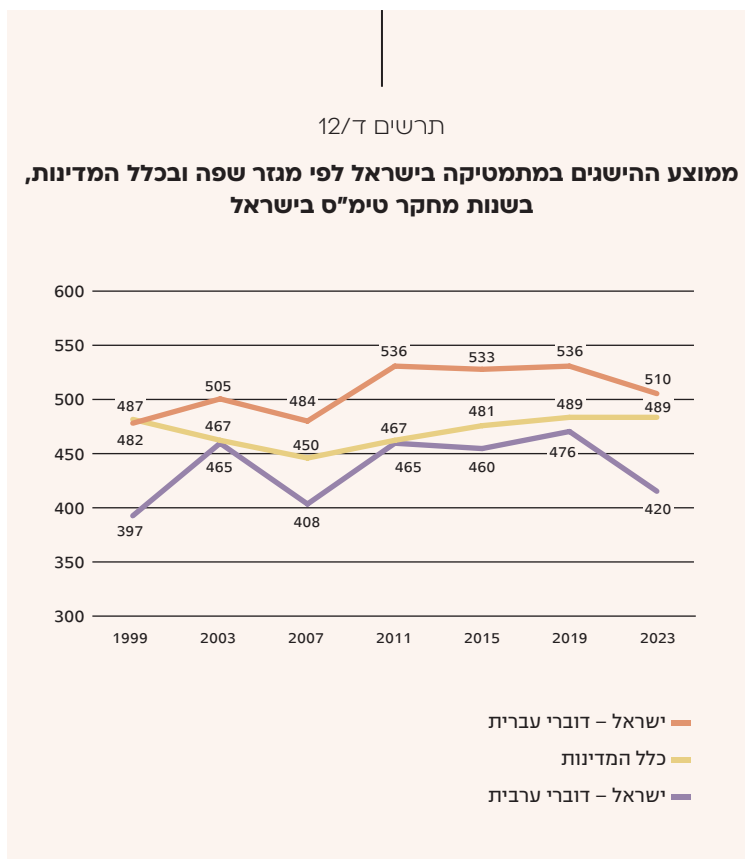
**מדדים נבחרים במתמטיקה בישראל ובכלל המדינות המשתתפות,
ולפי מגזר שפה בישראל, בשנות מחקר טימ"ס בישראל**
(ממוצע ההישגים בנקודות, התפלגות ההישגים ב-%)

2023	2019	2015	2011	2007	2003	1999		
487	519	511	516	463	496	466	ממוצע הישגים	ישראל
8	15	13	12	4	6	4	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
20	13	16	13	25	14	24	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
489	489	481	467	450	467	487	ממוצע הישגים	כלל המדינות המשתתפות
7	5	5	3	2	3	6	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
19	13	16	25	25	16	12	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	

2023	2019	2015	2011	2007	2003	1999		
510	536	533	536	484	505	482	ממוצע הישגים	דוברי עברית
11	19	16	15	5	7	4	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
13	9	9	7	17	10	19	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
420	476	460	465	408	465	397	ממוצע הישגים	דוברי ערבית
1	6	6	5	1	1	0	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
43	22	31	28	47	23	51	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	

מקור: ראמ"ה, "מיצ"ב תשע"ט, ממצאים נבחרים", משרד החינוך, ינואר 2020 (עודכן בדצמבר 2020); ראמ"ה, **מחקר טימס 2019: מבט ישראלי**, משרד החינוך, דצמבר 2020, לוח 5.2, עמ' 61; מחקר טימ"ס 2023 להערכת הידע והמיומנויות של תלמידי כיתות ח' במתמטיקה ובמדעים, עמודות 5, 8 ו-13.

לאורך שנות מחקר טימ"ס בישראל, ממוצע ההישגים במתמטיקה של תלמידים דוברי עברית גבוה מזה של תלמידים דוברי ערבית. בשני מגזרי השפה בישראל נצפו מגמות דומות לאורך השנים, וכך במחקר האחרון שנערך בשנת 2023 נצפתה ירידה חדה בממוצע ההישגים במתמטיקה בקרב תלמידים דוברי עברית ודוברי ערבית כאחד (26 נקודות ו־56 נקודות, בהתאמה), אף שהירידה בקרב דוברי ערבית הייתה חדה יותר. לעומת זאת, בכלל המדינות המשתתפות במחקר נצפתה מגמת שיפור עקבית במתמטיקה בשנים 2007 עד 2023. במבחן האחרון (2023), בשעה שבציוני התלמידים בישראל במתמטיקה הייתה ירידה חדה, ציוני

תלמידים במתמטיקה בכלל המדינות המשתתפות במחקר הגיעו דווקא לרמתם הגבוהה ביותר זה שני עשורים.

פערים גדולים בין תלמידים דוברי ערבית לבין תלמידים דוברי עברית בממוצע ההישגים במתמטיקה ניכרים גם בשיעורי המצטיינים והמתקשים. לאורך שנות המחקר, שיעורם של המתקשים דוברי ערבית גבוה מאוד – עד פי שניים ואף פי שלושה – משיעור המתקשים בקרב דוברי עברית. לעומת זאת, שיעור המצטיינים בקרב דוברי ערבית זעום בהשוואה לשיעורם בקרב דוברי עברית. במחקר טימ"ס האחרון (2023), שיעור המצטיינים בקרב תלמידים דוברי ערבית היה זניח (1%) בהשוואה לשיעורם בקרב דוברי עברית (11%) ובכלל המדינות המשתתפות במחקר (7%).

תמונת המצב של הישגי התלמידים במדעים במחקר טימ"ס אינה שונה בהרבה מתמונת המצב של ההישגים במתמטיקה. לאורך שנות המחקר, ממוצע הישגיהם של התלמידים דוברי הערבית נמוך במידה ניכרת מזה של תלמידים דוברי עברית, וגם מהממוצע של התלמידים בכלל המדינות המשתתפות במחקר. רק פעם אחת, בשנת 2011, עלה ממוצע ההישגים של דוברי ערבית בישראל במעט על הממוצע בכלל המדינות המשתתפות במחקר. דווקא אחרי שממוצע ההישגים של תלמידים דוברי ערבית רשם את רמתו הגבוהה ביותר, ב־2019, נצפתה במבחן האחרון (2023) ירידה חדה בהישגיהם (49 נקודות). גם בקרב תלמידים דוברי עברית נצפתה ירידה ברמת ההישגים במבחן האחרון, אם כי חדה פחות (29 נקודות).

לוח ד/9

**מדדים נבחרים במדעים בישראל ובכלל המדינות המשתתפות,
ולפי מגזר שפה בישראל, בשנות מחקר טימ"ס בישראל**
(ממוצע ההישגים בנקודות, התפלגות ההישגים ב-%)

2023	2019	2015	2011	2007	2003	1999		
481	513	507	516	468	488	468	ממוצע הישגים	ישראל
7	12	12	11	5	5	5	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
22	13	16	12	25	15	25	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
478	490	486	477	466	467	487	ממוצע הישגים	כלל המדינות המשתתפות
6	7	7	4	3	4	7	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
20	15	16	21	22	14	12	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	

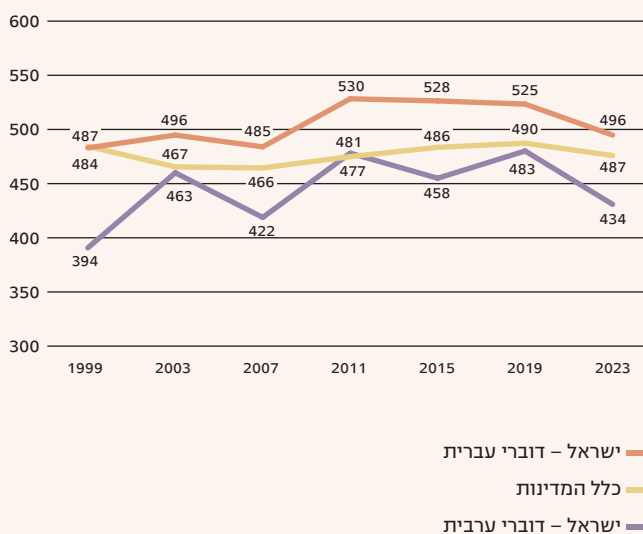

496	525	528	530	485	496	484	ממוצע הישגים	דוברי עברית
8	14	15	13	5	6	5	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
17	10	10	8	18	14	18	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
434	483	458	481	422	463	394	ממוצע הישגים	דוברי ערבית
2	7	5	7	1	1	0	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
38	20	30	23	42	22	50	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	

מקור: ראמ"ה, "מיצ"ב תשע"ט, ממצאים נבחרים", משרד החינוך, ינואר 2020 (עודכן בדצמבר 2020); ראמ"ה, **מחקר טימס 2019: מבט ישראלי**, משרד החינוך, דצמבר 2020, לוח 6.2 עמוד 87; מחקר טימס 2023 להערכת הידע והמיומנויות של תלמידי כיתות ח' במתמטיקה ובמדעים, עמודות 5, 8 ו-13.

תרשים ד/13

**ממוצע ההישגים במדעים בישראל לפי מגזר שפה ובכלל המדינות,
בשנות מחקר טי"ס בישראל**

פערים גדולים בין החינוך הערבי לחינוך העברי נצפו גם בשיעורי התלמידים המצטיינים והמתקשים. שיעור המתקשים בקרב תלמידים דוברי ערבית גבוה במידה ניכרת – עד כדי פי שלושה בכמה שנים – משיעורם בקרב תלמידים דוברי עברית. במבחן האחרון (2023) היה שיעור המתקשים דוברי הערבית גבוה פי שניים משיעורם בקרב דוברי העברית (38% לעומת 17%, בהתאמה), וגם בהשוואה לשיעור המתקשים בקרב כלל המדינות המשתתפות במחקר (20%). לעומת זאת, שיעור המצטיינים במבחן האחרון בקרב תלמידים דוברי ערבית היה נמוך מאוד (2%) בהשוואה לשיעורם בקרב דוברי עברית (8%) ובכלל המדינות המשתתפות במחקר (6%).

הישגי התלמידים בחטיבה העליונה

הישגי התלמידים בחטיבה העליונה יוצגו כאן באמצעות נתונים על שיעור הזכאות לבגרות (לרבות נתונים בדבר מספר התלמידים שנבחנו בבגרות, שיעור הזכאים מתוך תלמידי י"ב ומתוך התלמידים שנבחנו ושיעור הזכאות לבגרות אקדמית), וכן דרך נתונים על הישגי תלמידים בני 15 ומעלה במבחן הבינלאומי פיז"ה (PISA).

שיעור הזכאות לתעודת בגרות

הנתונים המוצגים כאן מתבססים על פרסומי הלמ"ס ומשרד החינוך. אף כי אין הלימה מלאה בין הנתונים המתפרסמים מטעם שני הגופים האלה,⁸⁹ חשוב להבין את המגמות בשיעורי הזכאות לתעודת בגרות כפי שהן משתקפות בשני המקורות.

עיון במגמות בשיעורי הזכאות לבגרות בחינוך העברי ובחינוך הערבי לאורך העשור האחרון מוביל לשתי מסקנות עיקריות. מסקנה אחת היא ששיעור הזכאים לבגרות בקרב תלמידי י"ב בחינוך הערבי עלה בתקופה זו בהתמדה. זאת ועוד, קצב העלייה בחינוך הערבי גבוה מזה שבחינוך העברי, עד כי בשנים האחרונות עלה שיעור הזכאים לבגרות מכל תלמידי י"ב בחינוך הערבי על זה שבחינוך העברי. מסקנה שנייה היא ששיעור הזכאות לבגרות בקרב הנבחנים בחינוך הערבי עלה אף הוא עלייה מרשימה, והפער בין החינוך הערבי לחינוך העברי הולך ונסגר. עם זאת, שיעור הזכאות לבגרות מכלל הנבחנים בחינוך הערבי מוסיף להיות נמוך מהשיעור הזה בחינוך העברי. לכך יש להוסיף את העובדה שהנתונים על החינוך העברי כוללים גם את החינוך החרדי, שבו שיעורי הזכאות לבגרות נמוכים מאלה שבחינוך הממלכתי והחינוך הממלכתי-דתי. יצוין גם כי לזכאות לבגרות חשיבות רבה משום שהיא אחד מתנאי הסף המאפשרים כניסה למוסדות להשכלה גבוהה, והשינוי במישור זה בשנים האחרונות קיבל את אותותיו בעלייה במספר ובשיעור הערבים הממשיכים לתארים אקדמיים.

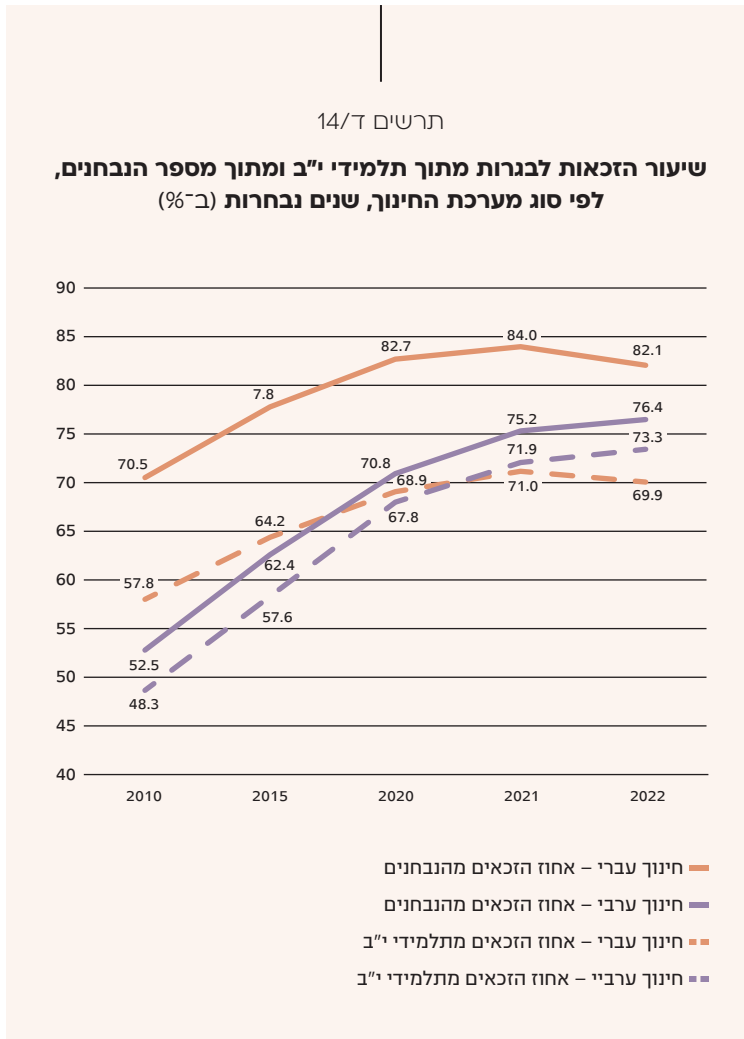
89 ראו שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 188.

לוח ד/10

**תלמידי כיתה י"ב, נבחנים במבחן בגרות וזכאים לתעודת בגרות,
לפי סוג מערכת החינוך, שנים נבחרות (במספרים מוחלטים וב-%)**

שנה	סוג מערכת החינוך	תלמידי י"ב	נבחנים	זכאים לתעודת בגרות	אחוז הזכאים מתלמידי י"ב (%)	אחוז הזכאים מהנבחנים (%)
2010	חינוך עברי	82,753	67,805	47,796	57.8	70.5
	חינוך ערבי	20,775	19,117	10,030	48.3	52.5
2015	חינוך עברי	89,062	73,423	57,136	64.2	77.8
	חינוך ערבי	25,341	23,381	14,585	57.6	62.4
2020	חינוך עברי	96,105	80,066	66,210	68.9	82.7
	חינוך ערבי	28,528	27,323	19,353	67.8	70.8
2021	חינוך עברי	103,914	87,802	73,749	71.0	84.0
	חינוך ערבי	30,522	29,218	21,959	71.9	75.2
2022	חינוך עברי	102,486	87,186	71,598	69.9	82.1
	חינוך ערבי	27,938	26,791	20,469	73.3	76.4

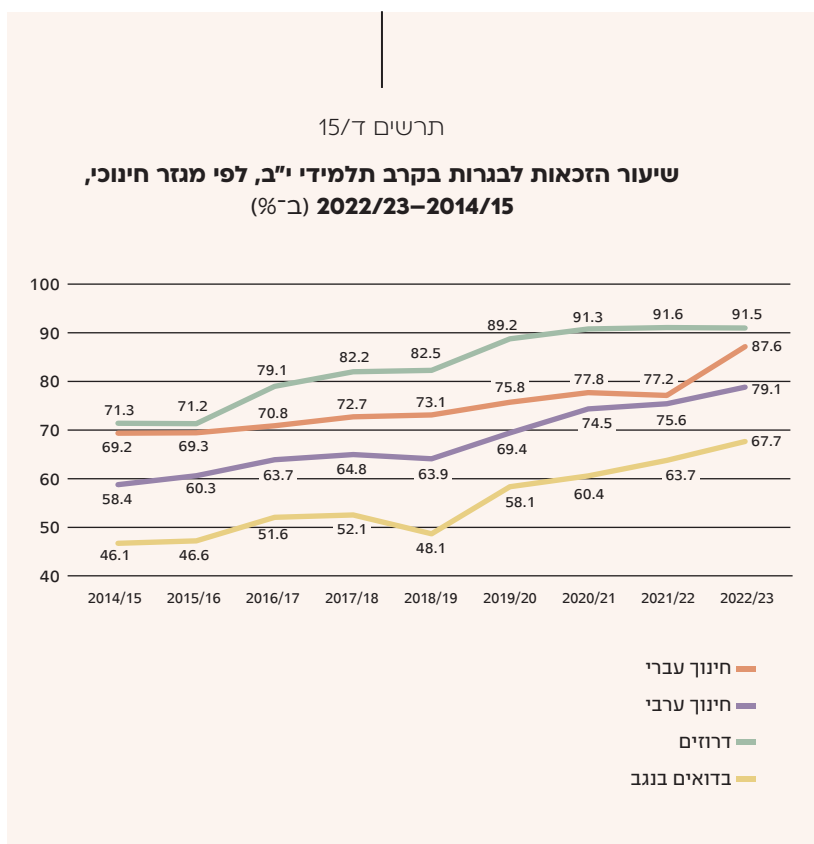
מקור: הנתונים לשנים 2010, 2015, 2020: שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 189-190; הנתונים לשנים 2021-2022: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 – מס' 75, לוח 4.13, לוח 4.19, לוח 4.20.

מקור: הנתונים לשנים 2010, 2015, 2020: שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 189-190; הנתונים לשנים 2021-2022: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 - מס' 75, לוח 4.13, לוח 4.19, לוח 4.20.

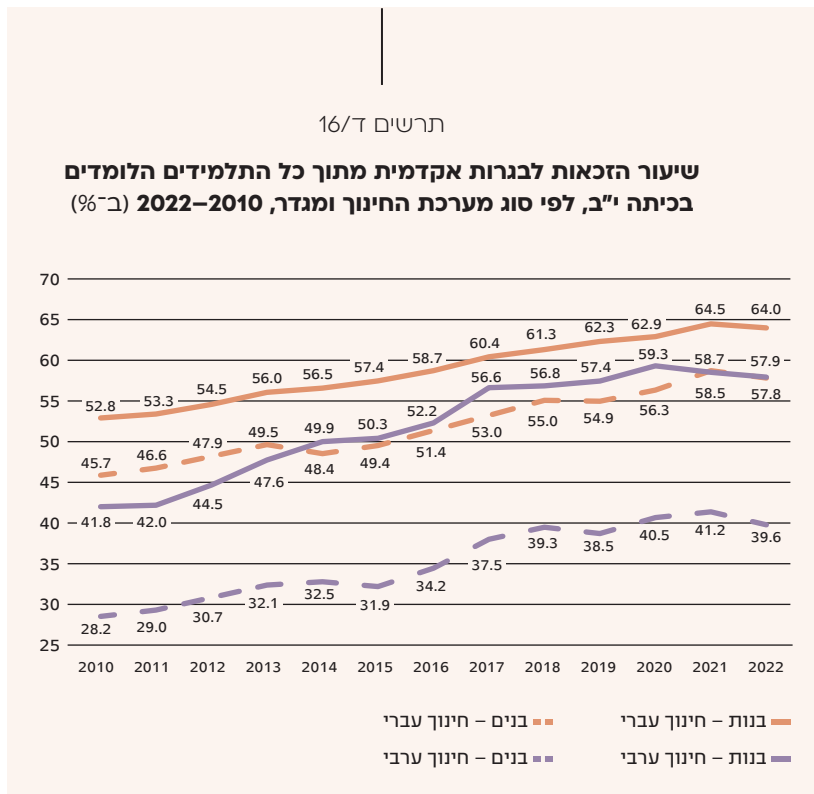
בחמש השנים האחרונות עלו שיעורי הזכאות לבגרות בכל הזרמים במערכת החינוך הערבי. העלייה המרשימה ביותר נרשמה בחינוך הבדואי בנגב - 19.6

נקודות האחוז, ועלייה ניכרת נרשמה גם בחינוך הערבי הכללי – 15.2 נקודות האחוז. ראוי לציין כי החינוך הדרוזי ממשיך לבלוט בשיעורי זכאות גבוהים במיוחד: 90% ויותר בשלוש השנים האחרונות. שיעורים אלו גבוהים אף יותר מהשיעורים בחינוך העברי, שרשם שיפור ניכר בשנת הלימודים תשפ"ג (68% בלבד), (2022/23). יצוין כי גם בניכוי שיעור הזכאות בחינוך החרדי בתשפ"ג (88.9%) אינו עולה על זה שבחינוך הדרוזי.

מקור: הנתונים לשנים 2014/15 – 2021/22: שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 192; הנתונים לשנת הלימודים תשפ"ג (2022/23) עובדו על ידי המחברים מקובץ נתונים באתר שקיפות בחינוך.

עיון בשיעורי הזכאות לבגרות העומדת בדרישות הסף האקדמיות לאורך העשור האחרון מלמד כי שיעורי הזכאות בקרב בנים בחינוך הערבי נמוכים בעקביות ובמובהק בהשוואה לשיעורים המקבילים בחינוך העברי, וגם בהשוואה לבנות בחינוך הערבי. למעשה, שיעורי הזכאות לבגרות אקדמית בקרב בנות בחינוך הערבי דומים למוצע בחינוך העברי, והם אינם נמוכים בהרבה משיעורי הזכאות בקרב בנות בחינוך העברי, שהם הגבוהים ביותר מכל קבוצות ההשוואה. נתונים אלו מסבירים מדוע שיעורי ההשתלבות של נשים ערביות בהשכלה הגבוהה גבוהים מאלו של גברים ערבים (כפי שיוצג בהמשך הפרק).⁹⁰

מקור: הנתונים לשנים 2010–2020: שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 194; הנתונים לשנים 2021–2022: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023 – מס' 74, לוח 4.19; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024, לוח 4.19.

90 להרחבה, ראו שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 195.

הישגי התלמידים בני 15 במבחן פיז"ה

מבחן פיזה (PISA, Programme for International Student Assessment) הוא מחקר של ארגון ה־OECD, ומשתתפות בו מדינות רבות מכל רחבי העולם. המחקר בודק את רמת האוריינות של תלמידים בני 15 בשלושה תחומים: קריאה, מתמטיקה ומדעים. מבחן פיזה האחרון נערך ב־2022, ממציאו פורסמו בסוף 2023, והם נידונים בהרחבה בשנתון החברה הערבית בישראל 2023.⁹¹ מדד נוסף שנמדד במבחן פיזה 2022 – חשיבה יצירתית – פורסם רק בקיץ 2024 ונציג את עיקריו להלן.⁹²

על פי הגדרת מחקר פיזה, "חשיבה יצירתית" היא היכולת לעסוק באופן פורה ויעיל בהעלאה, בהערכה ובשיפור של רעיונות, שיכולים להניב פתרונות מקוריים, יצירתיים, יעילים, ידע חדש וביטויים של דמיון המשפיעים על העולם. בהקשר זה נמדדו הישגיהם של התלמידים בארבעה תחומים: הבעה בכתב, הבעה חזותית, פתרון בעיות חברתיות ופתרון בעיות מדעיות. סולם הציונים במבחן פיזה 2022 נקבע על הטווח שבין 0 ל־60 נקודות. המחקר הגדיר את מהות הפערים בין ציוני תלמידים ממקומות שונים בעולם על פי המפתח הזה: פער קטן – עד 1 נקודה; פער בינוני – בין 1 ל־3 נקודות; פער גדול – בין 3 ל־5 נקודות.⁹³

על פי דוח המחקר של ראמ"ה, 30% מהתלמידים בני 15 בישראל מוגדרים "מצטיינים" בחשיבה יצירתית – נתון גבוה מעט מן הממוצע של מדינות ה־OECD, העומד על 27%, אולם נמוך במידה ניכרת מארבע המדינות המובילות במדד זה: סינגפור (58%), קוריאה (46%), קנדה (45%) ואוסטרליה (43%). עם זאת, דוח המחקר חושף פער גדול ומובהק בין שיעור המצטיינים בחשיבה יצירתית בחינוך הערבי (11%) לשיעורם בחינוך העברי (35%). רק 13% מהבנות ו־9% מהבנים בחינוך הערבי הוגדרו "מצטיינים", לעומת 38% מהבנות ו־33% מהבנים בחינוך העברי שהוגדרו "מצטיינים". שיעור המתקשים בחשיבה יצירתית בחינוך הערבי

91 שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 195–201.

92 ראו הודעת דוברות משרד החינוך, 18 ביוני 2024.

93 להרחבה, ראו ראמ"ה, משרד החינוך, מחקר פיזה 2022 (PISA), חשיבה יצירתית: תמונת מצב בקרב תלמידים בני 15 (יוני 2024).

(61%) גבוה מאוד – פי ארבעה משיעורם בחינוך העברי (15%) ופי שלושה מן השיעור הממוצע במדינות ה־OECD (22%). נתונים אלו הם אינדיקציה לאיכות מערכת החינוך הערבי לעומת מערכת החינוך העברי ולמיומנויות והכישורים הנרכשים בה.

הדוח קובע כי הפער בין ממוצע ההישגים בחינוך העברי לזה שבחינוך הערבי עומד על 14.1 נקודות. כאמור לעיל, על פי המחקר "פער גדול" הוא פער בין 3 ל־5 נקודות בין קבוצות אוכלוסייה שונות. על פי המפתח הזה, הפער בתחום החשיבה היצירתית בין תלמידים בחינוך הערבי לתלמידים בחינוך העברי גבוה פי שלושה ויותר מן הסף הזה. הדוח קובע כי ישראל בולטת לרעה באישויון בהישגים בתחום החשיבה היצירתית בהשוואה לשאר מדינות ה־OECD.

לוח ד/11

**שיעור המצטיינים במדד חשיבה יצירתית במבחן פיזה לשנת 2022,
לפי סוג מערכת החינוך ומגדר (ב־%)**

מערכת החינוך	שיעור המצטיינים – סך הכול	בנים	בנות
החינוך העברי	35	33	38
החינוך הערבי	11	9	13
ממוצע ה־OECD	27	23	31

לוח ד/12

**שיעור המתקשים במדד חשיבה יצירתית במבחן פיזה לשנת 2022,
לפי סוג מערכת החינוך ומגדר (ב-%)**

מערכת החינוך	סה"כ שיעור המתקשים	בנים	בנות
החינוך העברי	15	18	12
החינוך הערבי	61	70	52
ממוצע ה־OECD	22	25	18

נשירה ממערכת החינוך

החלק שלהלן עוסק בנשירה גלויה, שמשמעה ניתוק פיזי ועזיבה של תלמיד או תלמידה ממערכת החינוך המיועדת לבני גילם ושבה היו רשומים, והם אינם רשומים בה עוד. חלק זה אינו עוסק בנשירה סמויה, המתבטאת בהיעדרות תכופה ממערכת החינוך (אף שהתלמיד רשום בה, להלכה) או נוכחות פסיבית בכיתה ללא תהליך למידה משמעותי. נשירה גלויה ניתנת למדידה כמותית אובייקטיבית, ואילו נשירה סמויה אינה מתבססת על נתונים של ממש, אלא על הערכות סובייקטיביות של מוסד החינוך שתלמידה או התלמיד משויכים אליו.⁹⁴

לאורך השנים שיעורי הנשירה בחינוך הערבי גבוהים מאלו בחינוך העברי. עם זאת, בשנים האחרונות הולכים ופוחתים ממדיה של תופעת הנשירה בחינוך

94 לדיון נרחב בהגדרות המקובלות בישראל ובעולם על נשירה ממערכת החינוך, ראו גיא צבירן, **נשירת תלמידים ממערכת החינוך: הגדרה, מדידה וניבוי**, יוזמה: המרכז לידע ולמחקר בחינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, מרץ 2020; אסף וויניגר, **נתונים על נשירת תלמידים בחינוך העלייסודי**, הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 2022.

הערבי במידה ניכרת, והפער בין שיעור הנשירה בחינוך הערבי לשיעור המקביל בחינוך העברי הולך ומצטמצם. וכך, אף שבפתח העשור הקודם היה שיעור הנשירה בחינוך הערבי גבוה כמעט פי שניים משיעור הנשירה בחינוך העברי, כיום ההבדלים בשיעורי הנשירה בין שתי מערכות החינוך אינם גדולים. הירידה הניכרת בשיעורי הנשירה בחינוך הערבי בעשור האחרון נובעת משילוב של גורמים מערכתיים, חברתיים וכלכליים. ברמה המערכתית, משרד החינוך השקיע בתוכניות ייחודיות לצמצום פערים, ובהן תגבור לימודי עברית, הרחבת מענים רגשיים וחברתיים, פתיחת מסגרות חינוך טכנולוגי ומסלולי בגרות מותאמים לתלמידים במצבי סיכון. מדובר בעיקר בתוכניות של אגף שח"ר לילדים ונוער בסיכון במשרד. בה בעת חלה עלייה בהשכלת ההורים ובמודעות שלהם ושל הקהילות המקומיות לחשיבות השלמת הלימודים והבגרות, שהם תנאי להשתלבות תעסוקתית, וכן ניכר שיפור של ממש בתשתיות חינוכיות ובגישות למוסדות חינוך ביישובים הערביים. נוסף על כך, הרחבת מסגרות החינוך העלייסודי בחברה הערבית והקמת מגמות חדשות – בעיקר בתחומי המדעים, הטכנולוגיה והאומנויות – סייעו להעלות את תחושת הרלוונטיות והמשמעות של הלימודים. תהליכים אלו, לצד שינוי חברתי רחב יותר המעמיק את הקשר בין חינוך להזדמנויות תעסוקה ולמוביליות חברתית, תרמו לצמצום הפערים ההיסטוריים בשיעורי הנשירה בין מערכת החינוך הערבית לבין מערכת החינוך העברית.

לוח ד/13

**שיעורי נשירה בקרב תלמידי ז'–י"ב, בחינוך העברי ובחינוך הערבי,
לפי מגדר, 2009–2024 (ב-%)**

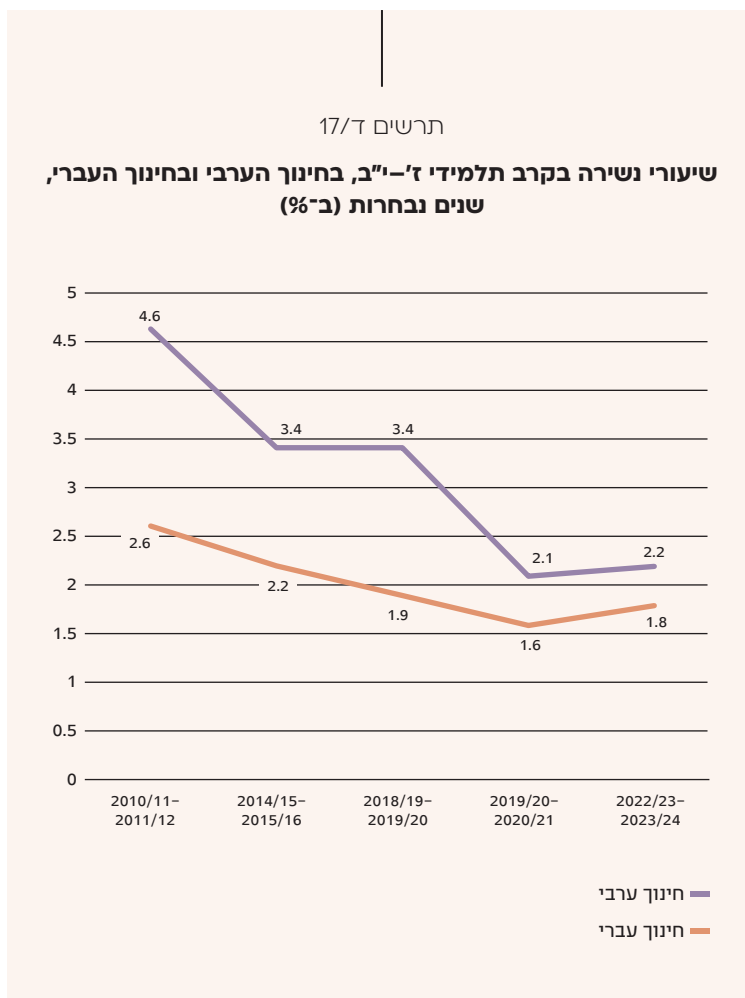
בנות		בנים		סך הכול נשירה		במעבר משנת לימודים לשנת לימודים
חינוך ערבי	חינוך עברי	חינוך ערבי	חינוך עברי	חינוך ערבי	חינוך עברי	
2.8	1.5	6.7	3.9	4.7	2.7	2010/11–2009/10
2.8	1.4	6.4	3.8	4.6	2.6	2011/12–2010/11
2.8	1.7	6.7	3.8	4.7	2.8	2012/13–2011/12
2.5	1.3	5.7	3.5	4.1	2.4	2013/14–2012/13
2.2	1.1	4.7	3.1	3.5	2.1	2014/15–2013/14
2.2	1.1	4.6	3.3	3.4	2.2	2015/16–2014/15
2.1	1.1	4.9	3.3	3.5	2.2	2016/17–2015/16
2.3	1.1	4.8	3	3.5	2.1	2017/18–2016/17
1.9	1	4.5	3.3	3.2	2.2	2018/19–2017/18
2.1	0.8	4.7	2.9	3.4	1.9	2019/20–2018/19

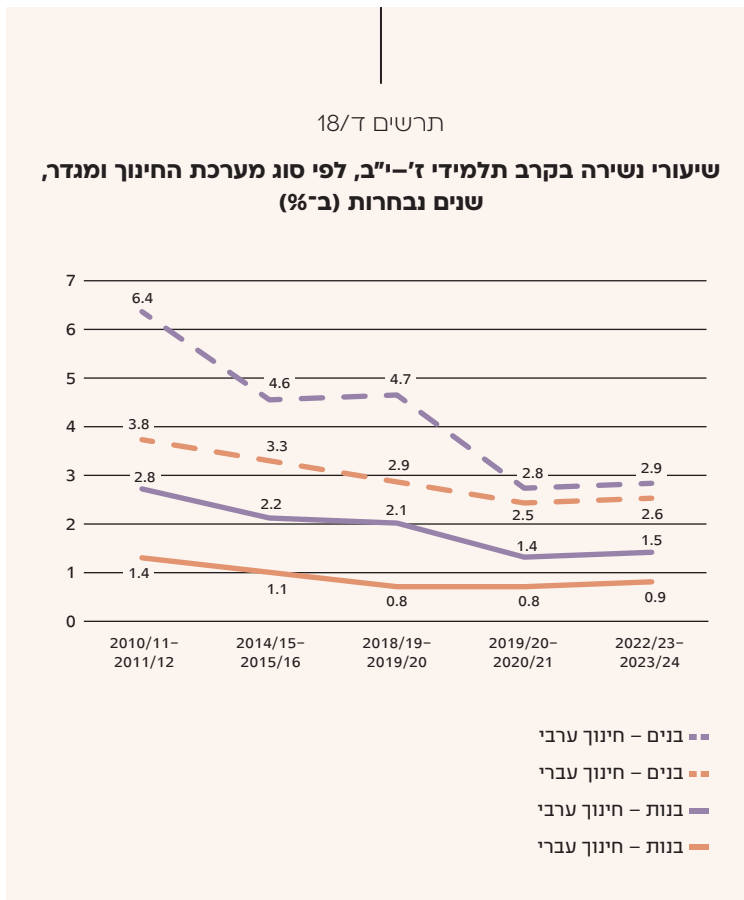
סך הכול נשירה		בנים		בנות		במעבר משנת לימודים לשנת לימודים
חינוך ערבי	חינוך ערבי	חינוך ערבי	חינוך ערבי	חינוך ערבי	חינוך ערבי	
1.6	2.1	2.5	2.8	0.8	1.4	2020/21–2019/20
1.8	2.2	2.6	3	0.9	1.3	2021/22–2020/21
1.9	2.2	2.8	2.9	1	1.5	2022/23–2021/22
1.8	2.2	2.6	2.9	0.9	1.5	2023/24–2022/23

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 – מס' 75, לוח 4.26.

בשתי מערכות החינוך שיעורי הנשירה של הבנים גבוהים יותר מאלו של הבנות. שיעורי הנשירה הגבוהים ביותר הם בקרב בנים בחינוך הערבי. בצד זאת, שיעורי הנשירה בקרב בנים בחינוך העברי גבוהים מאלו של בנות בחינוך הערבי. שיעורי הנשירה בקרב בנות בחינוך העברי הם הנמוכים ביותר. כאמור לעיל, הפער בשיעורי הנשירה בשתי מערכות החינוך הולך ונסגר, אולם הפער המגדרי בין בנים לבנות נותר יציב.

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות.

מקור: הלמ"ט, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות.

מהו שלב החינוך הקריטי, שבו מתרחש עיקר הנשירה? הנתונים המוצגים כאן מלמדים כי בחינוך הערבי, כיתה ט' – המעבר מחטיבת הביניים לתיכון – היא השלב הקריטי שבו שיעורי הנשירה גבוהים במובהק בהשוואה לשאר הכיתות. לעומת זאת, בחינוך העברי, כיתה י"א – השנה שבה מתמודדים התלמידים בפעם הראשונה עם לחץ הבגרות – היא השלב הקריטי, ובה מתרחשת עיקר הנשירה. השוואת ממדי הנשירה בשתי מערכות החינוך במעבר משנת הלימודים תשפ"ג (2023/22) לשנת הלימודים תשפ"ד (2024/23) מלמדת כי ממדי הנשירה בכיתה ט' בחינוך הערבי זהים לאלו שבכיתה י"א בחינוך העברי.

פער זה בנקודת הנשירה עשוי לשקף שילוב של גורמים לימודיים, חברתיים וכלכליים. לצד פערים מצטברים במוכנות הלימודית ובמיומנויות יסוד, יש להביא בחשבון גם לחצים כלכליים ומשפחתיים המופיעים מוקדם יותר בקרב תלמידים בחינוך הערבי, כגון הצורך בהשתלבות מוקדמת בשוק העבודה, תרומה להכנסת המשפחה, היעדר רשתות תמיכה חינוכיות משלימות ותהליכי סינון ומחסור תשתיתי במוסדות חינוך מותאמים לקהלי יעד שונים. שילוב גורמים זה הופך את המעבר לכיתה ט' לשלב סינון קריטי ומוקדם יותר בהשוואה לחינוך העברי, שבו הלחצים האלה נוטים להופיע בשלב מאוחר יותר של המסלול התיכוני.

לוח ד/14

**שיעורי נשירה בבתי ספר על-יסודיים בחינוך העברי ובחינוך הערבי,
לפי כיתות, 2009/10–2023/24**

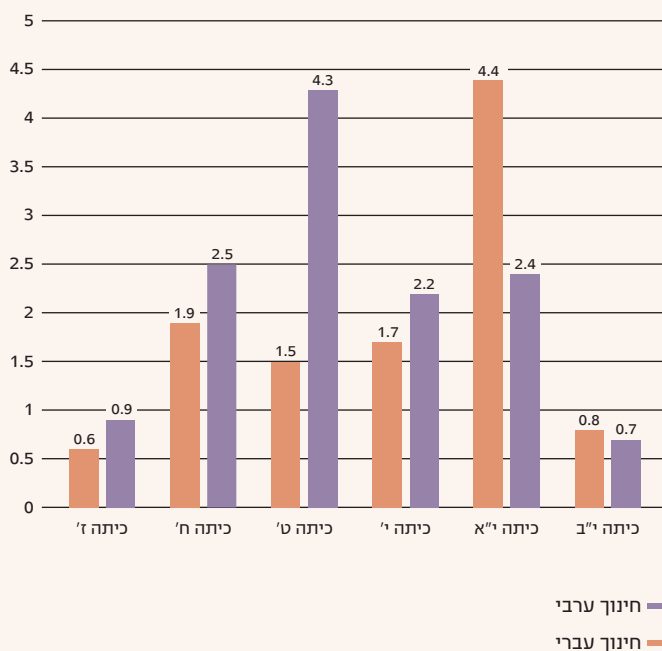
במעבר משנת לימודים לשנת לימודים	חינוך ערבי						חינוך עברי					
	שכבה						שכבה					
	ז'	ח'	ט'	י'	יא'	י"ב	ז'	ח'	ט'	י'	יא'	י"ב
–2009/10 2010/11	0.6	2.4	2.7	3	5.6	1.8	1	4.2	10.4	5.5	5.3	1.8
–2010/11 2011/12	0.6	2	2.6	2.8	6.2	1.5	1.1	4.1	9.7	5.7	5.1	2
–2011/12 2012/13	1	2.7	2.9	2.7	6	1.6	1.3	3.8	9.8	6	5.2	1.8
–2012/13 2013/14	0.7	2.3	2.2	2.4	5.4	1.4	1	3.6	8.6	5.2	4.6	1.6

חינוך ערבי						חינוך עברי						במעבר משנת לימודים לשנת לימודים
שכבה						שכבה						
ז'	ח'	ט'	י'	יא'	יב'	ז'	ח'	ט'	י'	יא'	יב'	
0.6	2	1.9	2.1	5	1.1	1.3	0.8	2.9	7.2	4.3	3.9	1
0.7	2	2	2	2	1.3	1.3	0.9	3.2	6.6	3.7	3.7	1
0.7	2	1.8	1.9	1.5	1.1	0.7	1.6	3.4	6.8	3.8	3.7	1
0.5	1.8	1.2	1.3	4.2	0.7	0.6	1.7	4.6	2.3	2.4	0.7	0.7
0.5	1.9	1.4	1.6	4.5	0.9	0.7	2.3	4.4	2.5	2.6	0.6	0.6
0.7	2	1.5	1.7	4.6	1	0.8	2.5	4.3	2.3	2.6	0.7	0.7
0.6	1.9	1.5	1.7	4.4	0.8	0.9	2.5	4.3	2.2	2.4	0.7	0.7

תרשים 19/ד

**שיעורי נשירה בקרב תלמידי ז'–י"ב, לפי סוג מערכת החינוך,
במעבר משנת הלימודים תשפ"ג (2022/23) לשנת הלימודים תשפ"ד
(2023/24) (ב-%)**

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2024 – מס' 75, לוח 4.26.

הבחינה הפסיכומטרית

הבחינה הפסיכומטרית נועדה לשמש כלי מיון בדלת הכניסה להשכלה הגבוהה. כלומר, לחזות את סיכויי ההצלחה בלימודים במוסדות להשכלה גבוהה. הבחינה משמשת את המוסדות במיון המועמדים המבקשים להתקבל לחוגיהם, לצד בחינת הבגרות וכלי הערכה אחרים. הבחינה נערכת בשתי השפות: ערבית ועברית, בכמה מועדים קבועים לאורך השנה, וכוללת שלושה מרכיבים: כמותי, מילולי ואנגלית.⁹⁵

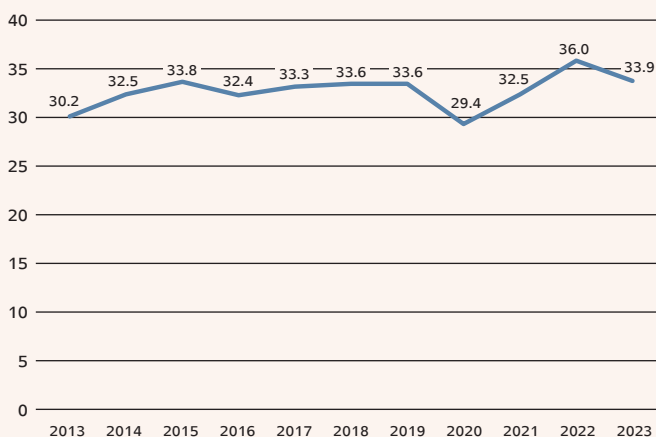
בממוצע שנתי לאורך העשור האחרון (2013–2023), כשליש מן הנבחנים בבחינה הפסיכומטרית הם ערבים (נבחנים בשפה הערבית). שיעור זה ידע עליות ומורדות בשנים מסוימות, אך ככלל הוא נותר יציב. שיעורם של הנבחנים בשפה הערבית גדול משיעורם של הערבים באוכלוסיית המדינה. הדבר נובע משיעור גבוה יחסית של נבחנים בשפה הערבית הניגשים לבחינה חוזרת כדי לשפר את ציוניהם. נתונים אלו משקפים רצון עז של מועמדים ערבים להתקבל ללימודים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, וגם ניסיון להגדיל את סיכוייהם להתקבל למקצועות ולתחומי לימוד הדורשים ציון גבוה בבחינה, ובכך לשפר את סיכוייהם למצוא בעתיד תעסוקה מתגמלת יותר והולמת את כישוריהם.⁹⁶

95 ראו הבחינה הפסיכומטרית, אתר המרכז הארצי לבחינות והערכה, 2025.

96 להרחבה, ראו שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 210–213.

תרשים ד/20

שיעור הנבחנים בבחינה הפסיכומטרית בשפה הערבית, 2013–2023

מקור: עיבוד המחברים לנתוני המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי 2023, עמ' 89, 99.

לאורך העשור האחרון, הישגיהם של הנבחנים בערבית נמוכים במידה ניכרת מהישגיהם של הנבחנים בעברית, אולם הפערים הולכים ומצטמצמים. בשנת 2013 עמד הפער על 95 נקודות, אך הוא הצטמק ל־70 נקודות בשנת 2023. בשנים 2020–2023 עלו הישגיהם של נבחנים בערבית בעקביות, ואילו בהישגיהם של נבחנים בעברית חלה ירידה מסוימת. צמצום הפערים ניכר בשלושת התחומים של הבחינה הפסיכומטרית: חשיבה מילולית, חשיבה כמותית ושפה אנגלית. בכל התחומים האלה, הפערים בין נבחנים בערבית לנבחנים בעברית הולכים ומצטמצמים.

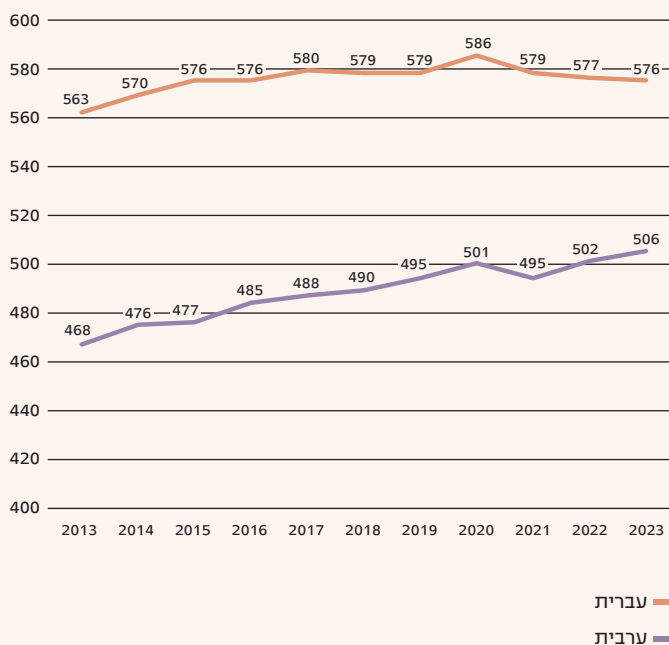
לוח ד/15

ממוצע ציונים בבחינה הפסיכומטרית, לפי שפת הבחינה, 2013–2023

שנה	ציון כללי			חשיבה מילולית		חשיבה כמותית		אנגלית	
	ערבית	ערבית	פער	ערבית	עברית	ערבית	עברית	ערבית	עברית
2013	468	563	95	92	109	99	112	88	112
2014	476	570	94	93	111	101	113	91	112
2015	477	576	99	94	112	100	114	91	114
2016	485	576	91	96	112	101	114	92	113
2017	488	580	92	97	113	102	115	92	114
2018	490	579	89	95	113	103	114	94	114
2019	495	579	84	97	114	103	114	95	114
2020	501	586	85	98	115	104	115	96	116
2021	495	579	84	97	113	104	114	94	114
2022	502	577	75	97	113	105	113	97	114
2023	506	576	70	98	113	106	114	96	114
ממוצע	489.4	576.5	87.1	95.8	112.5	102.5	113.8	93.3	113.7

מקור: המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי 2023, עמ' 13.

תרשים ד/21

ממוצע ציונים בבחינה הפסיכומטרית, לפי שפת הבחינה, 2013–2023

מקור: המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי 2023, עמ' 13.

עיון בממוצע ציוני הנבחנים על פי מגדר מלמד כי הישגיהם של גברים, בערבית ובעברית, גבוהים מאלו של נשים. בשנים 2020–2023, התרחב מעט הפער המגדרי בקרב נבחנים בערבית, ואילו בקרב נבחנים בעברית נותר הפער בין גברים לנשים קבוע. הפער המגדרי לטובת הגברים במבחני הפסיכומטרי הוא תמונת ראי של הפער המגדרי לטובת הנשים בשיעורי הזכאות לבגרות. בהקשר זה של פערים מגדריים אפשר לציין שהפערים ההפוכים משקפים הבדלים בין

מנגנוני הערכה שונים – המבחן הפסיכומטרי מודד ביצוע נקודתי בתנאי לחץ ואחידות, ואילו הזכאות לבגרות נשענת על תהליך לימודי מתמשך ורב־שלבי. הבדלים אלו עשויים להיטיב עם קבוצות שונות במערכת החינוך ולהביא להישגים ולביצועים אחרים.

מקור: המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי 2023, עמ' 13.

השכלה גבוהה

זה עשור ויותר שמספרם של הסטודנטים הערבים ושיעורם בכלל הסטודנטים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל נמצאים במגמת עלייה קבועה. מספרם של הסטודנטים הערבים הלומדים לכל התארים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל עלה מ־25,951 בשנת הלימודים תש"ע (2009/10) ל־63,736 בשנת הלימודים תשפ"ד (2023/24). במהלך תקופה זו עלה שיעורם של הסטודנטים הערבים בכלל הסטודנטים הלומדים לכל התארים פי שניים: מ־9.2% בתש"ע ל־19.1% בתשפ"ד.

הגידול העיקרי במספרם וביעורם של הסטודנטים הערבים נרשם בקרב הסטודנטים הלומדים לתואר ראשון. במהלך התקופה הנדונה עלה מספרם של הסטודנטים הערבים הלומדים לתואר ראשון ב־29,411, בעוד שבמספר הסטודנטים היהודים נרשמה עלייה קטנה, 2,637 בסך הכול. בעקבות זאת, שיעורם של הסטודנטים הערבים בכלל הסטודנטים הכפיל עצמו.

לוח ד/16

**סטודנטים לתואר הראשון במוסדות להשכלה גבוהה בישראל,
לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (במספרים מוחלטים וב-%)**

שנת לימודים	ערבים		יהודים		סך הכול
	מספר	שיעור	מספר	שיעור	
תש"ע, 2009/10	22,268	10	199,542	90.0	221,810
תשע"ה, 2014/15	33,571	14.3	201,729	85.7	235,300
תש"פ, 2019/20	43,454	18.3	193,396	81.7	236,850
תשפ"א, 2020/21	45,856	18.0	208,774	82.0	254,630
תשפ"ב, 2021/22	47,936	18.7	208,239	81.3	256,175
תשפ"ג, 2022/23	49,761	19.6	204,314	80.4	254,075
תשפ"ד, 2023/24	51,679	20.4	202,179	79.6	253,858

מקור: עיבוד נתונים מתוך אתר המועצה להשכלה גבוהה בישראל.

משקלם של הסטודנטים הערבים בכלל הסטודנטים הלומדים לתארים מתקדמים – תואר שני ותואר שלישי – מוסיף להיות נמוך יחסית, אולם המגמה בעשור האחרון מלמדת על עלייה עקבית. מספרם של הסטודנטים הערבים הלומדים לתואר שני ולתואר שלישי עלה פי שלושה, ובהתאם לכך עלה שיעורם בכלל הסטודנטים הלומדים לתארים מתקדמים.

לוח ד/17					
סטודנטים לתואר השני במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (במספרים מוחלטים וב-%)					
שנת הלימודים	ערבים		יהודים		סך הכול
	מספר	שיעור	מספר	שיעור	
תש"ע, 2009/10	3,270	6.5	47,000	93.5	50,270
תשע"ה, 2014/15	6,165	10.3	53,535	89.7	59,700
תש"פ, 2019/20	9,252	14.6	53,968	85.4	63,220
תשפ"א, 2020/21	10,735	15.6	58,150	84.4	68,885
תשפ"ב, 2021/22	11,665	17.0	56,880	83.0	68,545
תשפ"ג, 2022/23	10,746	16.5	54,564	83.5	65,310
תשפ"ד, 2023/24	10,965	16.3	56,253	83.7	67,218

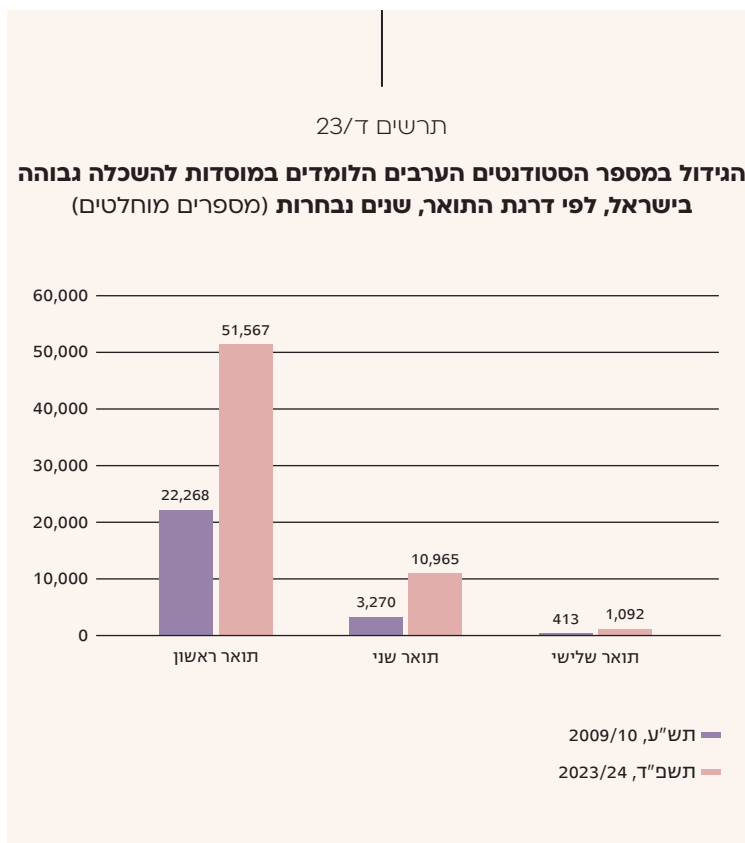
מקור: עיבוד נתונים מתוך אתר המועצה להשכלה גבוהה בישראל.

לוח ד/18

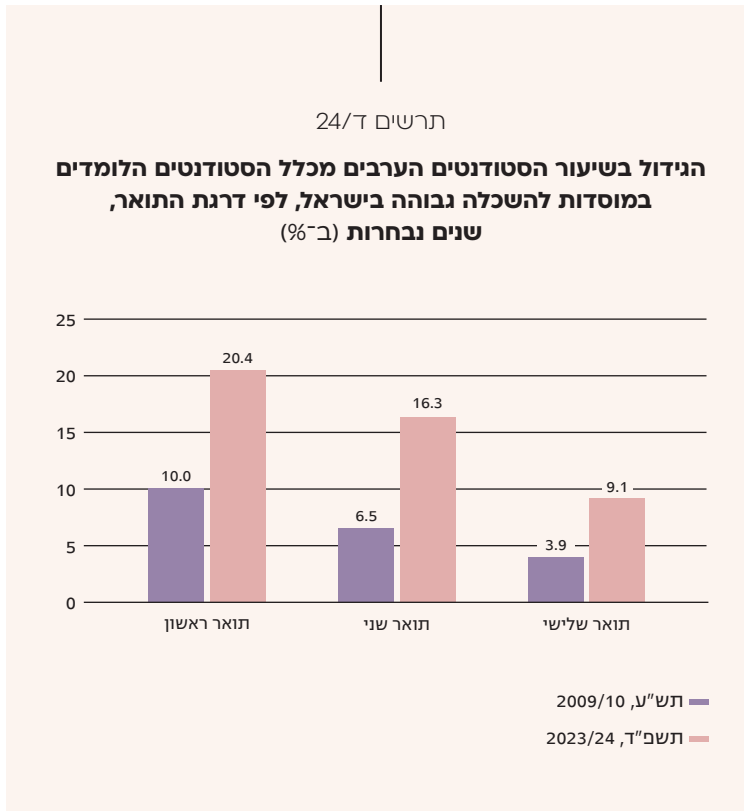
**סטודנטים לתואר השלישי במוסדות להשכלה גבוהה בישראל,
לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (במספרים מוחלטים וב-%)**

שנת הלימודים	ערבים		יהודים		סך הכול
	מספר	שיעור	מספר	שיעור	
תש"ע, 2009/10	413	3.9	10,157	96.1	10,570
תשע"ה, 2014/15	615	5.6	10,275	94.4	10,890
תש"פ, 2019/20	855	7.3	10,790	92.7	11,645
תשפ"א, 2020/21	961	8.1	10,894	91.9	11,855
תשפ"ב, 2021/22	993	8.5	10,732	91.5	11,725
תשפ"ג, 2022/23	1,041	8.8	10,744	91.2	11,785
תשפ"ד, 2023/24	1,092	9.1	10,882	90.9	11,974

מקור: עיבוד נתונים מתוך אתר המועצה להשכלה גבוהה בישראל.

מקור: עיבוד נתונים מתוך אתר המועצה להשכלה גבוהה בישראל.

שיעור הערבים בקרב כלל מקבלי התארים האקדמיים בשנה מסוימת נמוך משיעור הסטודנטים הערבים בכלל הסטודנטים הרשומים באותה השנה. תופעה זו מצביעה על התארכות משך הלימודים לתואר ("גרירת תואר") המאפיינת בעיקר סטודנטים ערבים, משתי סיבות עיקריות: ראשית, התארכות משך הזמן להשלמת הלימודים לתואר הנובעת מהתמודדותם של סטודנטים ערבים עם חסמי הכניסה לאקדמיה הישראלית (בעיקר, חוסר שליטה מספקת בשפה העברית); שנית, שינוי מסלול לימודים במהלך הלימודים במוסדות להשכלה גבוהה, לאחר שהתברר שהבחירה הראשונית איננה משקפת את הרצונות או

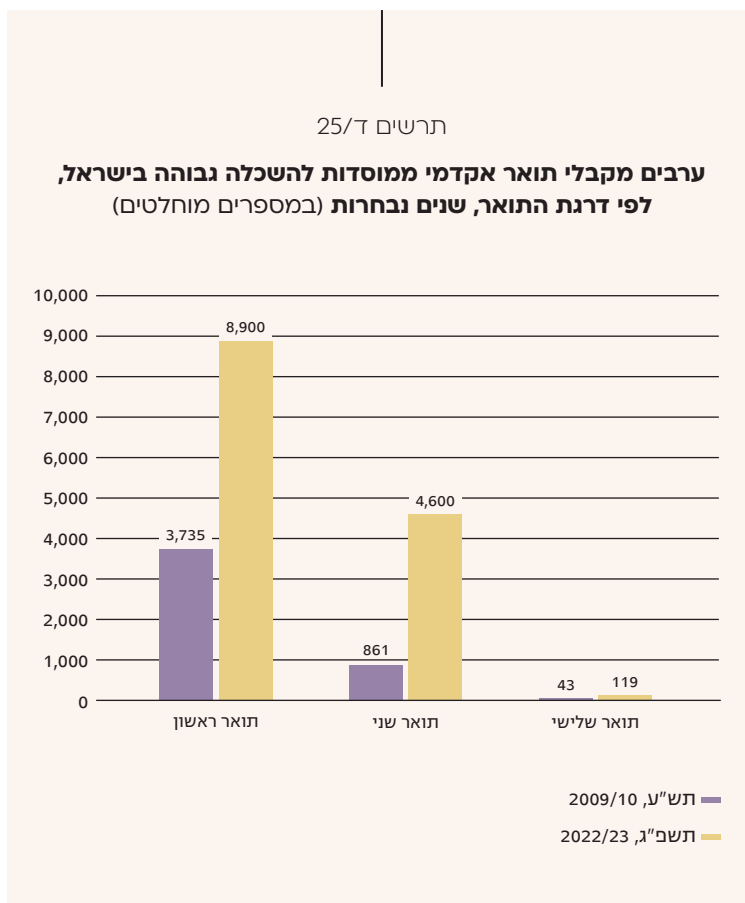
את תחומי העניין של הסטודנטית או הסטודנט.⁹⁷ כל זאת נוסף על כך שבשנה הראשונה של הלימודים קשיי ההסתגלות באוניברסיטה משפיעים על ממוצע הציונים ופוגעים בסיכויי הקבלה לתארים מתקדמים. אי לכך סטודנטים בוחרים לשפר את הציונים בשנים מתקדמות יותר על ידי חזרה על קורסים או כניסה לקורסים מקבילים כדי לחזק את סיכויי השתלבותם בלימודים מתקדמים ובמסלולים יוקרתיים יותר המבוקשים בשוק העבודה.

ובכל זאת, אי אפשר להתעלם מן העלייה העקבית והמובהקת בשיעורם של מקבלי תואר אקדמי (בכל הדרגות) מהחברה הערבית. בהשוואה בין שנת הלימודים תש"ע (2009/10) לשנת הלימודים תשפ"ג (2022/23) עולה כי שיעורם של הערבים בקרב מקבלי תואר ראשון עלה פי שניים, ושיעורם בקרב מקבלי תארים גבוהים יותר (תואר שני ותואר שלישי) עלה פי שלושה.

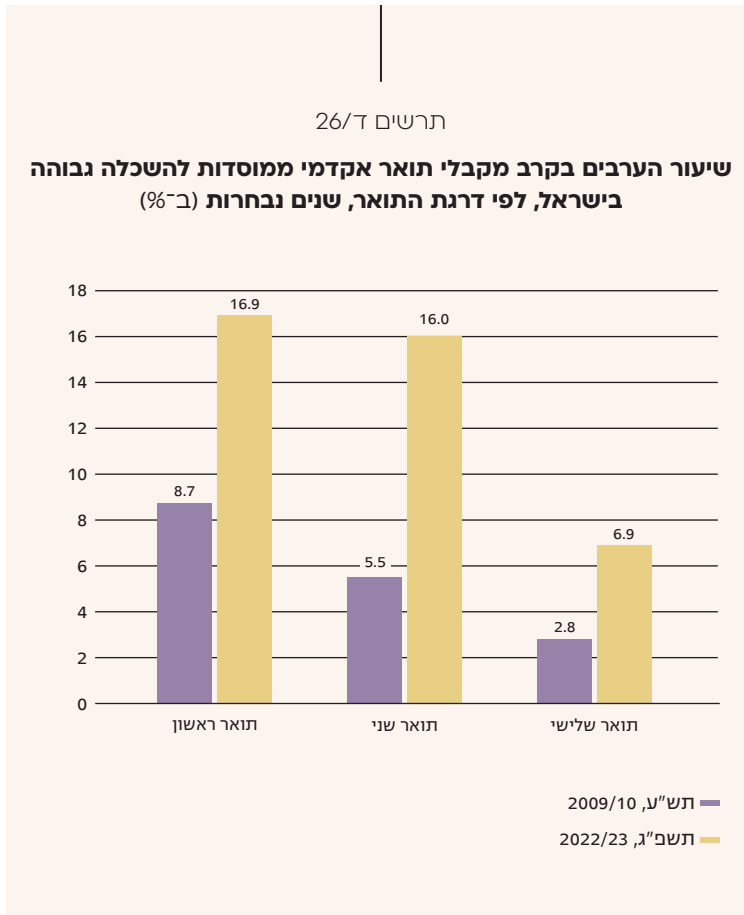
97 להרחבה ראו שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 224.

לוח ד' 19				
מקבלי תארים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, לפי דרגת התואר וקבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות (במספרים מוחלטים וב-%)				
תש"ע, 2009/10	תשע"ה, 2014/15	תש"פ, 2019/20	תשפ"ג, 2022/23	
42,934	49,735	50,395	52,908	תואר ראשון – סך הכול
91.3	89.8	85.7	83.0	מהם: יהודים ואחרים (%)
8.7	10.2	14.3	17.0	מהם: ערבים (%)
15,649	21,242	24,022	28,925	תואר שני – סך הכול
94.5	90.8	86.5	83.1	מהם: יהודים ואחרים (%)
5.5	9.2	13.5	16.9	מהם: ערבים (%)
1,534	1,617	1,811	1,735	תואר שלישי – סך הכול
97.2	95.6	93.9	93.1	מהם: יהודים ואחרים (%)
2.8	4.4	6.1	6.9	מהם: ערבים (%)

מקור: הנתונים לשנים תש"ע, תשע"ה, תש"פ: שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 225-226; הנתונים לשנת תשפ"ג: אורי נפתלוביץ ואביאל קרנצלר, "מקבלי תארים אקדמיים בשנת תשפ"ג (2022/23)", "הלמ"ס, 2024, עמ' 10-11.

מקור: הנתונים לשנת הלימודים תש"ע: עיבוד נתונים מתוך שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 225-226. הנתונים לשנת הלימודים תשפ"ג: עיבוד נתונים מתוך אורי נפתלוביץ ואביאל קרנצ'ר, "מקבלי תארים אקדמיים בשנות תשפ"ג (2022/23)", הלמ"ס, 2024, עמ' 10-11.

מקור: הנתונים לשנת הלימודים תש"ע: עיבוד נתונים מתוך שנתון החברה הערבית בישראל 2023 (לעיל הערה 11), עמ' 225-226. מקור הנתונים לשנת הלימודים תשפ"ג: עיבוד נתונים מתוך אורי נפתולוביץ ואביאל קרנצ'ר, "מקבלי תארים אקדמיים בשנת תשפ"ג (2022/23)", הלמ"ס, 2024, עמ' 10-11.

חמשת תחומי הלימוד העיקריים שבהם מרוכזים הסטודנטים הערבים הם עסקים ומדעי הניהול (18.8% מתוך כלל הסטודנטים הערבים בישראל), מדעי החברה (15.8%), הנדסה ואדריכלות (14.9%), חינוך והכשרה להוראה (12.4%),

ומקצועות הבריאות (9.9%). תחומי הלימוד שבהם בולט לעין שיעורם הגבוה יחסית של הסטודנטים הערבים מתוך כלל הסטודנטים בישראל הם חינוך והכשרה להוראה, עסקים ומדעי הניהול, ומקצועות הבריאות. לעומת זאת, בתחום מדעי החברה, ובתחומים מתמטיקה, סטטיסטיקה ומדעי המחשב, שיעורם של הסטודנטים הערבים נמוך יחסית.

לוח ד/21 התפלגות תחומי הלימוד של הסטודנטים הלומדים לכל התארים (ראשון, שני, שלישי) במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, שנת הלימודים תשפ"ד (2023/24) (ב-%)		
תחום הלימודים	שיעור הסטודנטים הלומדים לכל התארים בתחום, מתוך כלל הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל	שיעור הסטודנטים הערבים הלומדים לכל התארים בתחום, מתוך כלל הסטודנטים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל
מדעי הרוח הכלליים	3.7	2.6
שפות, ספרויות ולימודים אזוריים	1.9	2.2
חינוך והכשרה להוראה	5.8	12.4
אומנות, אומנויות, ואומנות שימושית	3.2	1.8
מדעי החברה	20.2	15.8
עסקים ומדעי הניהול	15.4	18.8

תחום הלימודים	שיעור הסטודנטים הלומדים לכל התארים בתחום, מתוך כלל הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל	שיעור הסטודנטים הלומדים לכל התארים בתחום, מתוך כלל הסטודנטים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל
משפטים	7.3	7.2
רפואה	2.1	1.1
מקצועות הבריאות	6.8	9.9
מתמטיקה, סטטיסטיקה, ומדעי המחשב	10.1	7.5
המדעים הפיזיקליים	2.1	1.1
המדעים הביולוגיים וחקלאות	5.2	4.7
הנדסה ואדריכלות	16.2	14.9
סך הכול	100.0	100.0

מקור: עיבוד המחברים לנתוני הלמ"ס.

במבט רחב יותר יש לומר שתיאור מאפייניה של מערכת ההשכלה הגבוהה והתפלגות זו כשלעצמו איננו מספיק. בחינה ביקורתית של מערכת ההשכלה הגבוהה מחייבת שימת לב לא רק להיצע הקיים ולבחירות האקדמיות של הסטודנטים, אלא גם להלימה – או לפער – בין בחירות אלו לבין צורכי שוק העבודה וההתפתחויות הטכנולוגיות והחברתיות המואצות. כאשר מגמות ההשכלה מתכנסות סביב תחומים המאבדים מיוקרתם, שתנאי השכר בהם

נשחקים, או שהם עומדים בפני תהליכי התייתרות והחלפה, עולה חשש ממשי להיווצרותה של "הצפה השכלתית", כלומר לריכוז יתר שאינו פרופורציונלי בתחומים מסוימים, דוגמת מקצוע ההוראה,⁹⁸ העלולה להוביל לתסכול, לאבטלה סמויה ולפגיעה במוביליות החברתית והכלכלית.

98 נסרין חדאד חאג'־יחיא, "בדיקת נוכחות: המורים והתלמידים הערבים במערכת החינוך", טור דעה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 22.8.2022.

מטרתו של **שנתון החברה הערבית בישראל** היא לספק מידע, נתונים וניתוח ולהנגישם לדרג קבלת ההחלטות ועיצוב המדיניות בממשלה, לנשות ואנשי אקדמיה, תקשורת וחברה אזרחית, ולציבור הרחב. השנתון מבקש לעורר מחשבה, לשמש תשתית לעיצוב מדיניות רגישה ורלוונטית, ולא פחות חשוב – לתעד ולשמר את הקול ואת הסיפור של חברה החווה תמורות ואתגרים רבים ומגוונים.

השנתון מציג נתונים על האוכלוסייה הערבית בכללותה, מתוך תשומת לב לשונות הפנימית בין הקבוצות שבתוכה, המרכיבות פסיפס סוציו־דמוגרפי מגוון, ומתוך השוואה לציבור היהודי בישראל.

בשנתון 2024 ארבעה פרקים: הפרק הראשון סוקר מגמות דמוגרפיות עיקריות בחברה הערבית ומציג אותן גם בהשוואה לחברה היהודית. הפרק השני עוסק באיכות החיים וברמת החיים בעזרת מדדים חברתיים־כלכליים ונתונים על בעיית האלימות והפשעה בחברה הערבית. הפרק השלישי מציג נתונים הנוגעים לתעסוקה ולשכר של האזרחים הערבים, והפרק הרביעי מנתח מגמות בתחום החינוך וההשכלה הגבוהה.

שנתון החברה הערבית בישראל 2024 רואה אור בשותפות של המכון הישראלי לדמוקרטיה והרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים במשרד לשוויון חברתי וקידום מעמד האישה, והוא השנתון השלישי בסדרה זו.

ד"ר מוחמד ח'לאילה הוא חוקר בתוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ומנהל מכון קדאיא במרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי.

ד"ר אריק רודניצקי הוא חוקר בתוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה וחוקר במרכז משה דיין באוניברסיטת תל אביב.

0 4500001327 8

דאנאקוד 450-1327